

ЗАТВЕРДЖЕНО

рішення обласної ради
від 23 грудня 2010 р.
(III сесія VI скликання)

СТРАТЕГІЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ДО 2020 РОКУ

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. Загальна характеристика Харківської області	5
Розділ 2. Наукове обґрунтування розробки та реалізації Стратегії сталого розвитку регіону	29
Розділ 3. Цілі розвитку Харківської області у світлі глобальних і національних проблем.....	35
Розділ 4. Ідентифікація пріоритетних проблем сталого розвитку Харківської області	40
Розділ 5. Державні пріоритети та погляди громади на проблеми розвитку Харківської області	44
Розділ 6. SWOT-аналіз проблем і конкурентних переваг сталого розвитку Харківської області.....	45
Розділ 7. Стратегічні та операційні цілі (пріоритети) сталого розвитку Харківської області до 2020 р.....	54
Розділ 8. Формування та розвиток провідних кластерів економіки Харківської області.....	74
Розділ 9. Внутрішньорегіональні диспропорції та подолання депресивності територій Харківської області	76
Розділ 10. Моделювання та вибір сценарію сталого розвитку Харківської області до 2020 року	79
Розділ 11. Механізм реалізації Стратегії сталого розвитку Харківської області	82
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	88
ДОДАТКИ	96
СПИСОК РОЗРОБНИКІВ	108

ВСТУП

Стратегію сталого розвитку Харківської області розроблено згідно з чинним законодавством на основі «Концепції державної регіональної політики» на виконання Постанови Кабінету Міністрів України № 1001 від 21.07.2006 р. «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» та рішення LXI сесії V скликання Харківської обласної ради № 1803-V від 15.09.2010 р.

«Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року» є правонаступницею «Стратегії соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року». Водночас у ній враховано здобутки державних і регіональних цільових програм, зокрема таких, як: «Загальнодержавна програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009 – 2014 роки», «Державна цільова програма розвитку українського села», «Загальнодержавна програма боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 року», «Програма підвищення рівня та покращання якості життя населення Харківської області на період до 2015 року», «Програма науково-технічного та інноваційного розвитку регіону на період до 2015 року», «Програма підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергоресурсів по Харківській області на 2010 – 2014 роки», «Програма «Питна вода Харківської області» на 2006 – 2020 роки» та інші.

У ході роботи над Стратегією було використано відповідні рекомендації, рішення самітів і конференцій ООН: Декларація тисячоліття, Стамбульська декларація по населених пунктах, Сталий розвиток міста та інші.

При написанні Стратегії враховано як вітчизняний, так і закордонний досвід опрацювання аналогічних документів: Національної стратегії сталого розвитку Швеції до 2002 року, Державної програми дій для сталого розвитку Нідерландів, Скандинавської стратегії сталого розвитку, Стратегії сталого розвитку ЄС, Концепції переходу Російської Федерації до сталого розвитку.

У пропонованій Стратегії використано напрацювання вітчизняних і закордонних учених, практичні пропозиції фахівців, а також бачення проблем, напрямів і цілей розвитку регіону його мешканцями та громадськими організаціями.

Для визначення шляхів сталого розвитку регіону та прогнозування індикативних показників його досягнення в Стратегії використовувався сценарний підхід на основі імітаційного моделювання.

Стратегію побудовано на основі програмно-цільового підходу до вирішення проблем регіону. При цьому передбачається використання проектно-орієнтованого підходу до формування та реалізації регіональних цільових програм різної спрямованості.

Розділ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ТЕРИТОРІЯ ТА ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ

Харківська область – одна з 24 адміністративних областей України. Її протяжність з півночі на південь складає 210 км, зі сходу на захід – 225 км. Площа Харківської області – 31,4 тис. кв. км (5,2% території України). За цим показником регіон посідає 4-е місце в країні, поступаючись лише Одеській, Дніпропетровській та Чернігівській областям.

На сході Харківська область межує з Луганською, на південному сході – з Донецькою, на південному заході – з Дніпропетровською, на заході та північному заході – з Полтавською і Сумською областями України, на півночі та північному сході – з Белгородською областю Російської Федерації. Таким чином, регіон є прикордонною територією.

Харківська область має вигідне географічне розташування:

- з'єднує Російську Федерацію з країнами Центральної та Східної Європи;
- через територію області проходять стратегічні автомагістралі: Київ – Харків – Ростов; Москва – Харків – Сімферополь;
- м. Харків – головний вузловий центр залізничного сполучення східної України, що обслуговує шість суміжних областей;
- м. Харків має міжнародний аеропорт, що приймає пасажирські літаки всіх типів.

ЛАНДШАФТ

У ландшафтному відношенні територія Харківської області належить до лісостепової (центральні, північні та західні райони) та степової (південні та західні райони) зон лівобережної частини України. Її територія характеризується компактністю, рівнинним рельєфом.

КЛІМАТИЧНІ УМОВИ

Клімат Харківської області помірно континентальний, його варіація на території регіону незначна. Коливання середньорічної температури відбувається в межах від +21° С влітку до –7° С взимку. Середньорічна кількість опадів складає приблизно 540 мм. Ступінь континентальності, що виявляється в контрастності сезонних метеопказників, зростає на території області із заходу на схід.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Природно-ресурсний потенціал Харківської області складається з мінеральних, водних, земельних, лісових, фауністичних і природно-рекреаційних ресурсів. Регіон за природно-ресурсним потенціалом (4,3% від сумарного в Україні) займає 5-е місце в Україні після Донецької (12,3%), Дніпропетровської (10,9%), Луганської (8,8%) областей та Автономної Республіки Крим (6,0%).

У Харківській області головними природними ресурсами є земельні та мінеральні.

Загальна площа земель у регіоні становить 3141,8 тис. га, у тому числі сільськогосподарських угідь – 2423,3 тис. га (77,1% загальної площі земель), ріллі – 1953 тис. га. У межах Харківської області нараховується понад 150 різновидів ґрунтів. Майже половину території регіону займають чорноземи звичайні. Вони охоплюють величезні масиви на схід від м. Харкова, займаючи північно-східну частину території області. Друга, південна половина території Харківської області, зайнята чорноземами звичайними і чорноземами слабо- і середньогумусними. В окремих місцях регіону зустрічаються малогумусні чорноземи зі слабкою структурою. Поряд з типовими чорноземами, але на значно меншій площі, під впливом гідроморфних умов, сформувались солонцюваті та лугові чорноземи.

Мінерально-сировинна база Харківської області на 37,6% складається з паливно-енергетичних корисних копалин (газ, нафта, конденсат, кам'яне та буре вугілля), на 50,7% – з сировини для виробництва будівельних матеріалів, решту становить сировина кольорових металів (рудопрояви срібла, родовища германія, розсіпні родовища титан-цирконієвих руд), прісні мінеральні підземні води.

У Харківській області згідно з Державним балансом корисних копалин України нараховується 58 родовищ вуглеводнів, з них газових – 5, газоконденсатних – 34, нафтогазоконденсатних – 15 та 4 – нафтових.

Розвідані запаси газу для дослідно-промислової розробки та випробувальних свердловин – 332,6 млрд м³.

Перспективні запаси газу для подальшої розвідки та дослідно-промислової розробки (попередньо розвідані) – 108,8 млрд м³.

Прогнозні запаси для проведення пошукових робіт – 155,9 млрд м³.

Сумарна величина розвіданих, перспективних та прогнозних запасів природного газу становить 597,3 млрд м³.

Розвідані запаси нафти для дослідно-промислової розробки складають 3,0 млн т, перспективні ресурси – 2,3 млн т та прогнозні – 2,9 млн т, що в цілому становить 8,2 млн т.

Поряд з родовищами горючих копалин найважливіше значення для економіки регіону мають родовища твердих корисних копалин. До Державного балансу України по Харківській області занесено 187 родовищ 15 видів твердих корисних копалин (вугілля, формувальні піски, цементна сировина та інші), з яких 71 родовище з 11 видами корисних копалин експлуатується.

Важливу роль серед мінеральних ресурсів регіону відіграють запаси кам'яного вугілля, яке представлене 6 родовищами з промисловими запасами 1987,1 млн т. Буре вугілля в Харківській області представлене одним родовищем із запасами 390 млн т, яке підготовлене до промислового освоєння.

У регіоні розвідано 3 родовища формувальних пісків (Гусарівське, Вишнівське і Благодатівське) із загальними запасами 211,3 млн т. Два з них розробляються (Гусарівське і Вишнівське) із загальними запасами 125,2 млн т.

Харківська область має добре розвинену сировинну базу промисловості будівельних матеріалів. На її території налічується 150 родовищ корисних копалин, що застосовуються в будівництві, з яких 67 розробляються.

Цементна сировина в регіоні представлена трьома родовищами (Шебелинське, Куп'янське, Великобурлуцьке) із загальними запасами 420,1 тис. куб. Розробляється Шебелинське родовище. Харківська область повністю забезпечена власною сировиною і, крім того, має перспективи для розширення її бази. Аналогічне становище і зі скляною сировиною. Балансом враховано 2 родовища (Новоселівське та Берестовеньківське), з яких розробляється Новоселівське із запасами 27,9 млн т, що повністю забезпечує потреби області і більшості заводів України у виробництві продукції зі скла. Існують можливості й для подальшого розвитку цієї сировинної бази.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ТА ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

На 1 січня 2010 р. наявне населення Харківської області становило 2769,1 тис. осіб, з якого 79,96% складало міське і 20,04% – сільське населення. За чисельністю населення регіон посідає 4-е місце в Україні, поступаючись тільки Донецькій та Дніпропетровській областям і м. Києву. За природним скороченням населення (– 5,5 осіб на 1000 населення) Харківська область зайняла 8-е місце серед регіонів країни, кількістю народжених (9,8) – 21 – 22-е місце, кількістю померлих (15,3) – 13-е місце.

У табл. 1.1 наведено природний рух населення по містах і районах Харківської області в 2002 – 2009 рр.

Не зважаючи на загальну позитивну тенденцію щодо зміни кількості народжених і померлих, по всіх містах і районах Харківського регіону спостерігається природне скорочення населення. Найбільше скорочення населення відбувається в сільській місцевості (Ізюмському, Первомайському, Печенізьському районах), а також у м. Ізюмі та м. Люботині.

Таблиця 1.1

**Динаміка природного руху населення по адміністративно-територіальним одиницям
Харківської області у 2002 – 2009 рр. (осіб на 1000 жителів)**

Адміністративно-територіальні одиниці	Кількість народжених		Кількість померлих		Природний приріст (+), скорочення (-)	
	2002 р.	2009 р.	2002 р.	2009 р.	2002 р.	2009 р.
Харківська область	7,1	9,8	16,0	15,3	- 8,9	- 5,5
Міста:						
м. Харків	6,5	9,2	13,0	12,2	- 6,4	- 3
м. Ізюм	7,7	8,9	16,8	16,3	- 9,2	- 7,4
Міськради:						
Куп'янська	8,3	10,4	17,7	16,4	- 9,4	- 6,0
Лозівська	7,8	10,5	14,0	14,4	- 6,2	- 3,9
Люботинська	6,8	10,6	21,6	21,6	- 14,7	- 11,0
Первомайська	7,0	10,6	13,5	14,3	- 6,4	- 3,7
Чугуївська	7,5	11,1	14,5	16,2	- 7,1	- 5,1
Райони:						
Балаклійський	7,6	10,0	18,1	18,6	- 10,5	- 8,6
Барвінківський	8,3	11,8	20,3	18,8	- 12,0	- 7,0
Близнюківський	8,1	10,7	21,4	17,5	- 13,3	- 6,8
Богодухівський	7,5	10,5	20,9	20,1	- 13,4	- 9,6
Борівський	8,8	10,2	22,0	20,9	- 13,3	- 10,7
Валківський	7,1	10,2	23,0	21,2	- 15,9	- 11,0
Великобурлуцький	8,4	10,3	21,3	18,4	- 12,9	- 8,1
Вовчанський	7,8	9,9	22,1	22,3	- 14,3	- 12,4
Дворічанський	7,4	11,1	21,0	20,6	- 13,6	- 9,5
Дергачівський	7,7	10,7	18,8	18,5	- 11,0	- 7,8
Зачепилівський	8,0	11,0	20,2	18,8	- 12,1	- 7,8
Зміївський	7,2	10,2	17,8	19,6	- 10,6	- 9,4
Золочівський	7,1	11,5	22,3	22,7	- 15,2	- 11,2
Ізюмський	8,4	10,1	25,6	26,4	- 17,2	- 16,3
Кегичівський	9,5	11,8	17,5	17,7	- 8,0	- 5,9
Коломацький	7,3	9,6	26,4	21,5	- 19,1	- 11,9
Красноградський	8,3	10,5	17,9	17,8	- 9,7	- 7,3
Краснокутський	7,7	9,9	22,4	20,4	- 14,7	- 10,5
Куп'янський	7,3	10,0	20,9	20,9	- 13,6	- 10,9
Лозівський	8,2	10,3	18,0	17,9	- 9,8	- 7,6
Нововодолазький	7,9	10,5	21,4	22,0	- 13,5	- 11,5
Первомайський	7,2	9,9	19,7	25,2	- 12,5	- 15,3
Печенізький	6,4	7,9	21,3	21,9	- 14,8	- 14,0
Сахновщинський	8,3	11,8	18,3	18,5	- 10,0	- 6,7
Харківський	7,1	10,5	18,3	17,5	- 11,2	- 7,0
Чугуївський	7,7	10,1	18,1	19,7	- 10,5	- 9,6
Шевченківський	9,4	11,4	18,8	18,1	- 9,4	- 6,7

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ

До складу Харківської області станом на 1 січня 2010 р. входили 27 адміністративних районів, 17 міст, у тому числі 7 обласного значення (Харків, Ізюм, Куп'янськ, Лозова, Люботин, Первомайський, Чугуїв), 61 селище міського типу, 381 сільська рада, 1681 сільський населений пункт.

Характеристику адміністративно-територіальних одиниць Харківської області по деяких показниках наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Адміністративно-територіальні одиниці Харківської області на 1 січня 2010 р.

Адміністративно-територіальні одиниці	Територія		Чисельність населення				Щільність населення		Обсяг реалізованих послуг		Обсяг промислового виробництва		Вартість продукції рослинництва та тваринництва, реалізованої за всіма каналами		Роздрібний товарообіг		Середньомісячна заробітна плата працюючих	
	кв. км	ранг	осіб	ранг	міське, %	сільське, %	осіб на 1 кв. км	ранг	млн грн	ранг	млн грн	ранг	млн грн	ранг	млн грн	ранг	грн	ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Харківська область	31419		2769089				88		10169,9		40255,2		4219,8		15976,1		1804	
Міста:																		
м. Харків	306,0	1	1452256	1	100,0	–	4746	1	9318,8	1	22080	1			13586,1	1	1893	2
м. Ізюм	40,8	2	52821	4	100,0	–	1295	5	43,4	3	585,5	3			176,2	3	1328	6
м. Куп'янськ	33,4	3	58728	3	100,0	–	1758	4	82,1	2	474,6	4			146	4	1931	1
м. Лозова	18,1	6	68737	2	97,4	2,6	3798	2	32,2	4	612,2	2			254,1	2	1662	4
м. Люботин	31,1	4	24610	7	88,8	11,2	791	7	9,9	7	92,9	5			22,8	7	1747	3
м. Первомайський	30,8	5	31302	6	98,7	1,3	1016	6	19,8	6	90	6			92,8	5	1305	7
м. Чугуїв	12,8	7	33379	5	97,5	2,5	2608	3	26,6	5	78,6	7			73	6	1441	5
Райони:																		
Балаклійський	1986,5	1	84998	3	62,6	37,4	43	5	42,7	2	4820,2	2	383,6	1	145,7	3	2177	2
Барвінківський	1364,5	8	25270	15	41,0	59,0	19	22,5	9,5	11	*		85,5	23	24	13	1294	23
Близнюківський	1380,0	6	21148	20	19,0	81,0	15	25	8	13	*		85,6	22	16,1	16	1232	25
Богодухівський	1160,3	14	40676	8	47,7	52,3	35	7	5,2	19	121,3	8	104,9	20	51,4	7	1303	21
Борівський	875,3	23	18101	23	33,0	67,0	21	19	8,2	12	24,9	11	75,1	24	7,9	24	1357	15
Валківський	1010,5	18	32869	10	44,4	55,6	33	8	18,2	4	6,2	13	117,7	16	30	12	1350	16
Великобурлуцький	1220,8	10	23955	16	26,3	73,7	20	21	3,2	23	*		148,5	11	42,8	9	1380	13
Вовчанський	1888,6	2	49125	5	58,1	41,9	26	13	12,2	6	406,1	6	178,6	7	65,8	6	1460	10
Дворічанський	1112,4	16	18868	22	20,6	79,4	17	24	23,4	3	2,4	14	86	21	15,1	19	1298	22
Дергачівський	900,1	22	95019	2	71,1	28,9	106	2	1,5	25	1285,5	4	133,5	14	165,7	2	1641	4
Зачепилівський	794,0	24	16299	25	23,6	76,4	21	19	11,8	7	*		54,2	25	17,3	15	1308	19,5
Зміївський	1364,7	7	73522	4	46,3	53,7	54	3	5,9	18	1936,2	3	146,6	12	107	5	1931	3
Золочівський	968,6	21	28290	13	33,1	66,9	29	10	6,9	15,5	*		167,4	8	11	23	1308	19,5
Ізюмський	1553,5	3	18908	21	–	100,0	12	27	0,06	27	*		149,5	10	13,6	22	1448	11
Кегичівський	782,5	25	21867	18	41,7	58,3	28	11,5	2,6	24	59,4	10	300,7	2	14,9	20	1547	6
Коломацький	329,5	27	7783	27	42,5	57,5	24	14	4,4	20	*		28,8	27	6,9	25	1179	27
Красноградський	985,1	19	46081	7	46,7	53,3	47	4	11,2	9	100,4	9	225,3	4	138,2	4	2371	1
Краснокутський	1040,8	17	29609	12	31,2	68,8	28	11,5	6,9	15,5	*		113,9	17	34,1	11	1325	17
Куп'янський	1280,3	9	26309	14	–	100,0	21	19	10,7	10	*		149,7	9	14,6	21	1189	26

Закінчення табл. 1.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Лозівський	1403,5	4	30950	11	34,8	65,2	22	16,5	3,3	22	21,2	12	207,8	6	15,5	18	1365	14
Нововодолазький	1182,7	12	35339	9	35,8	64,2	30	9	11,5	8	172,2	7	119,5	15	35,5	10	1412	12
Первомайський	1194,5	11	17248	24	–	100,0	14	26	0,57	26	*		106,6	19	4,3	27	1566	5
Печенізький	467,5	26	10686	26	51,9	48,1	23	15	3,5	21	*		33,1	26	6,4	26	1236	24
Сахновщинський	1169,9	13	22764	17	34,0	66,0	19	22,5	12,5	5	*		138,4	13	16	17	1312	18
Харківський	1403,4	5	182986	1	66,5	33,5	130	1	292,8	1	5699,9	1	259,9	3	507,3	1	1523	7
Чугуївський	1148,6	15	47246	6	58,0	42,0	41	6	6,7	17	1271,9	5	208,8	5	48,8	8	1516	8
Шевченківський	977,4	20	21340	19	33,3	66,7	22	16,5	7,4	14	*		113,3	18	17,8	14	1470	9

* Інформація конфіденційна відповідно до Закону України «Про державну статистику».

Найбільші за площею Балаклійський, Вовчанський, Ізюмський, Лозівський та Харківський райони. За чисельністю та щільністю населення значно переважають м. Харків і Харківський район. Серед найбільш розвинених промислових районів регіону виділяються Балаклійський і Дергачівський, а також міста обласного значення Чугуїв, Куп'янськ та Ізюм. Майже 80% населення Харківської області мешкає у містах. До районів Харківської області з переважно міським населенням входять: Балаклійський (62,6%), Вовчанський (58,1%), Дергачівський (71,1%), Печенізький (51,9%) та Чугуївський (58%) райони.

Особливості соціально-економічного розвитку – вигідне географічне розташування та наявний природно-ресурсний потенціал – сприяють прискореному соціально-економічному розвитку Харківської області, унаслідок чого вона займає важливе місце в економіці України (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Харківська область у масштабі України в 2009 р.

Показник	Україна	Харківська область	Питома вага, %	Місце в Україні
Територія, тис. кв. км	603,5	31,4	5,20	4
Чисельність наявного населення на 1 січня 2010 р., тис. осіб	45962,9	2769,1	6,02	4
Середньомісячна заробітна плата, грн	1906,0	1804,0		8
Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах), млн грн*	948056,0	59389,0	6,26	4
Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу (у фактичних цінах), грн	20495,0	21294,0		6
Обсяг реалізованої промислової продукції, робіт, послуг (у фактичних цінах), млн грн*	664781,5	40255,2	6,1	5
Продукція сільського господарства (у порівнянних цінах), млн грн	102093,0	4980,0	4,87	6
Роздрібний товарообіг підприємств, млн грн	230955,3	15976,1	6,91	4
Обсяги експорту товарів, млн дол. США	39695,7	1307,1	3,29	8
Обсяги імпорту товарів, млн дол. США	45433,1	1451,0	3,19	7
Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США	40026,8	2054,7	5,13	3

* дані за 2008 р.

У табл. 1.4 наведено динаміку соціально-економічного розвитку Харківської області в 2000 – 2009 рр.

Слід відзначити позитивну тенденцію таких важливих показників, як збільшення валового регіонального продукту, обсягів реалізованих промислової продукції та послуг, а також збільшення середньомісячної номінальної заробітної плати працівників і зменшення рівня зареєстрованого безробіття. Проте існує стійка негативна тенденція до природного скорочення населення, низьких темпів зростання обсягів реалізації продукції сільського господарства.

Таблиця 1.4

Динаміка соціально-економічного розвитку Харківської області в 2000 – 2009 рр.

Показник	Рік		Темпи зміни, %
	2000	2009	
Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах), млн грн	8271	59389*	718,04
Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу (у фактичних цінах), грн	2799	21294*	760,77
Обсяг реалізованої промислової продукції (у фактичних цінах), млн грн	8640,1	44611,35	516,33
Продукція сільського господарства (у порівняних цінах 2005 р.), млн грн	4310	4979,6	115,54
Інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах), млн грн	1372,6	8315,0	605,78
Роздрібний товарообіг (у фактичних цінах), млн грн	2031,3	15976,1	786,50
Обсяг реалізованих послуг (у фактичних цінах), млн грн	1582,3	9138,7	577,56
Експорт товарів, млн дол. США	315,3	1307,2	414,59
Експорт послуг, млн дол. США	24,6	204,6	831,71
Імпорт товарів, млн дол. США	450,5	1451	322,09
Імпорт послуг, млн дол. США	5,1	376,5	7382,35
Кількість постійного населення (на кінець року), тис. осіб	2921,8	2753,5	94,24
Природний приріст (+), скорочення (–) населення, тис. осіб	–28,5	–15,3	53,68
Рівень зареєстрованого безробіття, %	3,5	1,8	51,43
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн	230	1804	784,35

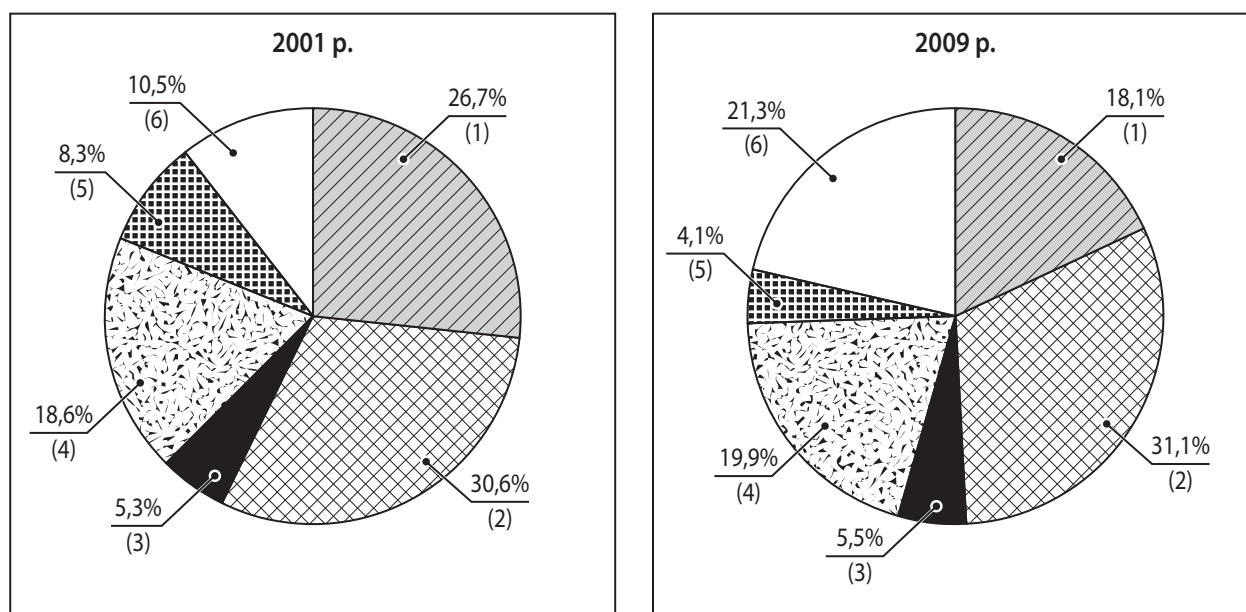
* дані за 2008 р.

ПРОМИСЛОВІСТЬ

Харківська область – великий промисловий центр України, в якому представлені практично всі види економічної діяльності. За 2000 – 2009 рр. обсяг промислового виробництва в регіоні збільшився в 5,1 рази. У 2009 р. наслідком фінансової та економічної кризи стало скорочення обсягів виробництва проти попереднього року на 20,3%. У добувній промисловості падіння обсягів продукції становило 0,5%, переробній – 23,3%, виробництві та розподіленні електроенергії, газу, води – 14,8%.

На рис. 1.1 наведено структуру промислового виробництва в Харківській області в 2001 – 2009 рр.

Структура промислового виробництва у регіоні в 2009 р. порівняно з 2001 р. змінилась за рахунок скорочення частки машинобудування – на 8,6%, добувної промисловості – на 4,2% та зростання частки інших видів промислової діяльності – на 10,8%. У структурі промислового виробництва регіону переважають харчова промисловість, машинобудування й металообробка, а також виробництво коксу, хімічна та нафтохімічна промисловість.

Рис. 1.1. Структура промислового виробництва в Харківській області в 2001 р. і 2009 р.:

1 – машинобудування; 2 – харчова промисловість; 3 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 4 – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води; 5 – добувна промисловість; 6 – інше виробництво

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Харківська область – одна з трьох найбільших областей України за площею сільськогосподарських угідь (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Сільськогосподарське освоєння території Харківської області

Районний поділ	Територія		Сільськогосподарські угіддя		Освоєння території, %
	кв. км	%	тис. га	%	
Харківська область	31418,5	100,0	2419,1	100,0	77,0
у тому числі:					
лісостеп	6840,4	21,8	515,3	21,3	75,3
приміська зона	7328,8	23,3	496,9	20,5	67,8
степ	17249,3	54,9	1406,9	58,2	81,6

У лісостеповій частині області в сільському господарстві буде використано біля 75,3% території, зокрема у приміській – 67,8%, у степовій – 81,6%. До приміської зони віднесено Харківський, Чугуївський, Нововодолазький, Зміївський, Дергачівський і Валківський райони. Проте тривалий час приміським залишатиметься виключно Харківський район. До лісостепової зони належать Печенізький, Краснокутський, Красноградський, Коломацький, Золочівський, Вовчанський та Богодухівський райони. Ця частина області має переваги розміщення й природно-кліматичних ресурсів, що позначатиметься на їх розвитку.

За обсягом валової продукції сільського господарства (4979,5 млн грн) Харківська область посіла в 2009 р. 6-е місце серед інших регіонів України (табл. 1.6), що гірше (3-є місце) аніж у 1990 та 2000 рр.

Таблиця 1.6

Динаміка валової продукції сільського господарства Харківської області в 1990 – 2009 рр.

Показник	Рік								
	1990			2000			2009		
	млн грн	місце в Україні	питома вага, %	млн грн	місце в Україні	питома вага, %	млн грн	місце в Україні	питома вага, %
Валова продукція сільського господарства	7762,9	3	5,3	4310,0	3	5,5	4979,5	6	4,9
Валова продукція тваринництва	4260,4	5	5,4	1687,5	6	4,9	1807,6	8	4,5
Валова продукція рослинництва	3502,5	3	5,3	2622,5	3	6,0	3171,9	5	5,2

За поголів'ям худоби Харківська область у 2009 р. зайняла серед інших регіонів України такі місця: велика рогата худоба (192,0 тис. голів) – 11-е місце; корови (98,6 тис. голів) – 15-е місце; свині (246, 4 тис. голів) – 16-е місце.

За поголів'ям великої рогатої худоби на останніх місцях в Харківській області знаходяться Коломацький, Зачепилівський та Первомайський райони (табл. 1.7), а за поголів'ям корів – Зачепилівський, Коломацький, Краснокутський та Первомайський райони, за поголів'ям свиней – Печенізький, Ізюмський, Зміївський і Дворічанський райони.

За обсягами реалізації молока (481 тис. т) Харківська область у 2009 р. зайняла 9-е місце серед інших регіонів України.

Найбільше скорочення обсягів реалізації молока та молочних продуктів сільськогосподарськими підприємствами в 2009 р. в порівнянні з 1990 р. спостерігається в Коломацькому, Лозівському та Краснокутському районах (табл. 1.8).

ТРАНСПОРТ

Всіма видами транспорту в Харківській області за 2009 р. перевезено (відправлено) 34,9 млн т вантажів, 617,3 млн пасажирів. В останні роки призупинено падіння обсягів вантажних і пасажирських перевезень, але ці обсяги ще значно нижче рівня 1990 р. (по вантажних перевезеннях – майже у п'ять разів, по пасажирських – у два рази).

Порівняно з попереднім роком відправлення вантажів залізничним транспортом по регіону скоротилось на 8,8%, пасажирів – на 4,9%. На автомобільному транспорті протягом останніх років спостерігалось поступове зростання вантажних і пасажирських перевезень, але у 2009 р. ці обсяги значно скоротилися (рис. 1.2). За рік підприємствами області усіх форм господарювання (з урахуванням обсягів перевезень, виконаних підприємствами – фізичними особами) перевезено 10,5 млн т вантажів (менше на 16,9%), 160,5 млн пасажирів (менше на 4,3%).

Останнім часом збільшується кількість підприємців – фізичних осіб, які отримали ліцензію на виконання вантажних і пасажирських перевезень. Порівняно з попереднім роком кількість підприємців, які отримали ліцензію на виконання внутрішніх вантажних перевезень, зросла на 6% і дорівнювала 3243 особам, міжнародних – скоротилася на 2,1% (648 осіб). Перевізники малого бізнесу виконують усі види пасажирських перевезень: внутрішньоміські, приміські, міжміські, міжнародні, їх частка в загальному обсязі сягає біля 40%.

З метою поліпшення транспортної інфраструктури та надання послуг громадського транспорту в межах підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в м. Харків продовжується оновлення трамвайного, тролейбусного та автобусного парків, здійснюється реконструкція трамвайних колій і тролейбусних ліній, будівництво автовокзалу для перевезення авіапасажирів, капітальне будівництво метрополітену. Проводиться реконструкція міжнародного аеропорту м. Харкова.

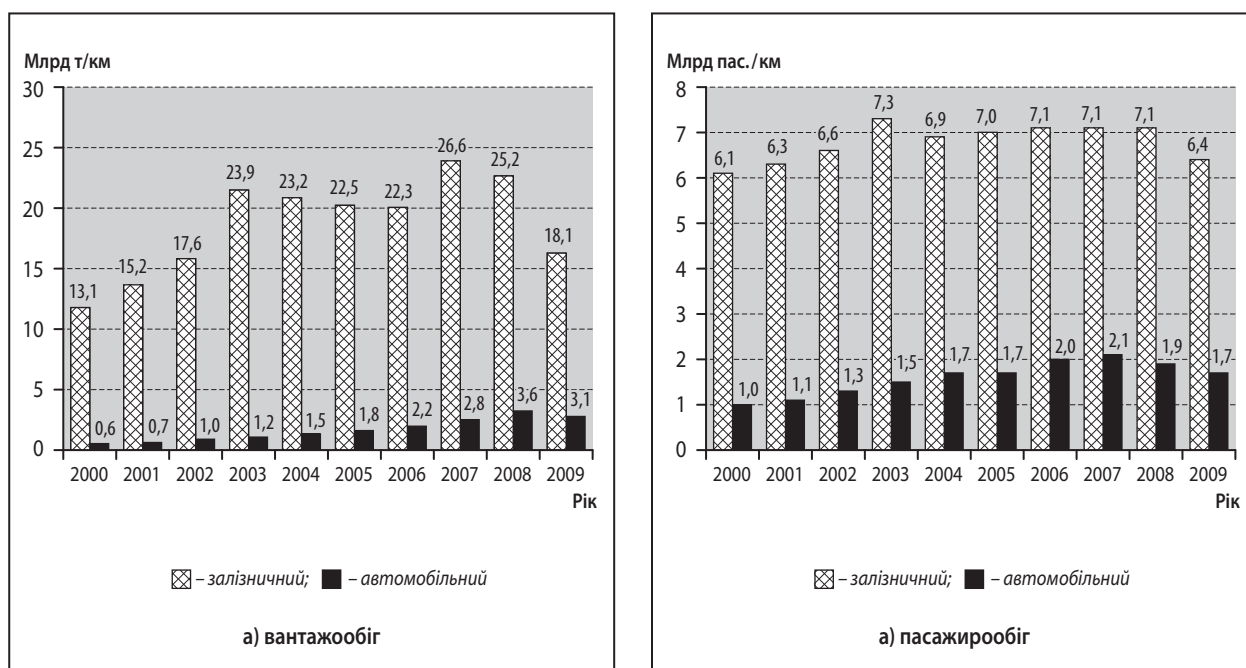
Таблиця 1.7
Динаміка поголів'я великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах по районах Харківської області в 1990 – 2009 рр.

Адміністративно-територіальні одиниці	Поголів'я великої рогатої худоби						Поголів'я корів						Поголів'я свиней					
	1990 р.		2000 р.		2009 р.		1990 р.		2000 р.		2009 р.		1990 р.		2000 р.		2009 р.	
	тис. голів	ранг	тис. голів	ранг	тис. голів	ранг	тис. голів	ранг	тис. голів	ранг	тис. голів	ранг	тис. голів	ранг	тис. голів	ранг	тис. голів	ранг
Харківська область	1203,8		338,4		101,4		371,9		133,4		40		895,2		163,2		134,6	
Райони:																		
Балаклійський	70,6	1	17,4	3	4,4	11	21	2	6,7	5	1,6	12 – 13	38,7	8	3,6	13	4,6	6
Барвінківський	44,4	14	6,9	24	1,2	22	14,3	12	3,5	23	0,6	22	36,4	10	2,8	16	1,9	16
Близнюківський	58,8	5	15,6	7	2,9	18	18,7	5	7	3	1,3	16 – 17	47,9	5	4,4	11	3,3	10
Богодухівський	49,5	10	15,6	7	4,8	8	14,9	9	6,8	4	1,8	8 – 11	32,8	13	3,9	12	2,1	15
Борівський	40,8	17	12,3	16	2	20	11,3	19	4,7	15	0,7	20 – 21	32,6	15	2	23	0,8	23
Валківський	33,9	22	16,8	4	5,3	5	11,2	20	5,9	9	2	5	16,3	22	5,4	8	2,4	13
Великобурлуцький	54,6	7	22,8	1	4,5	10	16,4	6	9	1	1,8	8 – 11	33,4	12	5,3	9	2,8	12
Вовчанський	61,9	2	15,6	7	4,3	12	19,5	3	6,6	6	1,8	8 – 11	34,5	11	6	4	3,7	8
Дворічанський	47,1	13	15,8	6	4,9	7	14,2	13	6,6	6	1,9	6 – 7	32,7	14	2,2	20	0,4	24
Дергачівський	27	25	8,9	22	2,4	19	10,7	22	3,9	19	1,2	18	7	25	2,6	18	2,4	13
Зачепилівський	36	20	7,7	23	0,7	26	10,1	24	3,1	24	0,3	24 – 26	23,7	19	2,2	20	1,8	17
Зміївський	34,2	21	12,4	15	5	6	13,3	16	5	13	1,9	6 – 7	7	25	2,7	17	0,4	24
Золочівський	48,5	11	11,9	18	4	13	14,6	10	4,6	16	1,3	16 – 17	18,8	21	3,2	14	1,7	18
Ізюмський	43,7	15	14	12	6,7	4	14,4	11	5,7	11	2,8	3 – 4	36,5	9	1,5	24	0,4	24
Кегичівський	32,2	24	12,1	17	7,8	2	10,4	23	4,6	16	2,9	2	39	7	5,3	9	8,8	3
Коломацький	15,2	27	2,8	27	0,1	27	3,5	27	1,2	26	0	27	12,4	24	1,1	26	1,6	19
Красноградський	39,6	19	15,5	10	10	1	12,3	18	5,2	12	4,1	1	29,8	16	9,9	2	8,6	4
Краснокутський	33,4	23	4,6	25	1	24	9	25	1,9	25	0,3	24 – 26	26	18	2,2	20	3,7	8
Куп'янський	52,2	8	12,9	14	4,8	8	14	14	4,9	14	1,8	8 – 11	40,6	6	2,3	19	12	2
Лозівський	61,8	3	15,2	11	1,1	23	19,1	4	6,2	8	0,5	23	50,6	3	5,6	7	4,2	7
Нововодолазький	47,2	12	16,1	5	3,2	16	14	14	5,9	9	1,1	19	21,5	20	6,2	3	1,2	20
Первомайський	57,2	6	9,4	21	0,8	25	16,3	7	3,6	22	0,3	24 – 26	48,6	4	5,9	5	1	22
Печенізький	15,9	26	3	26	1,6	21	6,1	26	1	27	0,7	20 – 21	0,6	27	0,1	27	-	-
Сахновщинський	52,1	9	9,6	20	4	13	15,9	8	3,9	19	1,5	14	54,3	2	5,7	6	6,9	5
Харківський	60,9	4	18,7	2	4	13	22,3	1	7,7	2	1,6	12 – 13	14,1	23	3,2	14	3,2	11
Чугуївський	40	18	13,1	13	6,9	3	11,1	21	3,8	21	2,8	3 – 4	114,3	1	66,4	1	53,1	1
Шевченківський	40,9	16	11,6	19	3	17	12,5	17	4,4	18	1,4	15	29,4	17	1,3	25	1,1	21

Таблиця 1.8

**Динаміка реалізації молока та молочних продуктів сільськогосподарськими підприємствами
Харківської області в 1990 – 2009 рр.**

Адміністративно-територіальні одиниці	Рік						Скорочення у 2009 р. до 1990 р., %	Ранг
	1990		2000		2009			
	тис. ц	ранг	тис. ц	ранг	тис. ц	ранг		
Харківська область	10299		2152		1683		-83,7	
Райони:								
Балаклійський	653	2	174	1	42	17	-93,6	19
Барвінківський	369	15	47	22	14	23	-96,2	24
Близнюківський	384	13	64	18	19	20	-95,1	21
Богодухівський	390	12	75	16	53	15	-86,4	14
Борівський	327	19	71	17	25	18	-92,4	18
Валківський	305	23	86	11	72	9	-76,4	6
Великобурлуцький	486	5	116	5	73	8	-85,0	12
Вовчанський	534	3	93	8	70	11	-86,9	15
Дворічанський	426	8	129	4	115	5	-73,0	5
Дергачівський	314	22	49	20	19	20	-94,0	20
Зачепилівський	208	25	49	20	10	25	-95,2	22
Зміївський	482	6	85	12	79	7	-83,6	9
Золочівський	403	10	51	19	63	13	-84,4	11
Ізюмський	412	9	134	3	136	3	-67,0	4
Кегичівський	322	21	88	10	129	4	-60,0	3
Коломацький	65	27	14	27	1	27	-98,5	27
Красноградський	323	20	111	6	205	1	-36,5	1
Краснокутський	253	24	27	25	9	26	-96,4	25
Куп'янський	457	7	76	15	86	6	-81,2	7
Лозівський	516	4	104	7	14	23	-97,3	26
Нововодолазький	361	16	83	13	15	22	-95,8	23
Первомайський	391	11	46	23	44	16	-88,7	16
Печенізький	162	26	21	26	24	19	-85,2	13
Сахновщинський	349	17	32	24	56	14	-84,0	10
Харківський	691	1	159	2	71	10	-89,7	17
Чугуївський	333	18	89	9	140	2	-58,0	2
Шевченківський	383	14	79	14	66	12	-82,8	8

Рис. 1.2. Вантажообіг і пасажирообіг залізничного та автомобільного транспорту Харківської області в 2000 – 2009 рр.

БУДІВНИЦТВО

За обсягом виконаних будівельних робіт (2829,5 млн грн) Харківська область у 2009 р. посіла 3-є місце серед інших регіонів України, поступившись тільки м. Києву та Донецькій області.

У Харківській області у 2009 р. введено в експлуатацію житла забудовниками усіх форм власності – 428 тис. кв м (4-е місце в країні). Найбільш всього житла введено в м. Харкові – 342,5 кв м (80% від загального обсягу), Харківському – 56,5 тис. кв. м (13,2%) та Дергачівському – 13,6 тис. кв. м (3,2%) районах (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Динаміка введення в експлуатацію житла по адміністративно-територіальним одиницям Харківської області у 2000 – 2009 рр.

Адміністративно-територіальні одиниці	Рік			
	2000		2009	
	тис. кв. м	ранг	тис. кв. м	ранг
	2	3	4	5
Харківська область	248,9		427,5	
Міста:				
м. Харків	88,1	1	342,5	1
м. Ізюм	5,1	3	0,1	5
м. Куп'янськ	3,8	4	–	
м. Лозова	2,1	6	2,4	2
м. Люботин	5,7	2	1,3	3
м. Первомайський	1,3	7	–	
м. Чугуїв	2,3	5	0,5	4

Закінчення табл. 1.9

1	2	3	4	5
Райони:				
Балаклійський	11,8	3	1,1	6
Барвінківський	1,7	16 – 19	–	
Близнюківський	1,7	16 – 19	–	
Богодухівський	1,7	16 – 19	0,1	13 – 16
Борівський	2,0	14	–	
Валківський	3,8	8	0,8	7
Великобурлуцький	4,3	7	0,03	
Вовчанський	1,4	21	0,5	9
Дворічанський	1,5	20	0,1	13 – 16
Дергачівський	15,8	2	13,6	2
Зачепилівський	1,3	22 – 23	0,3	10 – 11
Зміївський	8,6	4	0,6	8
Золочівський	2,3	12	0,1	13 – 16
Ізюмський	0,7	26 – 27	–	
Кегичівський	1,7	16 – 19	0,2	12
Коломацький	1,1	25	–	
Красноградський	6,2	6	–	
Краснокутський	3,0	10 – 11	1,8	4
Куп'янський	3,0	10 – 11	–	
Лозівський	1,9	15	–	
Нововодолазький	7,3	5	1,6	5
Первомайський	1,3	22 – 23	–	
Печенізький	0,7	26 – 27	0,1	13 – 16
Сахновщинський	1,2	24	0,3	10 – 11
Харківський	48,8	1	56,5	1
Чугуївський	3,6	9	3,0	3
Шевченківський	2,1	13	–	

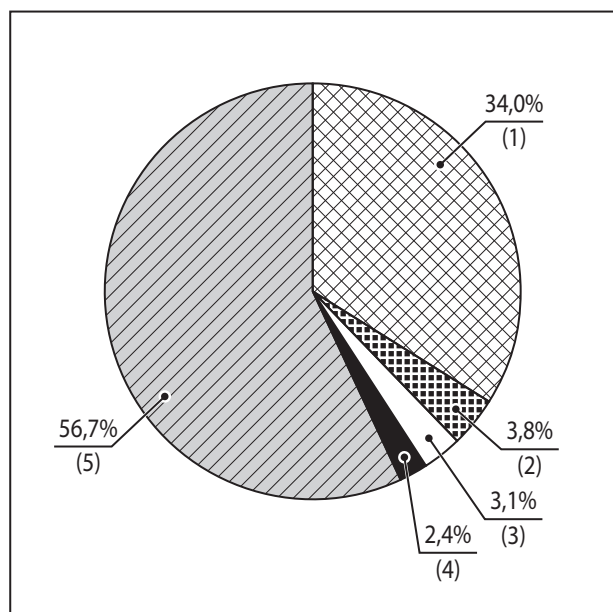
Не здано жодного квадратного метра житла в 10 районах регіону та 2 містах обласного підпорядкування.

Найбільше введено житла в Харківській області на 1000 населення в 2009 р. в Харківському (308,8 кв. м) та Дергачівському (143,2 кв. м) районах і м. Харкова (238,7 кв. м).

СФЕРА ПОСЛУГ

За загальним обсягом реалізації послуг (9138,7 млн грн), а також послуг, реалізованих безпосередньо населенню (2850,8 млн грн), Харківська область у 2009 р. зайняла 6-ті місце серед інших регіонів України.

Серед послуг населенню в Харківській області у 2009 р. найбільшу питому вагу займали такі: освіта – 34,0%; діяльність в сфері охорони здоров'я людини – 3,8%; санітарні послуги, прибирання сміття та знищення відходів – 3,1%; надання індивідуальних послуг – 2,4% та інші (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Структура надання послуг населенню Харківської області у 2009 р.:

1 – освіта; 2 – діяльність у сфері охорони здоров'я людини;
3 – санітарні послуги, прибирання сміття та знищення відходів; 4 – надання індивідуальних послуг; 5 – інші

По адміністративно-територіальним одиницям Харківської області у 2009 р. послуги населенню надавалися таким чином (табл. 1.10).

Найбільший обсяг послуг населенню надавався у м. Харків – 3428,5 млн грн (91,9% – від загальної їх вартості); Харківському – 91,7 млн грн (2,5%), Дергачівському – 34,3 млн грн (1,0%) районах та м. Куп'янськ – 25,0 млн грн (0,7%).

ПОДАТКОВО-БЮДЖЕТНА СИТУАЦІЯ

Провідну частку доходної частини бюджету різних рівнів України становлять податкові надходження, що визначають фінансову забезпеченість соціально-економічного розвитку.

За загальною сумою податкових надходжень (12 920,8 млн грн) Харківська область у 2009 р. зайняла 4-е місце в Україні, незначно поступившись Донецькій (13 982,4 млн грн) та Дніпропетровській (13 598,0 млн грн). В той же час за видатками з місцевих бюджетів (з урахуванням трансфертів) у розрахунку на одну особу регіон посів тільки 21-е місце в країні.

Таблиця 1.10

Обсяг реалізованих послуг населенню (у ринкових цінах) по адміністративно-територіальним одиницям Харківської області

Адміністративно-територіальні одиниці	Рік			
	2005		2009	
	тис. грн	ранг	тис. грн	ранг
1	2	3	4	5
Харківська область	1985890,0		3730722,1	
Міста:				
м. Харків	1850946,7	1	3428512,3	1
м. Ізюм	8431,9	3	15644,0	4
м. Куп'янськ	10281,9	2	24977,0	2
м. Лозова	7966,4	4	20419,5	3
м. Люботин	1847,3	7	4558,9	7
м. Первомайський	5160,0	5	13699,9	5
м. Чугуїв	2399,8	6	11352,0	6
Райони:				
Балаклійський	7496,4	3	16258,8	3
Барвінківський	691,0	20	958,7	21
Близнюківський	672,0	21	1639,2	18
Богодухівський	1960,4	9	3825,3	10

Закінчення табл. 1.10

1	2	3	4	5
Борівський	1518,0	13	4358,4	9
Валківський	1949,5	10	6971,6	7
Великобурлуцький	1085,4	16	2387,1	14
Вовчанський	3896,3	6	7038,5	6
Зміївський	5296,5	4	9749,2	4
Дворічанський	527,2	23	815,7	23
Дергачівський	14192,0	2	34349,6	2
Зачепилівський	427,3	24	819,8	22
Золочівський	2137,7	7	3524,1	11
Ізюмський	67,5	26	66,3	26
Кегичівський	2092,8	8	1375,0	19
Коломацький	161,2	25	226,0	25
Красноградський	5185,9	5	8064,6	5
Краснокутський	1545,6	12	2483,6	13
Куп'янський	531,6	22	503,1	24
Лозівський	1065,1	18	2471,6	12
Нововодолазький	1103,7	15	1969,3	16
Первомайський	–		–	
Печенізький	1117,9	14	1282,8	20
Сахновщинський	1070,0	17	2355,0	15
Харківський	40359,3	1	91727,7	1
Чугуївський	1805,7	11	4551,9	8
Шевченківський	900,0	19	1785,6	17

У 2009 р. найбільше грошей до бюджетів усіх рівнів перерахували м. Харків і Чугуївський район (табл. 1.11), а найбільші субвенції з Державного бюджету на одну особу – 625,5 грн – отримав м. Ізюм і Зміївський район – 680 грн. Найбільші витрати на одну особу в м. Первомайському – 1912,1 грн та Лозівському районі – 2612,6 грн. Найбільші частки субвенцій у витратах місцевих бюджетів у Лозівському, Близнюківському, Куп'янському районах і містах Первомайському та Ізюмі.

РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Рівень життя населення регіону визначає середньомісячна заробітна плата працюючих. За цим показником Харківська область у 2009 р. посіла 8-е місце серед інших регіонів України.

У 2009 р. перші три місця за рівнем середньомісячної заробітної плати займають Красноградський, Балаклійський та Зміївський райони відповідно. Найнижчий рівень заробітної плати в Коломацькому, Куп'янському, Близнюківському районах (табл. 1.12).

Іншим показником рівня життя населення регіону є рівень безробіття, який також достатньо диференційований за районами Харківської області (табл. 1.13).

Найбільший рівень безробіття в регіоні спостерігався у Кегичівському, Дворічанському та Борівському районах, а також містах Первомайському та Ізюмі.

Таблиця 1.11
Динаміка податкових надходжень і витрат по районах і містах Харківської області в 2009 р.

Адміністративно-територіальні одиниці	Податки та збори до бюджетів усіх рівнів						Загальна сума витрат				Питома вага субвенцій та дотацій вирівнювання у видатках, %	ранг	
	тис. грн	ранг	у т. ч. податки в місцевий бюджет			тис. грн	ранг	на одну особу, грн	ранг				
			тис. грн	ранг	питома вага, %					на одну особу, грн			ранг
Харківська область	12159657,7		3 430 898,8			6 186 512,2							
Міста:													
м. Харків	9702051,3	1	2 391 512,6	1	24,6	1646,8	1	2441735,4	1	1681,3	5	2,06	7
м. Ізюм	43961,6	5	31 436,7	4	71,5	595,2	6	97848,8	4	1852,5	3	67,87	2
м. Куп'янськ	72823,9	3	65 884,5	3	90,5	1121,9	2	112281,2	3	1911,9	2	41,32	6
м. Лозова	76413,9	2	66 239,3	2	86,7	963,7	3	124526,0	2	1811,6	4	46,81	4
м. Люботин	60325,6	4	17 608,8	6	29,2	715,5	5	38697,2	7	1572,4	6	54,50	3
м. Первомайський	21050,1	7	16 696,1	7	79,3	533,4	7	59854,1	5	1912,1	1	72,11	1
м. Чугуїв	36090,8	6	28 129,0	5	77,9	842,7	4	48745,0	6	1460,3	7	42,29	5
Райони:													
Балаклійський	402878,8	2	98 990,1	2	24,6	1164,6	4	156073,9	2	1836,2	23	36,57	26
Барвенківський	18525,7	18	16 121,2	17	87,0	638,0	18	56050,9	14	2218,1	8	71,24	6
Близнюківський	14488,9	23	13 384,6	22	92,4	632,9	20	50791,2	17	2401,7	2	73,65	2
Богодухівський	54944,0	11	25 187,4	8	45,8	619,2	21	79488,4	9	1954,2	19	68,31	11
Борівський	20628,7	17	13 498,0	21	65,4	745,7	9	40296,7	23	2226,2	6	66,50	16
Валківський	88679,0	7	21 353,4	10	24,1	649,7	17	64504,7	11	1962,5	18	66,90	15
Великобурлуцький	17048,1	21	15 269,7	19	89,6	637,4	19	51793,0	16	2162,1	9	70,52	9
Вовчанський	49622,5	12	37 065,5	6	74,7	754,5	8	98532,6	5	2005,8	17	62,38	20
Двурічанський	12750,2	24	11 838,7	24	92,9	124,6	27	42242,7	22	2238,9	5	71,97	4
Дергачівський	86386,9	8	64 442,9	5	74,6	3953,8	2	151008,6	3	1589,2	26	57,32	22
Зачепилівський	12572,2	25	9 857,0	25	78,4	134,1	26	33793,1	24	2073,3	12	70,83	8
Зміївський	125300,5	6	75 280,1	3	60,1	3989,8	1	127825,8	4	1738,6	25	41,11	25
Золочівський	28290,9	14	17 478,3	13	61,8	617,8	22	57676,3	13	2038,8	13	69,70	10
Ізюмський	22215,2	16	12 317,7	23	55,4	651,5	15	42524,8	21	2249,0	4	71,03	7
Кегичівський	58159,8	10	19 851,2	11	34,1	907,8	6	48540,0	18	2219,8	7	59,10	21
Коломацький	11032,5	26	5 655,4	27	51,3	726,6	11	16227,0	27	2084,9	10	65,15	17
Красноградський	140887,3	5	65 708,9	4	46,6	1425,9	3	84171,2	7	1826,6	24	21,93	27
Краснокутський	166557,6	4	19 261,8	12	11,6	650,5	16	60013,4	12	2026,9	14	67,90	13
Куп'янський	15309,4	22	13 578,8	20	88,7	516,1	25	48459,7	19	1841,9	22	71,98	3
Лозівський	17642,1	20	16 194,1	15	91,8	523,2	24	80860,2	8	2612,6	1	79,97	1
Новодолазський	85332,0	9	24 274,2	9	28,4	686,9	13	66047,8	10	1869,0	21	63,25	19
Первомайський	37662,8	13	16 002,2	18	42,5	927,8	5	32954,8	25	1910,6	20	51,44	24
Печенезький	6948,4	27	6 182,0	26	89,0	578,5	23	21599,7	26	2021,3	16	71,38	5
Сахновщинський	17742,6	19	16 625,9	14	93,7	730,4	10	52140,6	15	2290,5	3	68,11	12
Харківський	182139,4	3	130 658,5	1	71,7	714,0	12	277755,9	1	1517,9	27	52,96	23
Чугуївський	430575,9	1	31 145,4	7	7,2	659,2	14	95587,8	6	2023,2	15	67,42	14
Шевченківський	22619,3	15	16 168,8	16	71,5	757,7	7	44356,4	20	2078,6	1	63,55	18

Таблиця 1.12

Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати працівників по адміністративно-територіальним одиницям Харківської області в 2007 – 2009 рр.

Адміністративно-територіальні одиниці	Рік					
	2007		2008		2009	
	грн	ранг	грн	ранг	грн	ранг
Харківська область	1251		1679		1804	
Міста:						
м. Харків	1322	1	1765	2	1893	2
м. Ізюм	905	6	1242	6	1328	6
м. Куп'янськ	1310	2	1804	1	1931	1
м. Лозова	1208	3	1668	3	1662	4
м. Люботин	1176	4	1643	4	1747	3
м. Первомайський	874	7	1221	7	1305	7
м. Чугуїв	997	5	1305	5	1441	5
Райони:						
Балаклійський	1484	2	1993	2	2177	2
Барвінківський	829	24	1167	23	1294	23
Близнюківський	783	27	1124	27	1232	25
Богодухівський	838	22	1195	21	1303	21
Борівський	807	26	1247	14	1357	15
Валківський	896	15	1257	13	1350	16
Великобурлуцький	880	17	1189	22	1380	13
Вовчанський	938	12	1307	11	1460	10
Дворічанський	824	25	1220	18	1298	22
Дергачівський	1172	4	1491	4	1641	4
Зачепилівський	858	19	1204	20	1308	19
Зміївський	1328	3	1717	3	1931	3
Золочівський	867	18	1227	16	1308	19
Ізюмський	921	13	1215	19	1448	11
Кегичівський	1108	6	1485	5	1547	6
Коломацький	842	21	1159	24	1179	27
Красноградський	1516	1	2079	1	2371	1
Краснокутський	915	14	1271	12	1325	17
Куп'янський	832	23	1129	26	1189	26
Лозівський	883	16	1222	17	1365	14
Нововодолазький	1052	8	1410	9	1412	12
Первомайський	1043	9	1369	10	1566	5
Печенізький	939	11	1239	15	1236	24
Сахновщинський	856	20	1155	25	1312	18
Харківський	1140	5	1466	6	1523	7
Чугуївський	1102	7	1458	7	1516	8
Шевченківський	987	10	1425	8	1470	9

Таблиця 1.13

**Динаміка рівня зареєстрованого безробіття по адміністративно-територіальним
одиницям Харківської області в 2007 – 2009 рр.**

Адміністративно-територіальні одиниці	Рік					
	2007		2008		2009	
	%	ранг	%	ранг	%	ранг
Харківська область	2,1		2,7		1,8	
Міста:						
м. Харків	0,67	2	0,97	2	0,83	7
м. Ізюм					4,4	2
м. Куп'янськ					2,71	4
м. Лозова					3,56	3
м. Люботин	2,9	1	3,4	1	1,85	5
м. Первомайський					5,31	1
м. Чугуїв					1,57	6
Райони:						
Балаклійський	3,9	14	5,0	15	3,66	12
Барвінківський	4,3	12	6,0	12	3,91	9
Близнюківський	3,7	15	7,4	10	3,34	14
Богодухівський	2,8	21	3,7	21	2,49	19
Борівський	10,7	1	11,0	1	5,93	3
Валківський	1,7	26	3,1	23	1,37	24
Великобурлуцький	6,5	8	7,6	9	3,78	11
Вовчанський	6,9	7	8,7	7	3,88	10
Дворічанський	9,1	2	10,5	2	6,51	2
Дергачівський	2,2	23	2,6	26	1,20	26
Зачепилівський	3,3	17	5,3	14	2,21	21
Зміївський	2,1	24	2,9	25	1,25	25
Золочівський	4,0	13	5,0	15	2,57	18
Ізюмський	5,3	10	6,9	11	4,40	8
Кегичівський	7,9	4	9,6	3	5,81	4
Коломацький	5,4	9	7,8	8	7,85	1
Красноградський	3,3	17	3,4	22	2,70	17
Краснокутський	7,7	5	9,6	3	4,78	7
Куп'янський	3,3	17	4,3	18	2,71	16
Лозівський	4,5	11	4,9	17	3,56	13
Нововодолазький	3,2	20	4,0	20	2,35	20
Первомайський	8,5	3	9,3	5	5,31	6
Печенізький	2,7	22	4,2	19	1,71	22
Сахновщинський	3,6	16	6,0	12	2,99	15
Харківський	0,5	27	0,9	27	0,40	27
Чугуївський	2,0	25	3,1	23	1,57	23
Шевченківський	7,5	6	8,8	6	5,77	5

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

За вартістю експорту (1307,1 млн дол.) та імпорту (1451,0 млн дол.) товарів Харківська область у 2009 р. посіла відповідно 8-е та 7-е місця серед інших регіонів України (табл. 1.14)

Таблиця 1.14

Динаміка обсягів експорту-імпорту товарів Харківської області в 2001 – 2009 рр.

Показник	Рік						2009 р. до 2001 р., %	
	2001			2009				
	Україна	Харківська область	ранг	Україна	Харківська область	ранг	Україна	Харківська область
Експорт								
Кількість підприємств	13822	949	3	16089	951	3	116,4	100,2
Вартість, млн дол. США	16264,7	430,4	9	39695,7	1307,1	8	244,1	303,7
Імпорт								
Кількість підприємств	20848	1401	6	24054	1268	5	115,4	90,5
Вартість, млн дол. США	15775,1	475,5	7	45433,1	1451	7	288,0	305,2

Підвищення обсягів експорту товарів у Харківській області в 2001 – 2009 рр. більш ніж у 3 рази дозволило піднятися в рейтингу за цим показником серед інших регіонів України лише на одну позицію. Також у Харківській області в 2001 – 2009 рр. відбулося підвищення обсягів імпорту.

Протягом 2009 р. підприємства Харківської області експортували продукцію до 115 країн світу, імпортовані товари надійшли до підприємств із 113 країн. За останні 9 років експорт товарів зріс у 4,2 рази, імпорт – у 3,2 рази.

Протягом 2009 р. експортні операції здійснювало 951 підприємство регіону, імпортовані товари надійшли до 1268 підприємств.

Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 143,9 млн дол. США (за відповідний період 2008 р. – 928,7 млн дол. США).

Від'ємне сальдо області мала з 74 країнами світу. У значних обсягах від'ємне сальдо склалося з такими країнами, як Німеччина – 87,1 млн дол., Російська Федерація – 52,1 млн дол., США – 55,9 млн дол., Китай – 55,3 млн дол., Італія – 47,3 млн дол., Польща – 27,3 млн дол., Чеська Республіка – 21,7 млн дол., Індія – 22,9 млн дол., Франція – 16,0 млн дол., Австрія – 16,5 млн дол., Фінляндія – 16,2 млн дол.

Як видно з рис. 1.4, у 2009 р. порівняно з 2002 р. структура експорту в Харківській області змінилась за рахунок скорочення частки продукції машинобудування та хімічної промисловості й збільшення частки сільськогосподарської та харчової продукції.

Основними товарами, які експортувалися за межі України, були котли, машини, апарати та механічні пристрої (18,7% від загальної вартості експорту), електричні машини й устаткування (11,8%) та зернові культури (10,1%). Основу імпорту становили котли, машини, апарати та механічні пристрої (12% від загальної вартості імпорту), полімерні матеріали, пластмаси (9,5%) та наземні транспортні засоби, крім залізничного (6,4%).

У 2009 році підприємствами та організаціями було експортовано готової продукції з давальницької сировини на 23,8 млн дол. Із загального обсягу експортованої готової продукції з давальницької сировини 34,9% припадало на енергетичні матеріали, 25,3% – на папір та картон, 22,7% – на котли, машини, апарати і механічні пристрої. Основні партнери – Туреччина, Російська Федерація та Китай.

У табл. 1.15 наведено обсяги експорту-імпорту товарів по адміністративно-територіальним одиницям Харківської області за 2009 рік.

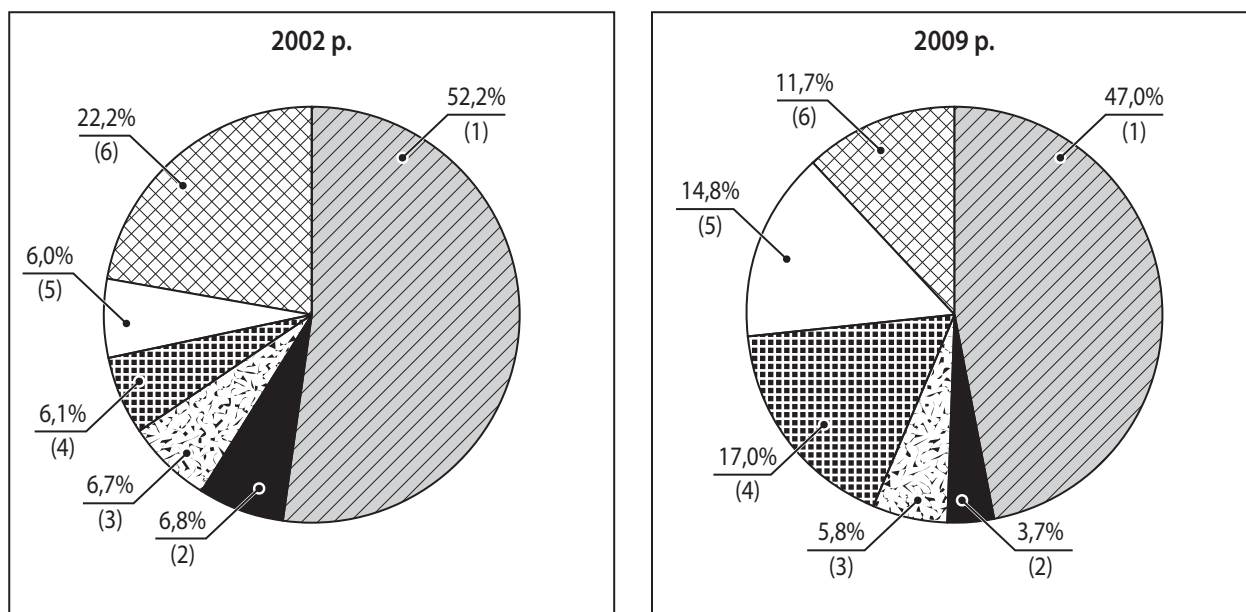

Рис. 1.4. Структура експорту продукції Харківської області в 2002 та 2009 рр.

1 – машини та обладнання; 2 – мінеральні продукти; 3 – продукція хімічної промисловості;
4 – вироби харчової промисловості; 5 – продукція рослинного і тваринного походження; 6 – інші вироби

Таблиця 1.15

Обсяги експорту-імпорту товарів по адміністративно-територіальним одиницям
Харківської області за 2009 р.

Адміністративно-територіальні одиниці	Експорт		Імпорт		Сальдо
	тис. дол. США	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до загального обсягу	
1	2	3	4	5	6
Харківська область	1307155,2	100,0	1451015,1	100,0	-143859,9
Міста:					
м. Харків	1020058,1	82,7	807406,8	55,6	212651,3
м. Ізюм	60209,6	4,6	2656,7	0,2	57552,9
м. Куп'янськ	25359,8	1,9	37422,3	2,6	-12062,5
м. Лозова	23595,3	1,8	2977,9	0,2	20617,4
м. Люботин	...*	...*	...*	...*	...*
м. Первомайський	2116,5	0,2	...*	...*	...*
м. Чугуїв	2316,8	0,2	24347,3	1,7	-22030,5
Райони:					
Балаклійський	2559,8	0,2	87450,0	6,0	-84890,2
Барвінківський	...*	...*	—	—	...*
Близнюківський	...*	...*	—	—	...*
Богодухівський	3595,9	0,3	...*	...*	...*
Борівський	...*	...*	...*	...*	...*
Валківський	3591,9	0,3	...*	...*	...*
Великобурлуцький	3396,2	0,3	...*	...*	...*

Закінчення табл. 1.15

1	2	3	4	5	6
Вовчанський	12730,9	1,0	1332,1	0,1	11398,7
Зачепилівський	–	–	...*	...*	...*
Зміївський	7768,4	0,6	3712,9	0,3	4055,5
Золочівський	...*	...*	...*	...*	...*
Ізюмський (без м. Ізюма)	...*	...*	...*	...*	...*
Дергачівський	16430,4	1,3	33659,1	2,3	–17228,8
Дворічанський	–	–	–	–	–
Кегичівський	...*	...*	...*	...*	...*
Коломацький	–	–	–	–	–
Красноградський	941,8	0,1	...*	...*	...*
Краснокутський	...*	...*	...*	...*	...*
Куп'янський (без м. Куп'янська)	...*	...*	...*	...*	...*
Лозівський (без м. Лозової)	775,2	0,1	117,9	0,0	657,3
Нововодолазький	5207,4	0,4	1145,5	0,1	4061,8
Первомайський (без м. Первомайський)	...*	...*	–	–	...*
Печенізький	...*	...*	...*	...*	...*
Сахновщинський	...*	...*	...*	...*	...*
Харківський (без м. Люботина)	93802,8	7,2	432782,7	29,8	–338979,9
Чугуївський (без м. Чугуєва)	9887,7	0,8	9606,0	0,7	281,7
Шевченківський	...*	...*	...*	...*	...*

* Конфіденційна інформація.

Провідне місце в зовнішньоторговельних операціях регіону займали підприємства та організації м. Харкова (78% від загального обсягу експорту та 55,6% від загального обсягу імпорту). Серед міст і районів Харківської області найбільші обсяги експорту товарів припадали на м. Ізюм, м. Куп'янськ, м. Лозова та Вовчанський, Дергачівський, Чугуївський, Харківський (без м. Люботин) райони. Найбільші імпортні надходження здійснювались у Харківському (без м. Люботин) районі області.

363 підприємства та організації Харківської області надавали послуги партнерам із 141 країни світу (експорт), 216 підприємств одержало послуги від закордонних партнерів із 86 країн (імпорт). Основна частина підприємств – 91,6% від загальної кількості, розташована у м. Харкові.

У структурі експорту послуг за видами економічної діяльності найбільшу питому вагу становили послуги, пов'язані з дослідженнями та розробками – 20,2%, з фінансової діяльності – 18,6%, архітектури та будівництва – 16,4%, інформатизації – 14,6%, освіти – 10% (табл. 1.16). Порівняно з 2008 р. обсяги експорту послуг у сфері інформатизації збільшилися на 15,6%, освіти – на 18,1%, архітектури та будівництва – на 13,3%. Поряд з цим відбулося зменшення обсягів послуг з фінансової діяльності – на 31,4%, досліджень та розробок – на 9,3%.

В імпорті найбільшу питому вагу становили послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю – 75,1% та консультаційні послуги з питань комерційної діяльності та управління – 9,7%. Порівняно з 2008 р. обсяги цих послуг зменшилися на 12,3% та на 12,9% відповідно.

Таблиця 1.16

Найбільші за обсягами види послуг у структурі зовнішньої торгівлі Харківської області в 2009 р.

Види послуг	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у % до загального обсягу	2009 р. до 2008 р., %	тис. дол. США	у % до загального обсягу	2009 р. до 2008 р., %
Послуги – усього	204354,9	100,0	87,3	376337,0	100,0	87,9
у тому числі:						
Послуги в обробній промисловості	8317,1	4,1	69,5	7250,0	1,9	94,9
Послуги, пов'язані з будівництвом	5191,2	2,5	55,7	11,1	0,0	11,7
Послуги готелів і ресторанів	4258,8	2,1	68,4	5462,9	1,5	77,5
Послуги транспорту та зв'язку	9385,6	4,6	90,3	7733,5	2,1	54,6
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	38109,1	18,6	68,6	282565,8	75,1	87,7
Послуги в операціях з нерухомістю, здаванням під найм і послуги юридичним особам	115471,9	56,5	95,7	65203,6	17,3	96,9
з них:						
Послуги, пов'язані з діяльністю у сфері інформатизації	29734,7	14,6	115,6	9261,0	2,5	133,1
Послуги, пов'язані з дослідженнями та розробками	41218,7	20,2	90,7	5087,9	1,4	114,5
Консультаційні послуги з питань комерційної діяльності та управління	1906,2	0,9	79,5	36630,0	9,7	87,1
Послуги, пов'язані з діяльністю у сфері архітектури та будівництва	33569,8	16,4	113,3	2757,3	0,7	77,4
Послуги, пов'язані з державним управлінням	1579,5	0,8	90,3	6529,7	1,7	88,8
Послуги у сфері освіти	20425,8	10,0	118,1	19,5	0,0	131,5

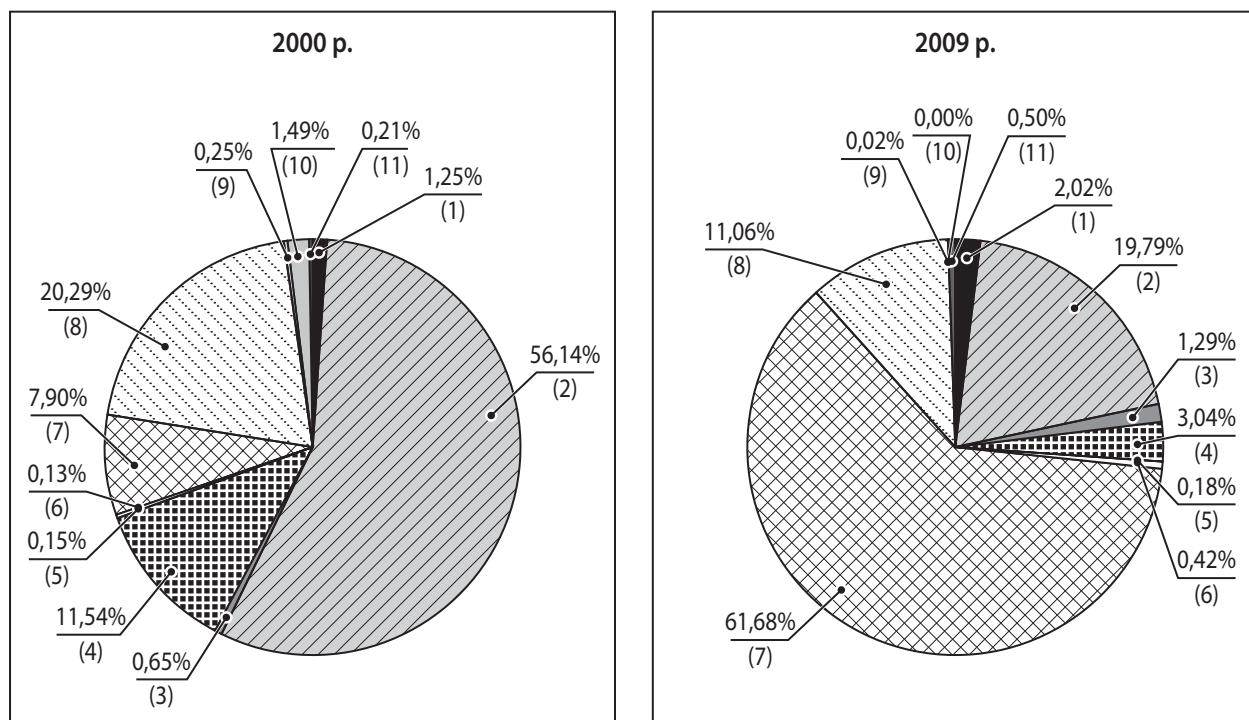
Найбільша питома вага у загальному обсязі імпорту в 2009 р. припадала на такі країни: серед країн СНД – Російська Федерація (4,8% від загального обсягу імпорту); країн ЄС – Франція (49,4%), Сполучене Королівство (24,6%); інших країн – Швейцарія (6,7%). Порівняно з 2008 р. відбулось зменшення обсягів зі Сполученого Королівства – на 21,9%, Російської Федерації – на 19,6%, Швейцарії – на 18,2%. Обсяг імпорту з Франції збільшився на 5,4%.

За загальним обсягом прямих іноземних інвестицій в регіон (2054,7 млн дол.) Харківська область в 2009 р. посіла 3-є місце в Україні після м. Києва та Дніпропетровської області.

У 2009 р. значна частка прямих іноземних інвестицій в Харківську область була спрямована у фінансовий сектор регіону, проти 2000 року, коли значна частка прямих іноземних інвестицій надійшла на розвиток реального сектора економіки (рис. 1.5).

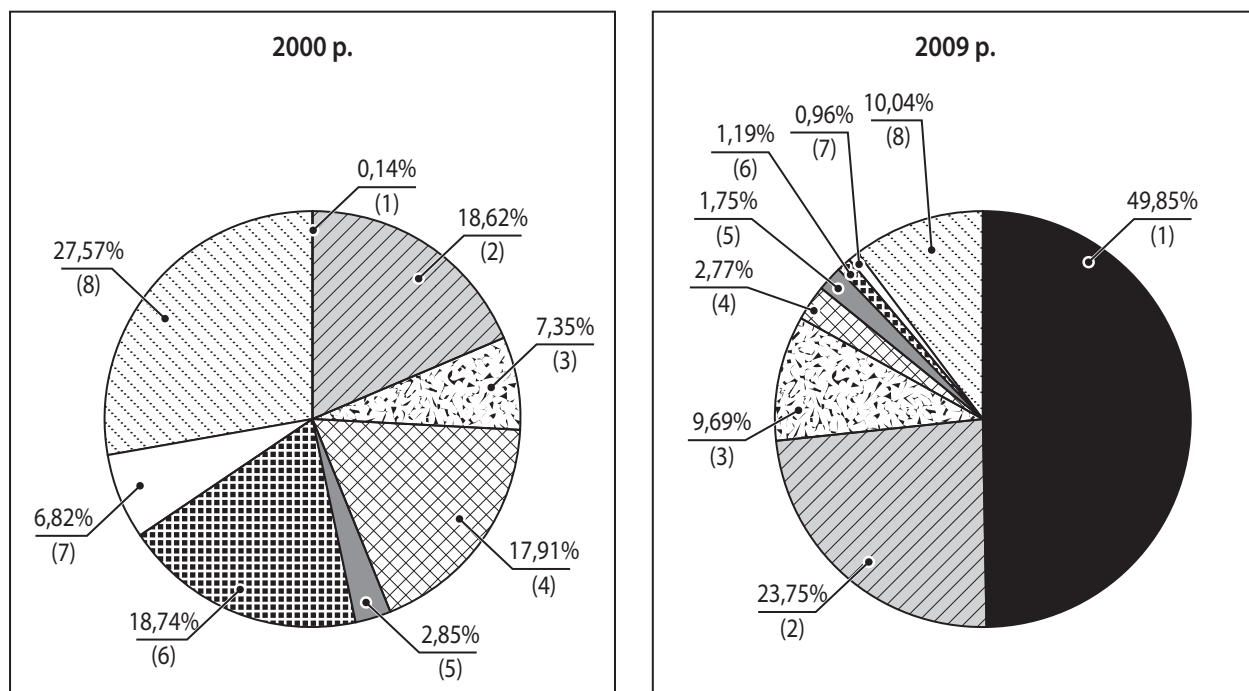
У 2009 р. структура прямих іноземних інвестицій у Харківську область змінилась у бік концентрації на трьох основних країнах: Франція, Кіпр і Сполучене Королівство (рис. 1.6).

Основні обсяги іноземних інвестицій спрямовані в м. Харків, проте в останні роки все більше іноземних інвестицій потрапляє і в райони Харківської області (табл. 1.17).

Рис. 1.5. Структура прямих іноземних інвестицій у Харківську область за видами економічної діяльності в 2000 – 2009 рр.:

1 – сільське господарство, мисливство, лісове господарство; 2 – промисловість; 3 – будівництво; 4 – торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку; 5 – діяльність готелів і ресторанів; 6 – діяльність транспорту та зв'язку; 7 – фінансова діяльність; 8 – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям; 9 – освіта; 10 – охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; 11 – надання комунальних та індивідуальних послуг

Рис. 1.6. Структура прямих іноземних інвестицій в Харківську область по країнах у 2000 – 2009 рр.:

1 – Франція; 2 – Кіпр; 3 – Сполучене Королівство; 4 – Сполучені Штати Америки; 5 – Російська Федерація; 6 – Швейцарія; 7 – Німеччина; 8 – інші країни

Таблиця 1.17

**Інвестиції зарубіжних країн в економіку адміністративно-територіальних одиниць
Харківської області в 2000 – 2009 рр.**

Адміністративно-територіальні одиниці	Рік			
	2000		2009	
	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%
Харківська область	98844,01	100,00	2054701	100,0
м. Харків	89088,88	90,13	1748667	85,2
Райони:				
Балаклійський	1728,87	1,75	1935,1	0,1
Валківський	582,75	0,59	1314,1	0,1
Дергачівський	402,6	0,41	21229,2	1,0
Зміївський	2628,2	2,66	39,9	0,1
Первомайський (без м. Первомайського)	736,93	0,75	5735,2	0,3
Печенізький			5614,1	0,3
Харківський (без м. Люботина)	3675,78	3,71	109365,4	5,3
Чугуївський (без м. Чугуєва)			155901	7,6

ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ

Екологічний стан Харківської області характеризується як стабільно напружений, хоча спад виробництва частково стримує наростання негативних процесів деградації навколишнього природного середовища.

Харківський регіон має надзвичайно низьку забезпеченість водними ресурсами і посідає 24-е місце серед областей України (1,8% від загальних водних ресурсів України з урахуванням припливу від суміжних територій).

За масштабами забруднення навколишнього природного середовища Харків займає 15 – 17-е місце в Україні.

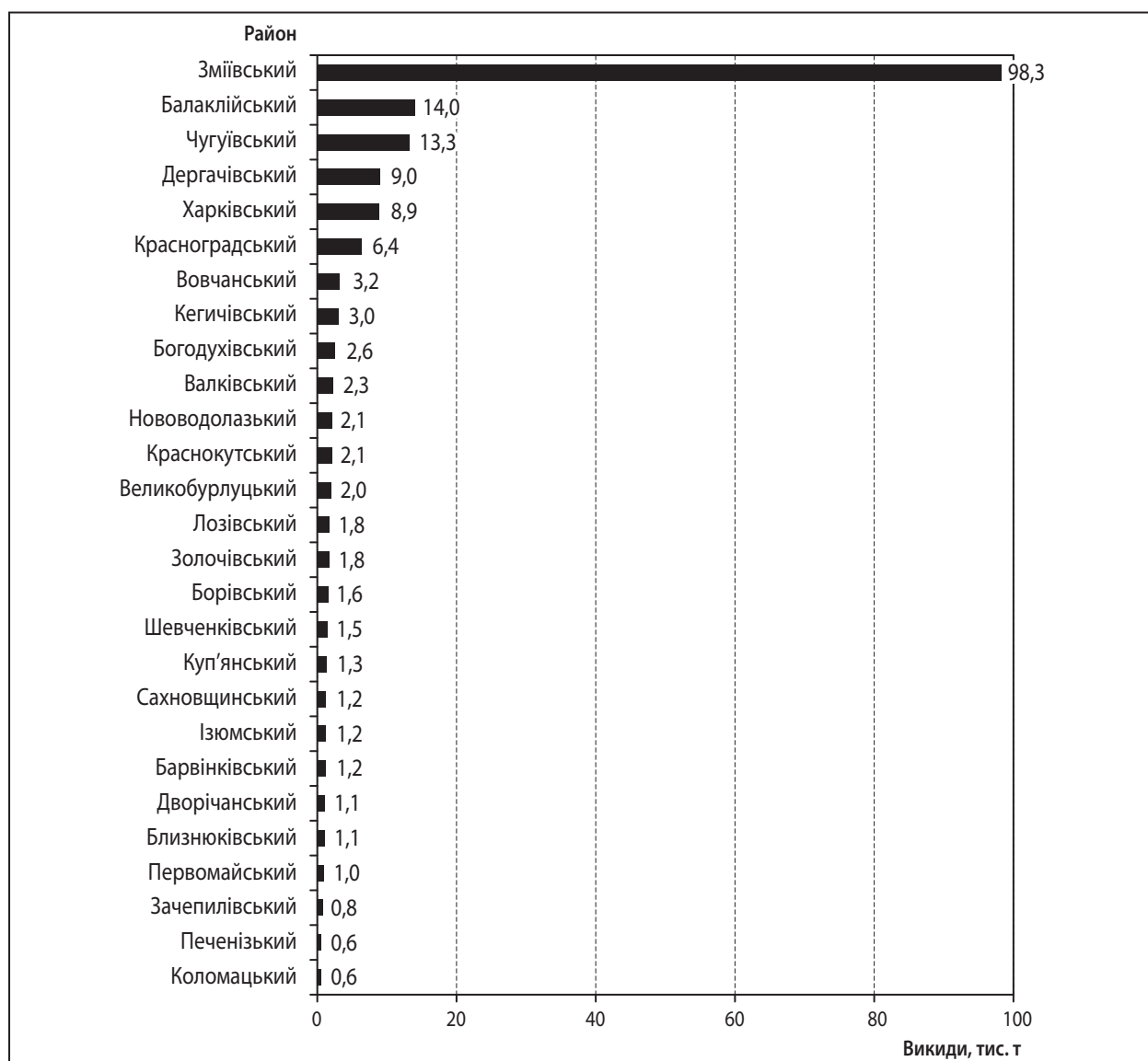
На рис. 1.7 наведено діаграму обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел по районах Харківської області в 2009 р.

У 2000 – 2009 рр. серед міст обласного підпорядкування найбільші викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел зафіксовано у м. Харкові та м. Куп'янську, а серед районів Харківської області лідирують Зміївський, Балаклійський, Чугуївський і Харківський райони.

Екологічний стан Харківської області ускладнюється через невирішені проблеми в поводженні з твердими побутовими відходами (ТПВ). Централізованими послугами зі збирання та вивезення ТПВ охоплено 65 – 95% населення, що мешкає в містах обласного підпорядкування, та 40 – 70% населення районних центрів. Централізований збір і вивезення ТПВ у сільській місцевості практично не здійснюється (охоплення населення послугами зі збирання та вивезення ТПВ – 10 – 25%).

Найбільша площа спеціалізованих сховищ організованого складування (поховання) твердих побутових відходів знаходиться в м. Харкові, м. Чугуєві, м. Куп'янську та м. Лозовій, а також у Зміївському, Дергачівському та Лозівському районах. Частково токсичні промислові відходи I та II класу небезпеки передаються на утилізацію спеціалізованим підприємствам; промислові відходи IV класу небезпеки та частково III класу вивозяться на полігони твердих побутових відходів, що негативно впливає на екологічний стан Харківського регіону та України в цілому.

Найбільш гостро стоїть питання утилізації відходів в містах Харкові, Лозовій, Куп'янську, а також Зміївському, Балаклійському, Красноградському та Харківському районах.

Рис. 1.7. Діаграма обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел по районах Харківської області в 2009 р.

Згідно з загальною характеристикою Харківської області можна виділити такі найважливіші її особливості:

- незважаючи на периферійність місцезнаходження регіон має вигідне географічне розташування, що сприяє розвитку зовнішньої та внутрішньої торгівлі і транспортно-логістичних послуг;
- з урахуванням наявності природно-ресурсного потенціалу у регіоні можливість розвитку мають такі галузі матеріальної сфери виробництва:
  - сільське господарство;
  - переробка сільхозпродукції та виробництво продуктів харчування;
  - видобуток та переробка вуглеводнів (нафтогазоконденсатних);
  - будівництво та виробництво будівельних матеріалів;
  - виготовлення скляної та оптичної продукції;
- регіон має промисловий комплекс, який залишається одним із найбільших в Україні, особливо в таких галузях як: машинобудування, фармація, тому розвиток повинні одержати окремі з них, найбільш високотехнологічні, які мають стратегічне значення та ринки збуту;
- регіон має достатньо розвинений освітній і науковий потенціал, що забезпечує можливість розвитку сфери освітніх послуг та створення технопарків і технополісу в м. Харкові.

Розділ 2.

НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ РОЗРОБКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Стратегія сталого розвитку регіону має наукове обґрунтування, як це і передбачено чинним законодавством, та базується на таких концепціях і теоріях:

- концепції сталого розвитку;
- концепції економічної безпеки;
- теорії кластеризації економіки;
- просторово-територіальній теорії «центр-периферія»;
- теорії конвергентно-дивергентного розвитку територій;
- теорії вибору сценаріїв розвитку;
- теорії системної динаміки.

Наведені вище концепції та наукові теорії мають відповідний інструментарій дослідження та своє призначення (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Інструментарій дослідження та призначення концепцій і теорій розробки Стратегії сталого розвитку регіону

Концепція або теорія	Інструментарій дослідження	Призначення концепції або теорії
Концепція сталого розвитку	Кількісна оцінка параметрів розвитку	Для аналізу стану сталого розвитку регіону
Концепція економічної безпеки	Порівняння параметрів з їх пороговими значеннями. SWOT-аналіз	Для визначення пріоритетності вирішення проблем сталого розвитку регіону
Теорія кластеризації економіки	SWOT-аналіз	Для ідентифікації кластерів зростання економіки регіону
Просторово-територіальна теорія «центр-периферія»	Модель «центр-периферія»	Для визначення територій зростання
Теорія конвергентно-дивергентного розвитку територій	Моделі дослідження конвергентно-дивергентних процесів	Для визначення територій регіону, які відносяться до депресивних
Теорія вибору сценаріїв розвитку	Сценарний підхід	Для визначення сценаріїв розвитку регіону
Теорія системної динаміки	Імітаційне моделювання	Для моделювання сценаріїв розвитку регіонів

Сталий розвиток у стратегії регіону розуміється в двох значеннях: 1) як гармонійний розвиток трьох складових: соціальної, екологічної та економічної; 2) як спроможність регіону розвиватися по визначеній траєкторії, не виходячи за порогові значення параметрів, незважаючи на зовнішні збурення.

Згідно з рекомендацією ООН усі країни світу та їх регіони при визначенні своєї стратегії, повинні ґрунтуватися на концепції сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку регіону базується на положенні, що якість життя людей і стан суспільства знаходяться під впливом сукупності соціальної, економічної й екологічної сфер (рис. 2.1).

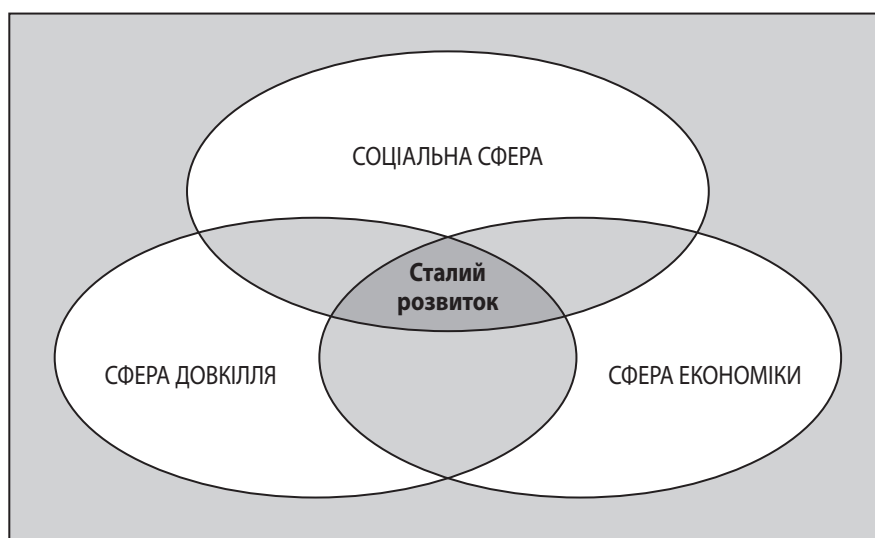

Рис. 2.1. Триєдина концепція сталого розвитку регіону

Оцінка сталого розвитку регіону здійснюється за його складовими по таких компонентах:

I. Сталий економічний розвиток:

- макроекономічна;
- фінансова;
- зовнішньоекономічна;
- інвестиційна;
- науково-технологічна та інноваційна;
- енергетична;
- виробнича;
- продовольча.

II. Сталий соціальний розвиток:

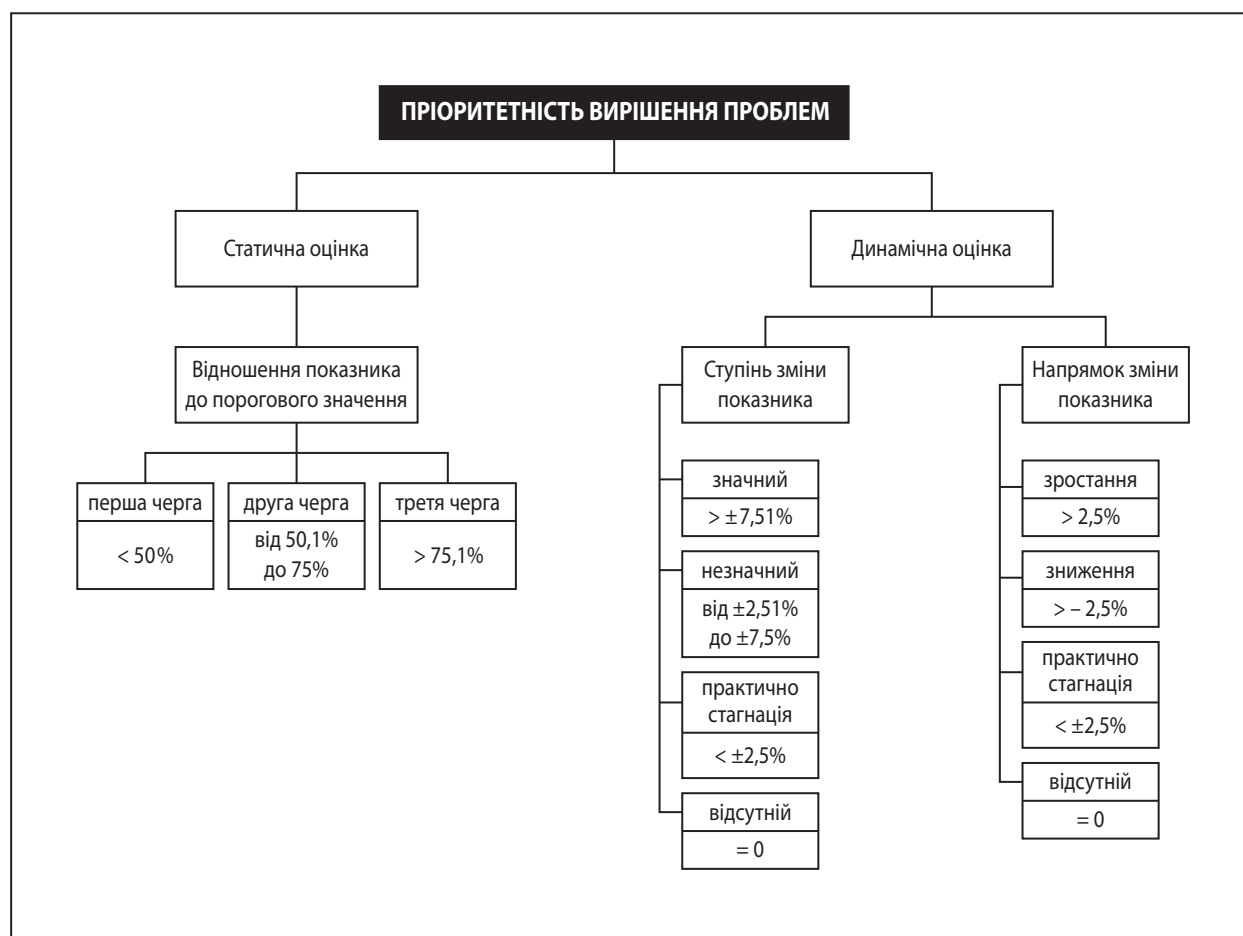
- доходи та витрати;
- безробіття;
- забезпеченість житлом;
- демографія та стан здоров'я;
- споживання продуктів харчування.

III. Сталий екологічний розвиток:

- атмосферне повітря;
- вода;
- відходи.

У свою чергу кожна з компонент складових сталого розвитку регіону оцінюється за допомогою часткових показників, які об'єднуються в інтегральний показник.

Для визначення пріоритетності вирішення проблем сталого розвитку регіону використовується теорія економічної безпеки, яка передбачає порівняння часткових показників з їх пороговими значеннями (статична оцінка), а також оцінку динаміки ступеня та напрямку їх зміни (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Методика визначення пріоритетності вирішення проблем компонент сталого розвитку регіону

Важливим напрямком регіональної політики, спрямованої на сталий розвиток, є формування кластерів зростання економіки.

Кластерний підхід до організації регіональної економіки у багатьох країнах світу став частиною державної політики з підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Ідентифікація та формування кластерних структур у регіонах здійснюється за такою схемою (рис. 2.3).

Кластерні структури розрізняються за такими ознаками: галузевою спрямованістю; моделлю розвитку; масштабністю; спрямованістю на ринки збуту; моделлю побудови та функціонування.

За моделлю розвитку кластери розрізняються на такі: підтримуючого, випереджаючого та наздоганяючого розвитку. У табл. 2.2 наведено відмінні ознаки та можливості застосування різних моделей розвитку кластерних структур.

За масштабністю кластери поділяються на національні, регіональні та трансграничні.

За спрямованістю на ринки збуту кластери розрізняються: на внутрішній ринок та на зовнішній і внутрішній ринки.

За моделлю побудови та функціонування кластерні структури поділяються так: італійська, японська, фінська, індійсько-китайська, північноамериканська, пострадянська.

У табл. 2.3 наведено відмінні ознаки та можливості застосування різних моделей побудови та функціонування кластерів.

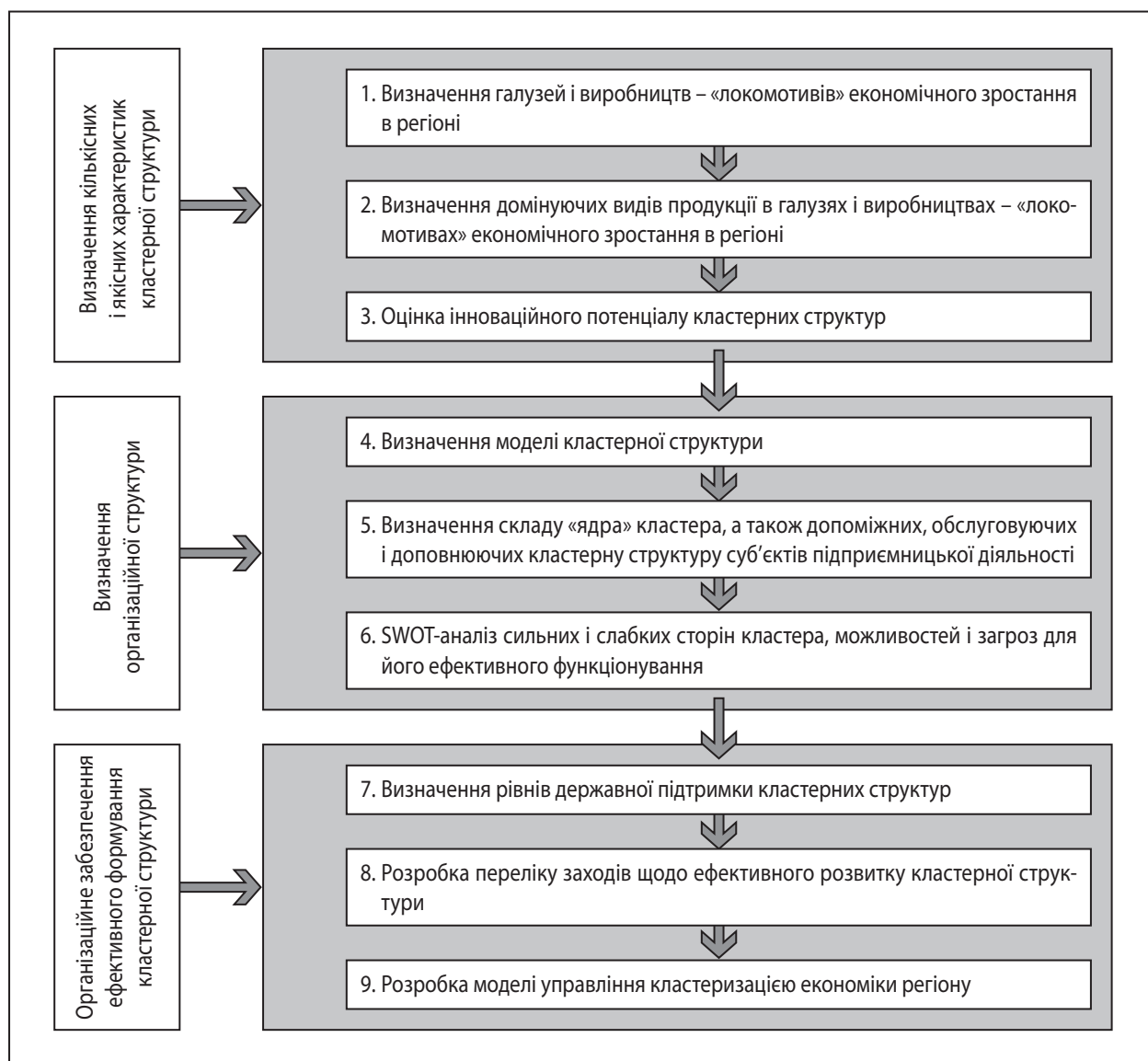

Рис. 2.3. Схема основних блоків і етапів ідентифікації та формування кластерних структур

Таблиця 2.2

Відмінні ознаки та можливості застосування різних моделей розвитку кластерних структур

Модель розвитку	Відмінні ознаки	Можливості застосування
1	2	3
Випереджаюча	Пріоритетний розвиток високотехнологічних виробництв на базі власних наукових розробок. Пріоритетний розвиток масштабних галузей спрямований на задоволення першочергових потреб населення, на базі власних новітніх інновацій. Пріоритетний розвиток науково-освітньої сфери на власній базі	У країнах з високим рівнем науково-технічного потенціалу та освіти
Підтримуюча	Забезпечення функціонування виробництв різного ступеня технологічності на базі як власних розробок, так і залучення закордонних.	

Закінчення табл. 2.2

1	2	3
	Забезпечення функціонування масштабних галузей, спрямованих на задоволення першочергових потреб населення, на базі як власних новітніх інновацій, так і залучення закордонних. Забезпечення функціонування науково-освітньої сфери як на власній базі, так і шляхом залучення закордонного досвіду та наробок	У країнах із середнім рівнем науково-технічного потенціалу та освіти
Наздоганяюча	Розвиток виробництв різного ступеня технологічності на базі залучення закордонних наукових розробок. Розвиток масштабних галузей, спрямованих на задоволення першочергових потреб населення, на базі залучення закордонних новітніх інновацій. Розвиток науково-освітньої сфери шляхом залучення закордонного досвіду та наробок	У країнах з низьким рівнем науково-технічного потенціалу та освіти

Таблиця 2.3

Відмінні ознаки та можливості застосування різних моделей побудови та функціонування кластерних структур

Модель кластерної структури	Відмінні ознаки моделей кластерних структур	Можливість використання
1	2	3
Італійська	Італійська модель кластера складається з великої кількості невеликих фірм, які поєднуються в різні асоціації для підвищення своєї конкурентоспроможності. Значну роль у розвитку кластерів відіграють «колективні інститути» – національні промислові парки, фінансові та маркетингові консорціуми, технологічні інститути	Може бути використана при організації виробництва продукції низького ступеня технологічності з високою її диференціацією
Японська	В японській моделі кластера провідну роль відіграє велика компанія з високим масштабом виробництва, яка інтегрує значну кількість постачальників на різних стадіях технологічного ланцюжка. Характерною рисою цієї моделі є постійне вдосконалення техніки й технологій, усіх напрямів діяльності. Постачання комплектуючих для головної фірми кластеру здійснюється за принципом «піраміди»	Може бути використана в виробництвах, які відносяться до високого ступеня технологічності та наукоємності
Фінська	Для фінської моделі кластера характерними ознаками є: ▪ інтернаціоналізація бізнесу (кластери в економіці країни не є суто національними); ▪ виготовлення продукції в основному на експорт; ▪ наявність тісних економічних зв'язків із суміжними країнами; ▪ високий рівень інноваційної діяльності; ▪ підтримка експорту високоякісної продукції потужним сектором науково-дослідних організацій	Може використовуватись у невеликих країнах, де є дефіцит природних ресурсів і невеликий внутрішній попит на продукцію, яка є конкурентоспроможною на зовнішніх ринках

Закінчення табл. 2.3

1	2	3
Індійсько-китайська	В індійсько-китайській моделі кластера провідну роль, як і в японській, відіграє велика компанія – фірма-лідер. Характерними відмінними ознаками цієї моделі кластера є такі: ■ високий рівень інтернаціоналізації бізнесу та іноземних інвестицій, які забезпечують підґрунтя для впровадження сучасних технологій; ■ високий рівень експорту продукції; ■ зростаючий імпорт інноваційних технологій; ■ ключова роль державної підтримки в розвитку кластерних структур; ■ наявність великої кількості підтримуючих інститутів на світовому, державному, регіональному і місцевому рівнях; ■ значний запас дешевих і легкодоступних ресурсів	Може бути впроваджена у країнах, які не мають достатньо передових технологій та досвіду ведення діяльності на світових ринках
Північно-американська	Характерними ознаками північноамериканської моделі кластерної структури є такі: ■ висока конкуренція між компаніями одного рівня, що стимулює впровадження інновацій; ■ мобільність робочої сили; ■ високий рівень підприємницької активності	Може бути використана, якщо: виробничий процес не передбачає встановлення тісних взаємозв'язків між підприємствами; у країні є добре розвинені ринкові інститути; серед виробників продукції існує сильна конкуренція
Пострадянська	У моделі кластерів пострадянських держав ринкові відносини та конкуренція зведені до мінімуму, інтернаціоналізація інновацій не розвинена, недостатньо розвинений і малий бізнес. Відмінною ознакою є їх побудова на основі територіально-виробничих комплексів (ТБК) – взаємообумовлених об'єктів, які: розвиваються пропорційно; створені для вирішення певних народногосподарських проблем; мають чітку спеціалізацію у масштабі країни та регіону; сконцентровані на обмеженій території, яка має необхідні ресурси	Може використовуватися в сировинних галузях і регіонах пострадянських країн із слабким розвитком обробної промисловості

Одним із етапів визначення конкурентних переваг та проблем розвитку регіону та його кластерів є проведення SWOT-аналізу, який передбачає оцінку:

- сильних внутрішніх сторін (конкурентних переваг) – існуючих особливостей регіону (кластеру), які містять основу його розвитку;
- слабких внутрішніх сторін (проблем) – існуючих особливостей регіону (кластеру), які ускладнюють умови розвитку;
- зовнішніх сприятливих можливостей – існуючих особливостей, умов, сприятливих для розвитку регіону (кластера), що є або можуть виникнути в майбутньому;
- зовнішні потенційні загрози – існуючих особливостей, умов, несприятливих для розвитку регіону (кластера), що є або можуть виникнути в майбутньому.

За допомогою SWOT-аналізу здійснюється дослідження загального природно-ресурсного потенціалу регіону, а також складових його сталого розвитку: соціальної, екологічної та економічної.

При складанні SWOT-аналізу враховуються глобальні та національні проблеми, які впливають на сталий розвиток регіону.

На основі SWOT-аналізу здійснюється ідентифікація проблем і вибір пріоритетних напрямків сталого розвитку регіону.

Розділ 3.

ЦІЛІ РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У СВІТЛІ ГЛОБАЛЬНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Світове співтовариство дійшло до тієї межі, коли стали суттєво відчутними глобальні проблеми, які можуть призвести його до занепаду й загибелі.

Першими звернули увагу на глобальні проблеми людства представники міжнародної неурядової організації «Римський Клуб». Доповіді Римського Клубу стали поштовхом до проведення ряду конференцій та самітів під егідою ООН, які були присвячені глобальним проблемам людства. Практичним втіленням цієї роботи стало затвердження Генеральною Асамблеєю ООН Декларації, в якій були визначено цілі та завдання тисячоліття.

Виходячи з цілей та завдань тисячоліття, ООН вважає глобальними проблемами людства такі:

- бідність і голод;
- нерівний доступ до початкової освіти;
- гендерну нерівність в освіті;
- розповсюдження ВІЛ/СНІДа та інших захворювань;
- дитячу смертність та здоров'я матерів;
- погіршення екологічної ситуації та скорочення природних ресурсів;
- зростаюче розшарування країн світу як за економічним розвитком, так і за якістю життя населення.

ООН рекомендувала всім країнам світу при визначенні стратегії їх розвитку зважувати на глобальні проблеми людства та враховувати задекларовані цілі та завдання тисячоліття.

Глобальні проблеми людства більшою або меншою мірою здійснюють вплив на будь-яку країну світу. Співставлення України у світових рейтингах з іншими країнами дає можливість визначити як вплив глобальних проблем на її економіку, так і відокремити специфічні національні проблеми. У табл. 3.1 наведено світові рейтинги України за деякими з індексів.

Таблиця 3.1

Україна у світових рейтингах

Найменування індексу	Рейтинги України і країн, що знаходяться поряд з нею	Кількість країн у рейтингу
Індекс розвитку людського потенціалу	84 – Вірменія; 85 – Україна ; 86 – Азербайджан	182
Глобальний індекс конкурентоспроможності	81 – Гамбія; 82 – Україна ; 83 – Алжир	133
Індекс свободи підприємництва	141 – Гондурас; 142 – Україна ; 143 – Кенія	173
Індекс рівня складності податків	180 – Конго; 181 – Україна ; 182 – Венесуела	183
Рейтинг кредитоспроможності країн	35 – Чорногорія; 36 – Україна ; 37 – Боснія й Герцоговіна	41
Екологічний показник виробничої діяльності	86 – Молдова; 87 – Україна ; 88 – Бельгія	163
Індекс політичної нестабільності	17 – Ангола; 16 – Україна ; 15 – Еквадор	165
Індекс урядової ефективності	142 – Кенія; 143 – Мадагаскар; 143 – Україна ;	212
Індекс сприйняття корупції	146 – Сьєрра-Леоне; 147 – Україна ; 148 – Папуа-Нова Гвінея	180

Співставлення у світових рейтингах України з іншими країнами дозволило визначити такі глобальні проблеми, які здійснюють на неї вплив і потребують врахування при складанні стратегії розвитку як країни, так і її регіонів:

А. Соціальна сфера:

А.1. Демографічна складова:

- депопуляція та старіння населення за рахунок скорочення тривалості його життя.

А.2. Дохідна складова:

- поляризація доходів населення всередині країни;
- відставання України від провідних країн світу за рівнем доходів населення;
- незабезпеченість населення власним виробництвом окремих видів харчових продуктів.

Б. Економічна сфера:

Б.1. Природно-ресурсна складова:

- вичерпання власних запасів паливно-енергетичних ресурсів;
- залежність економіки від подорожчання паливно-енергетичних ресурсів.

Б.2. Науково-технологічна складова:

- відставання від провідних країн світу в переході до нового технологічного укладу;
- уповільнення науково-технічного прогресу.

В. Екологічна сфера:

- зміна клімату та глобальне потепління.

Крім того, для економіки України властиві і специфічні національні проблеми, до яких належать такі:

А. Економічна сфера:

- низький рівень конкурентоспроможності економіки;
- низький рівень економічних свобод;
- низький рівень свободи підприємництва;
- високий податковий тягар, відсутність реформ і складність податків;
- невисокий рівень привабливості для прямих іноземних інвестицій;
- низький рівень кредитоспроможності й висока вірогідність дефолту.

Б. Екологічна сфера:

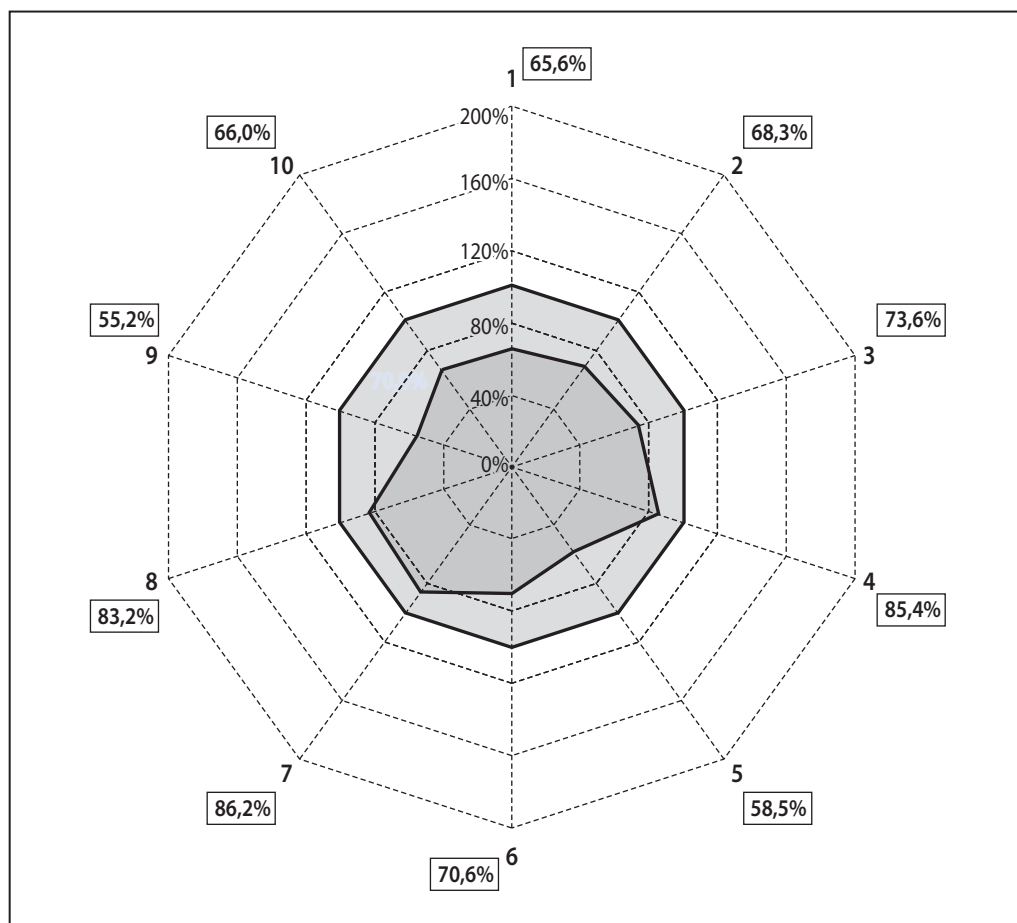
- низький рівень використання поновлюваних джерел енергії;
- відсутність цілеспрямованої політики в області екології.

В. Сфера державного управління:

- політична нестабільність;
- низька якість і ефективність державного управління;
- високий рівень корупції.

Визначення сталого розвитку України через забезпечення її економічної безпеки дозволяє уточнити глобальні й національні проблеми країни та цілі її розвитку.

Згідно з оцінкою Міністерства економіки, у 2008 р. Україна по жодній з компонент економічної безпеки не досягла порогових значень. Найменший рівень мали такі: «Демографічна» (55,2%), «Науково-технологічна» (58,5%), «Макроекономічна» (65,6%), «Продовольча» (66,0%) (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Оцінка рівня досягнення порогових значень компонентами економічної безпеки України в 2008 р.:

1 – макроекономічна; 2 – фінансова; 3 – виробнича; 4 – інвестиційна; 5 – науково-технологічна; 6 – енергетична; 7 – зовнішньоекономічна; 8 – соціальна; 9 – демографічна; 10 – продовольча

Згідно з оцінкою економічної безпеки України по показниках її компонент можна визначити такі проблеми розвитку країни в порядку пріоритетності їх втілення:

- демографічна безпека: від'ємне сальдо природного приросту населення; висока дитяча смертність; депопуляція населення; низька народжуваність; високе демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне;
- науково-технологічна безпека: низька питома вага видатків Державного бюджету на науку; низька частка підприємств, що впроваджують інновації; мала кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи; неефективне співвідношення частки фундаментальних досліджень, прикладних досліджень, науково-технічних розробок і науково-технічних послуг, виконаних власними силами; незначна кількість впроваджених об'єктів промислової власності;
- макроекономічна безпека: значне від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу; низький рівень відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення в країнах ЄС; невелика частка наявних доходів нефінансових корпорацій у валових наявних доходах; низький рівень відношення обсягу ВВП на одну особу до середньосвітового значення;
- продовольча безпека: недоспоживання населенням овочів і баштанових, фруктів і ягід, молока та молочних продуктів, м'яса та м'ясопродуктів;
- фінансова безпека: низька частка довгострокового страхування; великий обсяг готівки; малий обсяг страхових премій; великі обсяги дефіциту торговельного балансу;

- енергетична безпека: висока енергоємність ВВП; незначні обсяги транзиту нафти; недостатні обсяги інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу; малі обсяги видобутку вугілля;
- виробнича безпека: незначні обсяги ліквідації промислових фондів; високий ступінь зносу основних засобів промисловості; низька частка машинобудування в промисловому виробництві.

Наведені вище проблеми розвитку України в більшій або меншій мірі притаманні і її регіонам (з урахуванням їх ієрархії в системі країни).

У передвиборчій програмі Президента України та проекті програми економічних реформ на 2010 – 2014 рр. визначені як глобальні, так і специфічні національні проблеми, які підлягають вирішенню в Україні та її регіонах.

Серед глобальних проблем можна назвати такі:

А. Соціальна сфера:

- депопуляція та старіння населення;
- поляризація доходів населення.

Б. Економічна сфера:

- висока енергоємність економіки;
- зміна технологічного укладу;
- уповільнення науково-технічного прогресу.

До специфічних національних проблем належать такі:

А. Соціальна сфера:

- низька якість медичних послуг і нерівний доступ до них різних верств населення;
- низький рівень пенсій і нерівні умови пенсійного забезпечення;
- невідповідність якості освіти сучасним вимогам і її недостатня доступність для бідних верств населення;
- низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою й низька її адресність.

Б. Економічна сфера:

- високий перерозподіл ВВП через бюджет і позабюджетні фонди;
- високе фіскальне навантаження на бізнес і складність податкової системи;
- високий дефіцит сектора державних фінансів;
- низький рівень розвитку та прозорість фінансового ринку;
- незадовільний і несприятливий бізнес-клімат;
- низький інвестиційний імідж країни;
- низька диверсифікованість експорту;
- висока залежність від імпорту нафти та газу;
- невідповідність якості житлово-комунальних послуг вимогам споживачів і незадовільний стан житлово-комунального господарства;
- низька конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції та невідповідність її міжнародним стандартам якості й безпеки.

Враховуючи наведене вище, були визначені такі глобальні проблеми людства, які відносяться до України та відповідно і її регіонів та визначають цілі їх розвитку:

А. Соціальна сфера:

А.1. Демографічна складова:

- депопуляція та старіння населення.

A.2. Дохідна складова:

- поляризація доходів населення в країні;
- відставання України від провідних країн світу за рівнем доходу населення;
- незабезпеченість населення власним виробництвом окремих видів харчових продуктів.

Б. Економічна сфера:**Б.1. Природно-ресурсна складова:**

- вичерпання власних запасів паливно-енергетичних ресурсів;
- залежність економіки від подорожчання паливно-енергетичних ресурсів.

Б.2. Науково-технологічна складова:

- відставання від провідних країн світу в переході до нового технологічного укладу;
- уповільнення науково-технічного прогресу.

В. Екологічна сфера:

- зміна клімату та глобальне потепління;
- утилізація та переробка відходів;
- забруднення атмосфери;
- вичерпання ресурсів прісної води.

Крім того, для економіки України та її регіонів властиві й специфічні національні проблеми, до яких належать такі:

А. Соціальна сфера:

- низька якість медичних послуг і нерівний доступ до них різних верств населення;
- низький рівень пенсій та нерівні умови пенсійного забезпечення;
- низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою й низька її адресність;
- невідповідність якості освіти сучасним вимогам та її недостатня доступність для бідних верств населення;
- невідповідність якості житлово-комунальних послуг вимогам споживачів і незадовільний стан житлово-комунального господарства.

Б. Економічна сфера:

- висока енергоемність і низька енергоефективність економіки;
- висока залежність від імпорту паливно-енергетичних ресурсів;
- значна зношеність транспортної інфраструктури;
- низька диверсифікованість експорту.

Разом з тим для вирішення глобальних і національних проблем в Україні та її регіонах потрібно вирішити проблеми, які притаманні механізму реалізації стратегії розвитку, а саме:

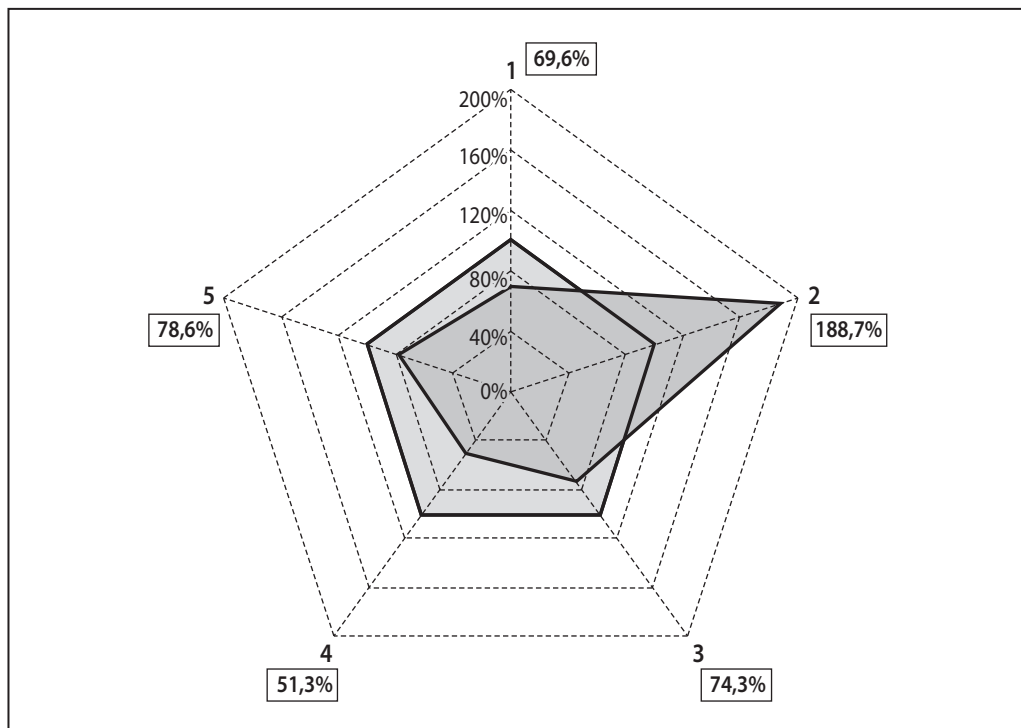
- підняти якість і ефективність державного управління;
- знизити податковий тягар і запровадити реформи зі спрощення податкової системи;
- знизити рівень корупції та тіньового сектора економіки;
- зменшити перерозподіл ВВП через бюджет і вдосконалити міжбюджетні відносини;
- покращити бізнес-клімат;
- підвищити інвестиційний імідж;
- покращити торговельно-економічне співробітництво з Росією.

Розділ 4.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРІОРИТЕТНИХ ПРОБЛЕМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Згідно з методикою, яку наведено у розділі 2, здійснено оцінку сталого розвитку Харківської області.

Розрахунки сталого соціального розвитку регіону свідчать, що чотири його компоненти: «Демографія та стан здоров'я» (51,3%), «Доходи та витрати» (69,6%), «Забезпеченість житлом» (74,3%) і «Споживання продуктів харчування» (78,6%) не досягли порогових значень економічної безпеки, тільки компонента «Безробіття» перевищила його майже вдвічі (188,7%) (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Оцінка рівня досягнення порогових значень компонентами сталого соціального розвитку Харківської області в 2008 р.:

1 – доходи та витрати; 2 – безробіття; 3 – забезпеченість житлом; 4 – демографія та стан здоров'я;
5 – споживання продуктів харчування

Аналіз часткових показників компонент сталого соціального розвитку Харківської області, згідно з методикою, яку наведено у розділі 2, дозволив визначити таку черговість пріоритетності вирішення їх проблем (табл. 4.1).

До першочергової пріоритетності вирішення проблем сталого соціального розвитку Харківської області було віднесено такі: зниження захворюваності населення; зниження дитячої смертності; збільшення розміру пенсій; збільшення природного приросту населення; другої черги пріоритетності – покращання раціону харчування населення за рахунок збільшення споживання: фруктів і ягід; овочів і баштанових; молока та молочних продуктів та забезпечення населення житлом; третьої черги пріоритетності – покращання раціону харчування населення за рахунок збільшення споживання: картоплі; м'яса та м'ясопродуктів; яєць; збільшення оплати праці; зменшення частки витрат домогосподарств на харчування.

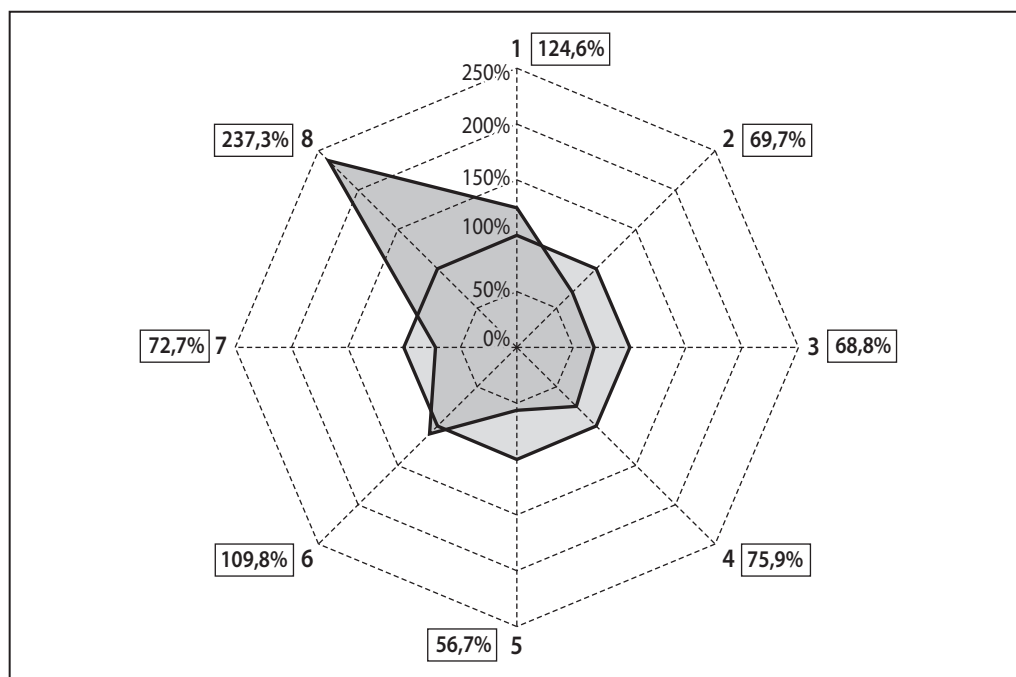
Розрахунки сталого економічного розвитку Харківської області свідчать, що три його компоненти: «Макроекономічна» (124,6%); «Енергетична» (109,8%) та «Продовольча» (237,3%) перевищили свої поро-

Таблиця 4.1

Пріоритетність вирішення проблем компонент сталого соціального розвитку Харківської області

Компонента	Проблема
1-а черга	
Демографія та стан здоров'я	Високий рівень захворюваності
	Високий рівень дитячої смертності
	Від'ємне сальдо природного приросту населення
Доходи та витрати	Низький мінімальний розмір пенсії
2-а черга	
Споживання продуктів харчування	Недоспоживання фруктів і ягід
	Недоспоживання овочів і баштанових
	Недоспоживання молока та молочних продуктів
Забезпеченість житлом	Недостатня забезпеченість житлом
3-я черга	
Споживання продуктів харчування	Недоспоживання картоплі
	Недоспоживання м'яса та м'ясопродуктів
	Недоспоживання яєць
Доходи та витрати	Низька середня зарплата
	Висока частка витрат на харчування в загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств

гові значення економічної безпеки, інші п'ять компонент: «Фінансова» (69,7%); «Зовнішньоекономічна» (68,8%); «Інвестиційна» (75,9%); «Науково-технологічна та інноваційна» (56,7%) й «Виробнича» (72,7%) – його не досягли (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Оцінка рівня досягнення порогових значень компонентами сталого економічного розвитку Харківської області в 2008 р.:

1 – макроекономічна; 2 – фінансова; 3 – зовнішньоекономічна; 4 – інвестиційна;
5 – науково-технологічна та інноваційна; 6 – енергетична; 7 – виробнича; 8 – продовольча

Аналіз часткових показників компонент сталого економічного розвитку Харківської області, з метою, яку наведено у розділі 2, дозволив визначити таку черговість пріоритетності вирішення їх проблем (табл. 4.2).

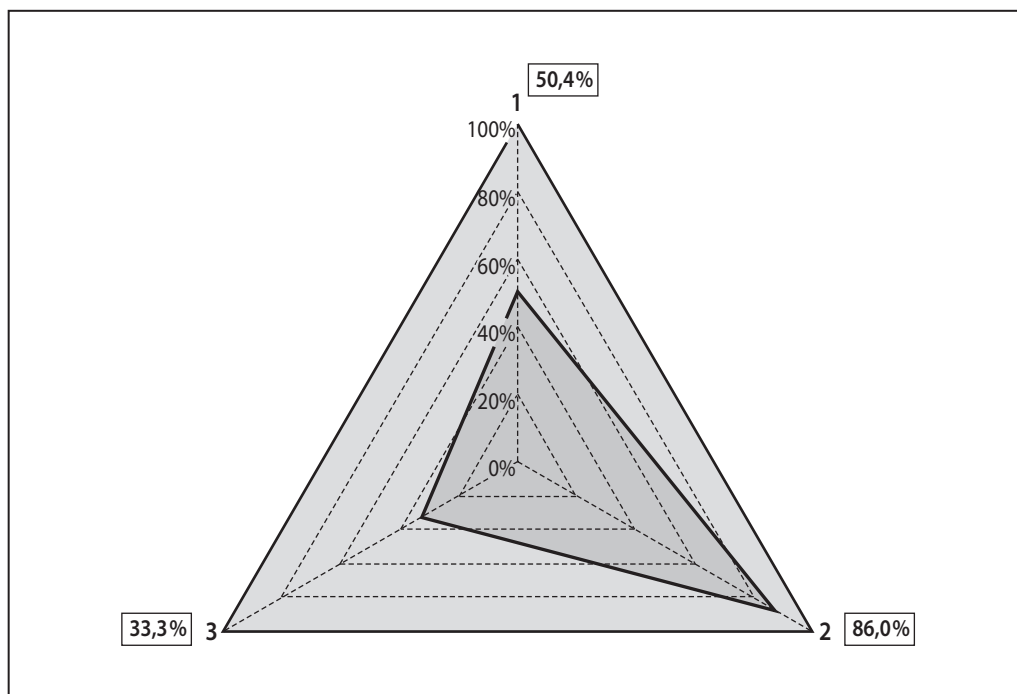
Таблиця 4.2

Пріоритетність вирішення проблем компонент сталого економічного розвитку Харківської області

Компонента	Проблема
1-а черга	
Науково-технологічна та інноваційна	Низька частка підприємств, що впроваджують інновації
	Недостатні обсяги реалізованої інноваційної продукції
Виробнича	Високий ступінь зносу основних засобів промисловості
Продовольча	Незабезпеченість виробництва риби та рибопродуктів
	Незабезпеченість виробництва фруктів і ягід
	Незабезпеченість виробництва м'яса і м'ясопродуктів
2-а черга	
Науково-технологічна та інноваційна	Недостатня кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи
Зовнішньоекономічна	Низький рівень покриття експортом імпорту
	Висока питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі
Фінансова	Високі обсяги трансфертів з Державного бюджету
Виробнича	Низька частка машинобудування у промисловому виробництві
Інвестиційна	Значна частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій
Енергетична	Висока частка домінуючого паливного ресурсу в споживанні паливно-енергетичних ресурсів
	Висока енергоємність ВРП
Продовольча	Незабезпеченість виробництва молока та молочних продуктів
3-я черга	
Науково-технологічна та інноваційна	Низький рівень винахідницької активності
Зовнішньоекономічна	Висока питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту (промисловості) у загальному обсязі експорту товарів
Фінансова	Високий рівень інфляції
Інвестиційна	Недостатні обсяги інвестицій в основний капітал

До першої черги пріоритетності вирішення проблем сталого економічного розвитку Харківської області віднесено такі: підвищення інноваційної активності підприємств; збільшення обсягів реалізації інноваційної продукції; збільшення інвестицій в основні засоби промисловості; збільшення виробництва сільськогосподарської продукції (риби та рибопродуктів; фруктів і ягід; м'яса та м'ясопродуктів); до другої черги пріоритетності – збільшення науково-технічного персоналу; збільшення диференціації торгових країн-партнерів; вирівнювання зовнішньоторгівельного сальдо; зниження фінансової залежності регіонів; збільшення виробництва продукції машинобудування; зменшення частки прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій; зниження енергоємності продукції; диференціація часток паливно-енергетичних ресурсів у загальному споживанні; збільшення виробництва молока та молочних продуктів; до третьої черги пріоритетності – стимулювання винахідницької активності й збільшення експорту продукції високих ступенів переробки; зменшення рівня інфляції; збільшення обсягу інвестицій в основний капітал.

Розрахунки сталого екологічного розвитку Харківської області свідчать, що всі три його компоненти: атмосферне повітря (50,4%); вода (86,0%) та відходи (33,3%) не досягли своїх порогових значень економічної безпеки (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Оцінка рівня досягнення порогових значень компонентами сталого екологічного розвитку Харківської області в 2008 р.:

- 1 – атмосферне повітря (викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря);
 2 – вода (частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні);
 3 – відходи (наявність відходів I – III класів небезпеки в сховищах і на території підприємств)

Аналіз часткових показників компонент сталого екологічного розвитку Харківської області, згідно з методикою, яку наведено у розділі 2, дозволив визначити таку черговість пріоритетності вирішення їх проблем (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Пріоритетність вирішення проблем компонент сталого екологічного розвитку Харківської області

Компонента	Проблема
1-а черга	
Відходи	Значні наявні обсяги відходів I – III класів небезпеки
2-а черга	
Атмосферне повітря	Висока забрудненість атмосферного повітря
3-я черга	
Вода	Висока забрудненість зворотних вод у загальному водовідведенні

До першої черги пріоритетності вирішення проблем сталого екологічного розвитку Харківської області було віднесено такі: зменшення кількості наявних відходів I – III класів небезпеки; другої черги пріоритетності – зниження викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря; третьої черги пріоритетності – зниження частки забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні.

Розділ 5.

ДЕРЖАВНІ ПРІОРИТЕТИ ТА ПОГЛЯДИ ГРОМАДИ НА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Обов'язковою умовою Стратегії сталого розвитку Харківської області є врахування пріоритетів розвитку регіону, які визначені для нього державою. У Державній стратегії регіонального розвитку до 2015 р. для Харківської області визначено такі пріоритети розвитку по галузях економіки та напрямках (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Пріоритети розвитку Харківської області в Державній стратегії регіонального розвитку до 2015 р.

Галузь або напрямок	Пріоритети розвитку
Паливно-енергетичний комплекс	Технологічне оновлення паливно-енергетичного комплексу
Транспорт	Розбудова та модернізація транспортної інфраструктури та розвиток логістики, галузей зв'язку та телекомунікації
Житлово-комунальне господарство	Реформування житлово-комунального господарства, забезпечення населення якісною водою
Високі та наукоємні технології	Розвиток високотехнологічного та наукоємного виробництва (у першу чергу машинобудування, авіабудування) Впровадження високих технологій в освіті, медицині, галузі зв'язку та телекомунікації
Ресурсо- та енергозбереження	Впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій
Прикордонне співробітництво	Посилення прикордонного співробітництва

Обов'язковою умовою розробки та успішної реалізації заходів з виконання Стратегії сталого розвитку Харківської області є врахування поглядів населення регіону (громади), для якого вона розробляється і яке безпосередньо буде її реалізовувати.

На рис. 5.1 наведено діаграму структури проблем, які жителі Харківської області вважають пріоритетними і які підлягають першочерговому вирішенню.

Жителі регіону серед проблем свого повсякденного життя на перше місце поставили такі: низький рівень доходів та пенсій (23,2 %); якість та вартість послуг системи охорони здоров'я (18,9%); якість і вартість продуктів харчування (16,6%); якість та вартість послуг ЖКГ (14,8%) та інші.

У рамках громадського обговорення проекту Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 р., із залученням провідних науковців, представників бізнесу, фахівців виконавчих органів державної влади та інших було проведено такі публічні заходи (табл. 5.2).

Під час громадського обговорення проекту Стратегії були визначені найбільш актуальні проблеми сталого розвитку регіону, а саме: необхідність впровадження регіональних цільових про-

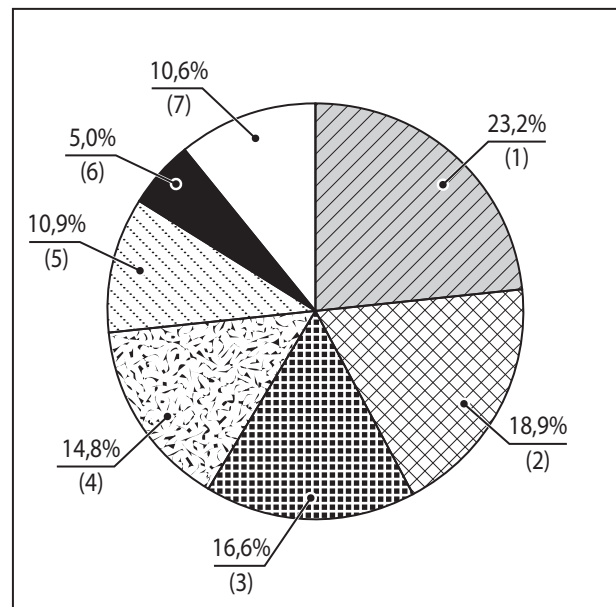

Рис. 5.1. Діаграма структури проблем сталого розвитку Харківської області (на основі пропозицій жителів регіону, що надійшли):

1 – низький рівень доходів та пенсій; 2 – якість і вартість послуг системи охорони здоров'я; 3 – якість і вартість продуктів харчування; 4 – якість і вартість послуг ЖКГ; 5 – безробіття або неповна зайнятість; 6 – доступність системи освіти; 7 – інші.

грам; урахування питань екологічної безпеки; схеми планування території регіону; включення в стратегію пілотних проектів; складання енергетичного балансу регіону; ремонт сільських доріг; упорядкування земельних відносин на селі; розвиток системи первинної медико-санітарної допомоги та інше.

Таблиця 5.2

**Основні публічні заходи з громадського обговорення проекту Стратегії сталого розвитку
Харківської області до 2020 р.**

Дата проведення	Місце проведення	Вид заходу	Кількість учасників
11 листопада 2010 р.	Харківський національний економічний університет	Міжнародна науково-практична конференція	105
11 листопада 2010 р.	Харківський національний економічний університет	Круглий стіл	43
17 листопада 2010 р.	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	Круглий стіл	30
19 листопада 2010 р.	Харківська національна академія міського господарства	Круглий стіл	32
19 листопада 2010 р.	Харківський національний медичний університет	Круглий стіл	38
22 листопада 2010 р.	Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва	Круглий стіл	35
23 листопада 2010 р.	Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна	Круглий стіл	53
8 грудня 2010 р.	Харківський національний економічний університет	Засідання Ради ректорів вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації Харківського вузівського центру	31
14 грудня 2010 р.	Харківська обласна рада	Круглий стіл з головами постійних комісій та депутатських фракцій обласної ради	22

Принципи публічного обговорення стали морально-етичною основою розробки Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 року.

Розділ 6.

SWOT-АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ І КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Згідно з методикою, яку наведено в розділі 2, здійснено SWOT-аналіз природно-ресурсного потенціалу Харківської області, а також сталого соціального, економічного та екологічного розвитку регіону.

SWOT-аналіз природно-ресурсного потенціалу Харківської області свідчить про таке (табл. 6.1).

Харківська область, незважаючи на периферійність місцезнаходження, має вигідне географічне розташування, яке може бути посилене покращанням політичних та економічних відносин з Росією.

Регіон володіє значними земельними ресурсами – переважно чорноземами, але вони використовуються нерационально, їх родючість знижується. Позитивно вплинути на ефективне використання земельних ресурсів у Харківській області можуть такі заходи: зміна суспільно-економічних відносин на селі; законодавче регулювання раціонального природокористування; рекультивація земель.

Клімат у регіоні в цілому сприяє розвитку сільськогосподарської галузі, однак розташування в зоні ризикового землеробства потребує використання новітніх технологій.

У Харківській області потрібно дбайливо відноситися до лісових масивів, яких у регіоні ще недостатньо, а також до використання обмежених водних ресурсів.

Таблиця 6.1

SWOT-аналіз природно-ресурсного потенціалу Харківської області

Сильні внутрішні сторони (конкурентні переваги)	Слабкі внутрішні сторони (проблеми)	Зовнішні потенційні загрози	Зовнішні сприятливі можливості
Вигідне географічне розташування	Периферійність місцезнаходження	Зміна напрямку транзиту енергоносіїв із Росії в Європу	Покращання політичних та економічних відносин з Росією
Значні земельні ресурси – переважно чорноземи	Порушення екологічно допустимої площі сільськогосподарської зораності земель. Зниження родючості ґрунтів	Неврегульованість земельних відносин. Невідповідність використання земельних ресурсів вимогам раціонального природокористування	Рекультивация земель. Зміна суспільно-економічних відносин на селі. Законодавче регулювання раціонального природокористування
Помірно континентальний клімат	Розташування в зоні ризикового землеробства	Зміна клімату та глобальне потепління	Державна політика по зниженню викидів в атмосферне повітря
Видове різноманіття лісових масивів	Лісистість території нижча за середню по Україні та менша науково обґрунтованої		Штучна висадка лісів
	Обмежені водні ресурси. Низька якість питної води		Використання підземних водних ресурсів. Технічне переоснащення водного та водопровідного господарства
Рівнинний рельєф території	Відсутність цілеспрямованої державної політики по збереженню земельних ресурсів	Експансія іноземних компаній в сільське господарство та нерациональне природокористування з їх боку	
Значні розвідані запаси паливно-енергетичних копалин (природного газу, бурого та кам'яного вугілля, нафти)	Стала тенденція до виснаження нафтогазових родовищ. Скорочення видобутку з виснажених родовищ вуглеводнів (нафтогазоконденсатних)	Недостатні інвестиції з боку держави в геологорозвідувальні роботи та технічне переоснащення галузі. Залежність від цінової політики імпортерів природного газу та нафти. Відсутність цілеспрямованої державної політики у сфері розвитку ресурсної бази вуглеводнів	Зменшення структурних диспропорцій у регіональному енергетичному видобутку та споживанні. Впровадження енергозберігаючих технологій в економіці
Наявність достатньої сировинної бази для виробництва будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції	Недостатня конкурентоспроможність вітчизняних виробників будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції	Конкуренція з боку іноземних компаній-виробників будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції	Державна підтримка розвитку житлового комплексу. Державна підтримка розвитку оптичної галузі

У регіоні в наявності значні розвідані запаси паливно-енергетичних ресурсів (у першу чергу природного газу), але в останні роки спостерігається стала тенденція до виснаження нафтогазоконденсатних родовищ. Тому в Харківській області необхідно впроваджувати енергозберігаючі технології в усіх галузях економіки та шукати шляхи до ефективного використання покладів бурого та кам'яного вугілля, які до сьогоднішнього дня не використовувалися.

У Харківській області в наявності достатня сировинна база для виробництва будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції, але через невисоку конкурентоспроможність підприємств природно-ресурсний потенціал повною мірою не використовується.

З урахуванням наявних природних ресурсів у регіоні потенціал для розвитку мають такі галузі матеріальної сфери економіки:

- виробництво та переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування;
- видобуток та переробка природного газу, нафти, бурого й кам'яного вугілля;
- будівництво та виробництво будівельних матеріалів;
- виготовлення скляної та оптичної продукції;
- транспортно-торгівельно-логістичний комплекс.

SWOT-аналіз сталого соціального розвитку Харківської області свідчить про таке (табл. 6.2).

У регіоні в демографічній ситуації та сфері охорони здоров'я спостерігаються такі негативні явища:

- від'ємне сальдо природного приросту населення;
- високий рівень захворюваності, у першу чергу онкологічними та серцево-судинними хворобами;
- високий рівень дитячої смертності;
- незадовільна якість і висока вартість медичних послуг і ліків;
- слабка матеріально-технічна база медичних установ.

Наведені вище негативні явища посилюються недостатнім і неефективним державним фінансуванням системи охорони здоров'я.

Для подолання негативних явищ у демографічній ситуації та сфері охорони здоров'я потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити систему первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини;
- розширити використання механізму державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я.

У Харківській області, як і в Україні в цілому, у сфері доходів і зайнятості населення спостерігаються такі негативні явища:

- низький рівень середньої заробітної плати;
- низький рівень мінімальної пенсії;
- обмежені можливості щодо працевлаштування в сільській місцевості.

Наведені вище негативні явища можуть бути посилені за рахунок:

- великого дефіциту Державного бюджету та Пенсійного фонду;
- низької якості та ефективності державного управління.

Для подолання негативних явищ у сфері доходів та зайнятості населення потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити ефективну систему адресної допомоги незахищеним верствам населення;
- здійснити державну цілеспрямовану політику у сфері зайнятості населення.

У Харківській області у сфері надання житлово-комунальних послуг населенню спостерігаються такі негативні явища:

- незадовільна якість і висока вартість житлово-комунальних послуг;
- значний знос основних фондів і висока енергоємність житлово-комунальної галузі.

Таблиця 6.2

SWOT-аналіз сталого соціального розвитку Харківської області

Сильні внутрішні сторони (конкурентні переваги)	Слабкі внутрішні сторони (проблеми)
Розгалужена мережа медичних закладів загального профілю та спеціалізованих медичних установ. Наявність наукових медичних установ АМН України. Достатньо високий рівень кваліфікації медичного персоналу	Від'ємне сальдо природного приросту населення. Високий рівень захворюваності населення, у першу чергу онкологічними та серцево-судинними хворобами. Високий рівень дитячої смертності. Незадовільна якість і висока вартість медичних послуг та ліків. Слабка матеріально-технічна база медичних установ
Низький рівень офіційного безробіття. Наявність розгалуженої мережі соціальних установ	Низький рівень середньої заробітної плати. Низький рівень мінімального розміру пенсій. Обмежені можливості щодо працевлаштування в сільській місцевості
Забезпечення виробництва електроенергії та теплоенергії, власний видобуток вуглеводнів та переробка газоконденсату. Наявність виробничих потужностей для збільшення виробництва електроенергії та відпуску теплоенергії від ТЕЦ з меншими питомими енерговитратами на 1 Гкал. Наявність виробничих потужностей для збільшення переробки газоконденсату на 30% (понад 1,0 млн т сировини на рік)	Значний знос основних фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу. Значний знос основних фондів і висока енергоємність житлово-комунальної сфери. Необхідність оптимізації єдиної системи тепlopостачання та реконструкції тепломереж і обладнання. Незадовільна якість і висока вартість житлово-комунальних послуг.
Наявність значних земельних ресурсів – переважно чорноземів. Наявність галузі з переробки сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування	Нераціональна структура споживання населенням продуктів харчування. Низька якість та висока вартість продуктів харчування.
Розгалужена система навчальних і шкільних закладів. Наявність наукових установ НАН України	Зниження рівня початкової та середньої освіти. Слабка матеріально-технічна база наукових та навчальних установ і шкільних закладів. Недоступність вищої освіти для малозабезпечених верств населення
	Внутрішньорегіональна диференціація за рівнем соціального розвитку та наявність депресивних територій
Наявність будівельної галузі та галузі з випуску будівельних матеріалів	Недостатня забезпеченість населення житлом
Зовнішні сприятливі можливості	Зовнішні потенційні загрози
Запровадження системи первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини. Розвиток державно-приватного партнерства в соціальній сфері. Запровадження ефективної системи адресної допомоги незахищеним верствам населення. Державна цілеспрямована політика у сфері зайнятості населення. Реформування сфери житлово-комунального господарства та зниження його енергоємності. Цільова державна підтримка пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки. Запровадження ефективної державної політики з подолання депресивності територій. Реалізація державної програми будівництва доступного житла	Високий рівень зовнішньої міграції населення. Недостатнє та неефективне державне фінансування системи охорони здоров'я, освіти, науки та житлово-комунального господарства. Великий дефіцит Державного бюджету та Пенсійного фонду. Низька якість та ефективність державного управління. Високий рівень корупції

Наведені вище негативні явища можуть бути посилені за рахунок:

- недостатнього та неефективного державного фінансування системи житлово-комунального господарства;
- низької якості та ефективності державного управління;
- високого рівня корупції;
- великого дефіциту Державного бюджету.

Для подолання негативних явищ у сфері надання житлово-комунальних послуг населенню потрібно скористатися такими можливостями:

- реформувати сферу житлово-комунального господарства та знизити його енергоємність;
- оптимізувати в м. Харкові систему теплопостачання.

У Харківській області у сфері споживання населенням продуктів харчування спостерігаються такі негативні явища:

- нераціональна структура споживання населенням продуктів харчування;
- низька якість і висока вартість продуктів харчування.

Для подолання негативних явищ у цій сфері в регіоні потрібно скористатися такими можливостями:

- підняти купівельну спроможність населення шляхом збільшення його доходів за рахунок розвитку економіки;
- збільшити виробництво якісної та відносно дешевої сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки.

У Харківській області у сфері освіти та науки спостерігаються такі негативні явища:

- зниження рівня початкової та середньої освіти;
- слабка матеріально-технічна база наукових та учбових установ і шкільних закладів;
- недоступність вищої освіти для малозабезпечених верств населення.

Для подолання негативних явищ у цій сфері в регіоні потрібно скористатися такими можливостями:

- здійснити цільову державну підтримку пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки.

У Харківській області в районах і містах спостерігається негативне явище до зростання диференціації за рівнем соціального розвитку та поява депресивних територій.

Для подолання цього негативного явища в регіоні необхідно скористатися можливістю діючого законодавства з державної підтримки з подолання депресивності територій.

У Харківській області спостерігається негативне явище незабезпеченості населення житлом.

Для подолання цього негативного явища в регіоні потрібно скористатися такими можливостями:

- реалізувати державну програму будівництва доступного житла;
- збільшити обсяги житлового будівництва та випуску будівельних матеріалів.

Ґрунтуючись на наведеному вище, а також на пропозиціях громади регіону, пріоритетними проблемами сталого соціального розвитку Харківської області можна визначити такі:

- незадовільна демографічна ситуація та стан здоров'я населення;
- значна диференціація доходів населення та неефективна система підтримки малозабезпечених верств населення;
- низька якість житлово-комунальних послуг і неефективна система житлово-комунального господарства.

SWOT-аналіз сталого економічного розвитку Харківської області свідчить про таке (табл. 6.3).

У регіоні в галузі виробництва та переробки сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування спостерігаються такі негативні явища:

- занепад тваринницької галузі та незабезпеченість населення деякими видами сільськогосподарської продукції (молоком, м'ясом, плодами та ягодами);
- перехід у сільському господарстві від індустріального виробництва до дрібнотоварного.

Таблиця 6.3

SWOT-аналіз сталого економічного розвитку Харківської області

Сильні внутрішні сторони (конкурентні переваги)	Слабкі внутрішні сторони (проблеми)
Значні земельні ресурси – переважно чорноземи.	Занепад тваринницької галузі та незабезпеченість населення деякими видами сільськогосподарської продукції (молоком, м'ясом, плодами та ягодами). Перехід у сільському господарстві від індустріального виробництва до дрібнотоварного
Значні поклади бурого та кам'яного вугілля.	Висока частка домінуючого паливно-енергетичного ресурсу в загальному споживанні. Висока енергоємність ВРП. Стала тенденція до виснаження нафтогазових родовищ
Приграничне розташування з країнами СНД (Росією, Білоруссю).	Низька частка машинобудування в промисловому виробництві. Безповоротна втрата окремих виробництв і галузей машинобудування. Високий рівень незавантаженості виробничих потужностей. Високий ступінь зносу основних засобів у промисловості
Високий науково-освітній потенціал.	Низька частка підприємств, що впроваджували інновації. Недостатні обсяги реалізації інноваційної продукції. Недостатня кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи. Низький рівень підприємницької активності
Розгалужена фінансово-кредитна система	Незадовільний стан інфраструктури, у першу чергу автомобільних доріг Низький рівень покриття експортом імпорту. Висока питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі. Висока питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту в загальному обсязі товарів Недостатні обсяги інвестицій в основний капітал. Значна частка прямих іноземних інвестицій у загальному їх обсязі
Зовнішні сприятливі можливості	Зовнішні потенційні загрози
Державна цілеспрямована політика підтримки високотехнологічних галузей економіки.	Зміна технологічного укладу в економіках провідних країн світу. Прискорення науково-технічного прогресу в світі
Ефективна державна політика підтримки вітчизняного товаровиробника.	Протекціоністська політика урядів держав світу до своїх товаровиробників. Зміна міжнародного розподілу праці внаслідок глобалізації. Зростання рівня конкуренції на зовнішніх і внутрішніх ринках продукції
Зміна суспільно-економічних відносин на селі. Посилення вимог до якості імпортованої продовольчої продукції.	Імпорт дешевої, неякісної продовольчої продукції
Створення ПФГ з ТНК провідних країн світу.	Глобалізація економіки та експансія ТНК. Зростання фінансової нестійкості світової економіки
Ефективна державна політика енергозбереження. Реформування дозвільної системи.	Вичерпання запасів ряду сировини та палива Низький рівень свободи підприємництва та непривабливий бізнес-клімат
Прийняття Податкового кодексу та подальше його вдосконалення.	Високий тягар і рівень складності податків. Низька кредитоспроможність країни та висока вірогідність її дефолту
Проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу в 2012 р. у м. Харкові.	Невисокий рівень привабливості країни для прямих іноземних інвестицій
Реформування системи державного управління.	Політична нестабільність у країні. Низька якість та ефективність державного управління. Значне від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу. Високий дефіцит Державного бюджету. Високий зовнішній борг держави та корпоративного сектора
Ефективна державна політика боротьби з корупцією	Високий рівень корупції

Наведені вище явища можуть бути посилені за рахунок:

- зростання імпорту дешевої неякісної продовольчої продукції;
- зростання конкуренції на зовнішніх і внутрішніх ринках продукції.

Для подолання негативних явищ у галузі виробництва та переробки сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити ефективну державну політику підтримки вітчизняного товаровиробника;
- посилити вимоги до якості імпортованої продовольчої продукції;
- змінити суспільно-економічні відносини на селі.

В економіці Харківської області залишається на низькому рівні енергоефективність та енергозбереження у виробничій та соціальній сферах, що веде до:

- високої енергоємності ВРП;
- високої частки домінуючого паливно-енергетичного ресурсу в загальному споживанні.

В галузях видобутку та переробки енергетичних ресурсів спостерігаються такі негативні процеси:

- скорочення видобутку з виснажених родовищ вуглеводнів (нафтогазоконденсатних) та необхідність значних капіталовкладень у будівництво нових і реконструкцію існуючих дожимних компресорних станцій (ДКС) для зниження гирлових тисків на видобувних свердловинах;
- скорочення обсягів геологорозвідувальних робіт і експлуатаційного буріння.

Приведені негативні явища посилюються відсутністю цілеспрямованої державної політики у сфері розвитку ресурсної бази вуглеводнів.

Для подолання негативних явищ у регіоні потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити державну цілеспрямовану політику у сфері розвитку ресурсної бази вуглеводнів;
- запровадити ефективну державну політику енергозбереження;
- ефективно використати великі поклади бурого та кам'яного вугілля.

У Харківській області в інноваційних високотехнологічних галузях спостерігаються такі негативні явища:

- низька частка машинобудування в промисловому виробництві;
- безповоротна втрата окремих виробництв і галузей машинобудування;
- високий рівень незавантаженості виробничих потужностей;
- високий ступінь зносу основних засобів у промисловості;
- низька частка підприємств, що впроваджували інновації;
- недостатні обсяги реалізації інноваційної продукції;
- недостатня кількість спеціалістів, які виконують науково-технологічні роботи;
- низький рівень винахідницької активності.

Наведені вище явища можуть бути посилені за рахунок:

- зміни технологічного укладу в економіках провідних країн світу;
- прискорення науково-технічного прогресу в світі;
- зміни міжнародного розподілу праці внаслідок глобалізації;
- зростання рівня конкуренції на зовнішніх і внутрішніх ринках продукції;
- глобалізації економіки та експансії транснаціональних корпорацій (ТНК);
- зростання фінансової нестійкості світової економіки;
- низького рівня свободи підприємництва та непривабливого бізнес-клімату.

Для подолання негативних явищ в інноваційно-високотехнологічних галузях регіону потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити державну цілеспрямовану політику підтримки високотехнологічних галузей економіки;

- запровадити ефективну державну політику підтримки вітчизняного товаровиробника;
- створити ПФГ з ТНК провідних країн світу.

У Харківській області спостерігається негативне явище щодо погіршення стану інфраструктури, у першу чергу автомобільних доріг.

Для його подолання потрібно скористатися тим, що в м. Харкові у 2012 р. будуть проводитися фінальні матчі чемпіонату Європи з футболу.

У Харківській області в зовнішньоекономічній діяльності спостерігаються такі негативні явища:

- низький рівень покриття експортом імпорту;
- висока питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі товарів;
- висока питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту в загальному обсязі товарів.

Наведені вище негативні явища можуть бути посилені за рахунок:

- протекціоністської політики урядів держав світу до своїх товаровиробників;
- глобалізації економіки та експансії ТНК;
- зростання фінансової нестійкості світової економіки;
- значного від'ємного сальдо поточного рахунку платіжного балансу;
- високого зовнішнього боргу держави та корпоративного сектора.

Для подолання негативних явищ у зовнішньоекономічній діяльності регіону потрібно скористатися такими можливостями:

- впровадити ефективну державну політику підтримки вітчизняного товаровиробника.

У Харківській області в інвестиційній діяльності спостерігаються такі негативні явища:

- недостатні обсяги інвестицій в основний капітал;
- значна частка прямих іноземних інвестицій у їх загальному обсязі.

Наведені вище негативні явища можуть бути посилені за рахунок:

- зростання фінансової нестійкості світової економіки;
- низької кредитоспроможності країни та високої вірогідності її дефолту;
- невисокої привабливості країни для прямих іноземних інвестицій;
- значного від'ємного поточного рахунку платіжного балансу;
- високого дефіциту Державного бюджету;
- високої зовнішньої заборгованості держави та корпоративного сектора;
- високого рівня корупції.

Для подолання негативних явищ в інвестиційній діяльності регіону потрібно скористатися такими можливостями:

- реформувати дозвільну систему;
- прийняти Податковий кодекс і постійно його вдосконалювати;
- запровадити ефективну державну політику боротьби з корупцією.

Ґрунтуючись на наведеному вище, можна визначити такі пріоритетні проблеми сталого економічного розвитку Харківської області:

- незабезпеченість регіону сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування;
- неефективне енергозабезпечення регіону та висока енергоємність його економіки;
- незначна кількість інноваційно-активних високотехнологічних виробництв;
- недостатньо ефективного використання прикордонного розташування регіону з Росією;
- підготовка до Євро-2012 та незадовільний стан інфраструктури регіону.

SWOT-аналіз сталого екологічного розвитку Харківської області свідчить про таке (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

SWOT-аналіз стійкого екологічного розвитку Харківської області

Сильні внутрішні сторони (конкурентні переваги)	Слабкі внутрішні сторони (проблеми)
Наявність об'єктів природно-заповідного фонду. Зниження індексу забруднення атмосфери за рахунок зменшення викидів промисловими підприємствами. Зменшення забруднення зворотних вод за рахунок зниження викидів промисловими підприємствами	Значні накопичені обсяги відходів I – III класів небезпеки. Висока забрудненість атмосферного повітря, у першу чергу пересувними джерелами. Висока забрудненість зворотних вод у загальному водовідведенні
Зовнішні сприятливі можливості	Зовнішні потенційні загрози
Збільшення лісних масивів. Впровадження схеми роздільного збору та сортування ТПВ. Будівництво підприємства з комплексної переробки відходів. Створення державою системи стимулювання розподільного збору, сортування та комплексної переробки ТПВ. Запровадження ефективної державної екологічної політики	Зміна клімату та глобальне потепління. Скорочення лісних масивів. Забруднення атмосфери на земній кулі. Збільшення автомобільного парку та автомобільних перевезень

У регіоні в галузі поводження з відходами спостерігається негативне явище щодо їх значного накопичення.

Для подолання цього негативного явища потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити схему роздільного збору та сортування ТПВ;
- побудувати підприємство з комплексної переробки відходів;
- створити державну систему стимулювання розподільного збору, сортування та комплексної переробки ТПВ.

У Харківській області в екологічній сфері спостерігаються такі негативні явища:

- висока забрудненість атмосферного повітря, у першу чергу пересувними джерелами;
- висока забрудненість зворотних вод у загальному водовідведенні.

Наведені вище негативні явища можуть бути посилені за рахунок:

- зміни клімату та глобального потепління;
- скорочення лісних масивів;
- забруднення атмосфери на земній кулі;
- збільшення автомобільного парку та автомобільних перевезень в Україні.

Для подолання негативних явищ в екологічній сфері регіону потрібно скористатися такими можливостями:

- запровадити ефективну державну екологічну політику;
- збільшити лісні масиви.

Ґрунтуючись на наведеному вище, можна визначити такі пріоритетні проблеми сталого екологічного розвитку Харківської області:

- значне накопичення відходів у регіоні;
- зростання викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел;
- низька якість питної води та висока забрудненість зворотних вод у загальному водовідведенні.

Розділ 7.

СТРАТЕГІЧНІ ТА ОПЕРАЦІЙНІ ЦІЛІ (ПРІОРИТЕТИ) СТАЛОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО 2020 р.

Головна мета сталого розвитку Харківської області – забезпечення високої якості життя населення на основі побудови соціально-орієнтованої природозберігаючої інноваційної економіки.

Головна мета реалізується через низку стратегічних цілей, які, у свою чергу, об'єднують ряд операційних.

Стратегічна ціль 1: Харківська область – регіон сталого соціального розвитку (високої якості життя населення).

Операційна ціль 1.1. Поліпшення демографічної ситуації та покращення стану здоров'я населення.

Передумови:

Специфіка демографічної ситуації в Харківській області та Україні в цілому полягає в поєднанні депопуляції населення з погіршенням стану його здоров'я, що дозволяє кваліфікувати її як затяжну демографічну кризу. Так, за період 2000 – 2009 рр. чисельність населення Харківської області скоротилася на 183,5 тис. осіб, або на 6,2% (15-е місце серед регіонів України) при 7,6% в цілому по Україні. Від'ємне сальдо природного приросту населення на 1 тис. наявного в регіоні в 2009 р. значно скоротилося – (– 5,5) при (– 4,2) в цілому по країні і пороговому значенні економічної безпеки більше 2,8. У Харківській області залишається від'ємне сальдо природного приросту населення більше, ніж у середньому в Україні. Згідно з прогнозом до 2015 р. у цілому по Україні чисельність населення скоротиться на 4,5% при зменшенні по регіону на 4,9%.

На від'ємне сальдо природного приросту чисельності населення як в Харківській області, так і Україні в цілому, вплинув низький рівень народжуваності та високий рівень смертності населення.

За коефіцієнтом народжуваності – 9,8 новонароджених на 1 тис. населення – в 2009 р. Харківська область розділила з Полтавською областю 21 – 22-е місця серед інших регіонів України. Таке значення показника нижче, ніж у середньому по Україні – 11,1. При цьому народжуваність в Харківській області за період 2000 – 2009 рр. збільшилась з 6,8 до 9,8 новонароджених.

За коефіцієнтом смертності – 15,3 померлих на 1 тис. населення в 2009 р. Харківська область зайняла 16-те місце серед інших регіонів України. Таке значення показника знаходиться на середньому рівні по країні – 15,3. При цьому смертність в Харківській області за період 2000 – 2009 рр. зменшилась з 16,4 до 15,3. За коефіцієнтом дитячої смертності – 9,3 померлих до 1-го року на 1 тис. народжених живими – в 2009 р. Харківська область посіла 12-те місце серед інших регіонів України. Таке значення показника нижче, ніж у середньому по країні – 9,4, але значно перевищує порогове значення економічної безпеки – не більше 1 – 2. За період 2000 – 2009 рр. у Харківській області коефіцієнт дитячої смертності знизився з 11,3 до 9,3.

Однією з причин смертності та проблем стану здоров'я населення як у Харківській області, так і Україні в цілому, є зростання його захворюваності. У Харківській області загальна захворюваність за період 2000 – 2009 рр. збільшилась на 30,2% при збільшенні на 6,0% в цілому по Україні. Показник кількості зареєстрованих випадків захворювань на 1 тис. населення – 780,2 у 2009 р. перевищив середнє значення по Україні – 720,1 і суттєво порогове значення економічної безпеки – не більше 60.

За період 2000 – 2009 рр. у Харківській області найбільше зростання захворюваності спостерігалось за такими класами хвороб: хвороби системи кровообігу – 234,7%; хвороби крові, кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму – 229,9%; хвороби ендокринної системи, розлади харчування, порушення обміну речовин – 198,2%. У той же час у цілому по Україні за період, що аналізується, найбільші темпи зростання відбулися за такими класами хвороб: вагітність, пологи та післяпологовий період – 117,2,1%; хвороби сечостатевої системи – 118,5% та новоутворення – 114,4%.

Харківська область за класами хвороб займає серед інших регіонів України такі місця: хвороби системи кровообігу – 1-е місце; новоутворення – 1-е місце; хвороби сечостатевої системи – 3-є місце; хвороби органів травлення – 3-є місце; хвороби ока та додаткового апарату – 3-є місце та ін. (рис. 7.1).

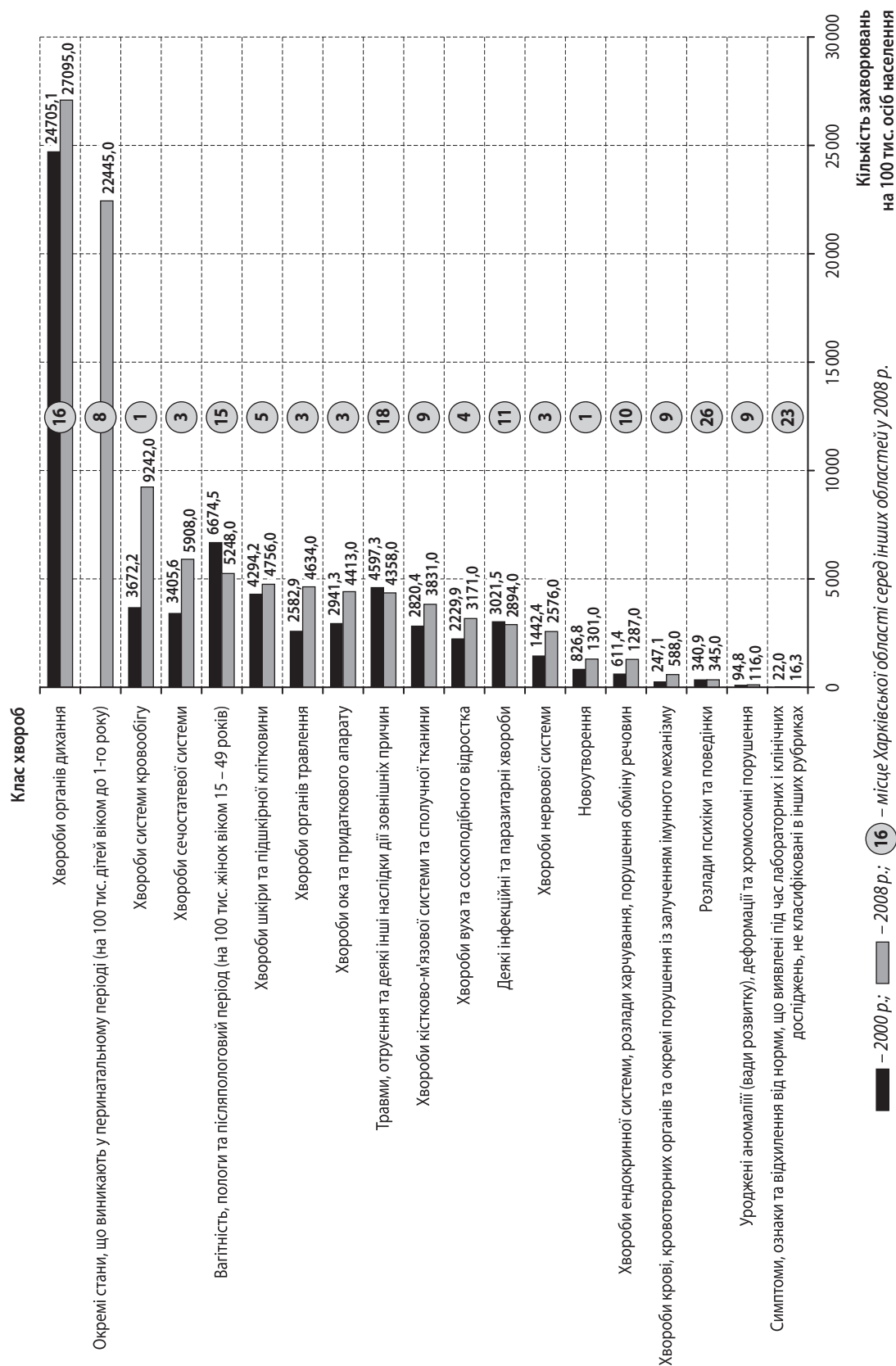

Рис. 7.1. Діаграма розподілу кількості вперше в житті зареєстрованих випадків захворювань за класами хвороб у Харківській області

Хвороби системи кровообігу (серцево-судинні та судинно-мозкові захворювання) зумовлюють майже дві третини всіх випадків смерті та третину причин інвалідності в Харківській області й Україні в цілому.

У Харківській області щороку захворюють злоякісними новоутвореннями близько 900 осіб на 100 тис. осіб населення. Через запізню діагностику онкологічних захворювань протягом року після встановлення діагнозу помирають 38 – 40%.

Дослідження фахівців Всесвітньої Організації охорони здоров'я (ВООЗ) свідчать, що для забезпечення зниження рівня захворюваності та смертності населення в будь-якій країні світу потрібно сформувати й налагодити ефективне функціонування системи надання населенню доступної та високоякісної первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини.

Для сучасної системи охорони здоров'я характерні такі недоліки, які присутні й в Харківській області:

- орієнтація та стаціонарне лікування: основна ланка системи охорони здоров'я – лікарні та вузькі спеціалісти;
- фрагментарність: системи охорони здоров'я, які сформувалися навколо пріоритетних програм;
- системи охорони здоров'я, які рухаються в бік комерціалізації, що не регулюється.

Концепція первинної медико-санітарної допомоги, яка запропонована фахівцями ВООЗ, спрямована на виправлення наведених вище недоліків.

Структура медичних закладів Харківської області свідчить про те, що вона зорієнтована не на первинну медико-санітарну допомогу, як пропонує ВООЗ, а на спеціалізоване стаціонарне лікування (рис. 7.2).

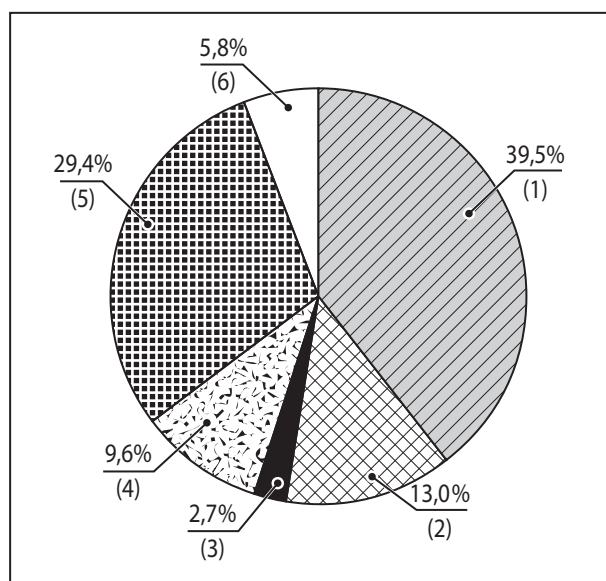
Таким чином, завданнями, які спрямовані на поліпшення демографічної ситуації в Харківській області та розвиток кластера охорони здоров'я, є такі:

- 1.1.1. Зниження захворюваності населення, у першу чергу на хвороби системи кровообігу (серцево-судинні та судинно-мозкові захворювання) та онкологічні.
- 1.1.2. Зниження дитячої смертності, у першу чергу у випадках уродженого пороку серця.
- 1.1.3. Впровадження системи первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини за рахунок формування єдиного медичного простору на території регіону.
- 1.1.4. Підготовка умов для переходу на страхову модель охорони здоров'я (систему соціального медичного страхування) шляхом забезпечення за рахунок досягнення фінансової стійкості медичних закладів, оптимізації їх мережі, збільшення самостійності керівників медичних закладів щодо управління фінансовими коштами, підвищення конкуренції у системі охорони здоров'я.

- 1.1.5. Профілактика і стимулювання здорового способу життя, здорових умов навчання і праці.

Для вирішення поставлених вище завдань у регіоні необхідно реалізувати такі заходи:

1. Розробити та реалізувати регіональну цільову програму запобігання та лікування серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань на період до 2016 р.

Рис. 7.2. Структура медичних закладів Харківської області:

- 1 – лікарні; 2 – поліклінічні заклади;
 3 – лабораторії діагностичні;
 4 – диспансери та їх відділення;
 5 – приватні медичні центри; 6 – інші

2. Розробити та запропонувати інвестиційні проекти в Загальнодержавну програму боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 р., з метою їх включення та фінансування з Державного бюджету.
3. Розробити та реалізувати регіональну цільову програму боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 р.
4. Розробити та реалізувати регіональну цільову програму розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини на період до 2016 р.
5. Розробити та реалізувати регіональну цільову програму «Здоров'я регіону» до 2016 р.
6. Подальше формування єдиного медичного простору на території регіону шляхом:
  - створення центрів первинної медико-санітарної допомоги з подальшим наданням їм статусу комунальних неприбуткових підприємств;
  - реформування вторинного рівня медичної допомоги – створення міжрайонних госпітальних округів;
  - подальшого розвитку 9 міжрайонних стоматологічних центрів;
  - оптимізації служби швидкої медичної допомоги, впровадження системи супутникової навігації, залучення бригад служби м. Харкова та обласної клінічної лікарні – центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф до обслуговування основних трас державного значення;
  - подальшого впровадження телемедицини, забезпечення приладами «Телекард» усіх ФАПів та сільських лікарських амбулаторій;
  - покращення матеріально-технічного стану закладів;
  - розвитку приватного сектора медичних послуг.
7. Підвищення якості медичної допомоги дітям і матерям, розвиток обласної перинатальної служби з акцентом на удосконаленні служби психологічної підготовки для майбутніх матерів.
8. Удосконалення системи профілактичних медичних оглядів з метою формування ідеології збереження та зміцнення індивідуального та громадського здоров'я.
9. Організації медичного забезпечення у м. Харкові чемпіонату Європи 2012 р. з футболу.
10. Створення єдиної регіональної інформаційно-комп'ютерної мережі медичних закладів усіх форм власності; запровадження електронної медичної карти.

Реалізація наведених вище державних і регіональних цільових програм повинна включати, крім інших, і такі інвестиційні проекти:

1. Створення на засадах державно-приватного партнерства центру ранньої діагностики та лікування онкологічних захворювань на базі Державної установи «Інститут медичної радіології ім. С. П. Григор'єва Академії медичних наук України».
2. Розширення сфери застосування державно-приватного партнерства для запобігання та лікування серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань із залученням Державної установи «Інститут терапії ім. Л. Т. Малої Академії медичних наук» та приватних інвесторів.
3. Розвиток первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини на двох депресивних територіях (м. Ізюм та Ізюмський район, м. Первомайський і Первомайський район) та в одному з районів м. Харкова.

Операційна ціль 1.2. Скорочення диференціації доходів населення на основі реформування системи соціального захисту.

Передумови:

Диференціація доходів населення більшою або меншою мірою притаманна всім регіонам України. Найбільш вразливим прошарком населення є такі типи домогосподарств: багатодітні та ті, що мають у своєму складі осіб похилого віку або хоча б одного безробітного.

У Харківській області в 2009 р. співвідношення мінімального розміру пенсій до прожиткового мінімуму склало 1,1, що значно менше, ніж порогове значення економічної безпеки – не менше 1,5 – 2,0. У той же час співвідношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму – 2,9 при пороговому значенні не менше 3,0.

Система соціального захисту населення спрямована на скорочення диференціації населення та підтримку найбільш вразливих його прошарків.

В Україні та її регіонах система соціального захисту побудована за принципом «рівності мінімальних потреб» й базується на державних трансфертах. На практиці державна допомога вразливим верствам населення реалізується у вигляді пільг, соціальних виплат і соціальних послуг, що фінансуються за рахунок Державного бюджету та цільових позабюджетних фондів (державних фондів загальнообов'язкового соціального страхування).

Діюче в Україні законодавство з соціального захисту є незбалансованим і суперечливим. Унаслідок цього існує значно більше пільг, виплат і послуг, ніж передбачено конституцією та міжнародно-правовими зобов'язаннями України. Не маючи необхідних ресурсів, держава бере на себе додаткові зобов'язання у сфері соціального захисту та соціального забезпечення, які часто не дають жодного соціального чи економічного ефекту, окрім встановлення привілеїв для представників певних професій або окремих соціальних груп.

Таким чином, завданнями, які спрямовані на скорочення диференціації доходів населення в Харківській області, є такі:

- 1.2.1. Збільшення розміру пенсій відповідно до прожиткового мінімуму.
- 1.2.2. Збільшення розміру оплати праці відносно прожиткового мінімуму.
- 1.2.3. Реформування системи соціального захисту населення.

Для вирішення поставлених вище завдань необхідно реалізувати такі заходи:

1. Прийняти регіональну програму будівництва та придбання доступного житла на 2010 – 2017 рр. з метою її включення та фінансування з Державного бюджету.
2. Розробити та запропонувати проекти в Державну цільову національну програму «Молодь України» з метою їх включення та фінансування з Державного бюджету.
3. Розробити та реалізувати регіональну програму соціального захисту населення Харківської області на період до 2016 р.
4. Розробити та реалізувати регіональну програму зайнятості населення Харківської області на період до 2016 р.

Операційна ціль 1.3. Поліпшення якості житлово-комунальних послуг і реформування кластера житлово-комунального господарства.

Передумови:

Житлово-комунальне господарство Харківської області є галуззю економіки, яка забезпечує населення, підприємства та організації житлово-комунальними послугами і суттєво впливає на розвиток економічних відносин у державі. Згідно з опитуванням більш як 80% населення регіону незадоволено якістю та вартістю житлово-комунальних послуг.

До кластера підприємств ЖКГ відносяться: водопостачання і водовідведення, теплозабезпечення, благоустрій та санітарна очистка та інші.

Загальна площа житлового фонду в Харківській області налічує 15 168 будинків загальною площею 33 597,2 тис. кв. м, із них – 4993 будинки загальною площею 21 341 тис. кв. м мають п'ять і більше поверхів.

Технічний стан житлового фонду регіону характеризується високим коефіцієнтом зносу – до 60%. Значна частина житлових будинків знаходиться в стані, незадовільному для подальшого їх використання.

Для водопостачання м. Харкова та інших населених пунктів регіону використовується три незалежні джерела: р. Сіверський Донець з Печенізьким водосховищем, Краснопавлівське водосховище каналу Дніпро-Донбас та артезіанські свердловини.

Підземні прісні води представлені 27 родовищами, з яких на 19 ведеться видобуток води, що використовується для господарсько-питного, виробничо-технічного водопостачання та для забезпечення водою населених пунктів. Балансові запаси прісних підземних вод складають 1036,51 тис. куб. м/добу.

У Харківській області користуються послугами водопостачання 17 міст, 49 селищ міського типу та 224 сільські населені пункти, в яких налічується 611 діючих водопроводів і 35 окремих водопровідних мереж.

Система водопостачання регіону є енергоємним господарством. На сьогодні питома вага електроенергії в структурі собівартості послуг водопостачання регіону складає в середньому 50,4%, тоді як у розвинених країнах цей показник не перевищує 12%. Кількість аварійних ситуацій на водопровідних мережах щорічно збільшується на 5 – 10%. Підвищення аварійності на об'єктах водопроводу, збільшення питомих і непродуктивних витрат і матеріальних й енергетичних ресурсів, пов'язаних з незадовільним технічним станом споруд та обладнання, негативно впливає на рівень якості послуг з централізованого водопостачання.

Система водовідведення Харківської області і м. Харкова складалася протягом 85 років і на сьогоднішній день є однією з найбільших в Україні. Потужності існуючих очисних споруд на даний час складають 1,1 млн куб. м/добу, які включають:

- Диканівські очисні споруди – 800 тис. куб. м/добу;
- Безлюдівські очисні споруди – 340 тис. куб. м/добу.

На балансі підприємств водовідведення регіону знаходиться 1436 км каналізаційних мереж, у тому числі 67 км тунельних колекторів глибокого залягання, 65,4 км напірних трубопроводів. Крім того, експлуатуються 16 каналізаційних насосних станцій різної продуктивності.

За останні роки спостерігається суттєвий знос основних фондів підприємств водовідведення. Сучасний стан системи водовідведення Харківської області свідчить про те, що значна її частина експлуатується в незадовільних умовах, знаходиться в аварійному стані та частково зруйнована.

Централізоване теплопостачання м. Харкова забезпечують такі джерела: ДП «Харківська ТЕЦ-5», ЗАТ «ТЕЦ-3», комунальне підприємство «Харківські теплові мережі» (КП «ХТМ»). До складу КП «ХТМ» входять такі джерела теплопостачання, як ТЕЦ-4, районні опалювальні котельні Московського, Держинського та Комінтернівського районів, а також квартальні й місцеві котельні. Сумарна теплова потужність міських джерел теплопостачання складає 5385 Гкал/год.

Теплові мережі м. Харкова зношені більш як на 70%, а знос устаткування котелень міста коливається від 62 до 76%.

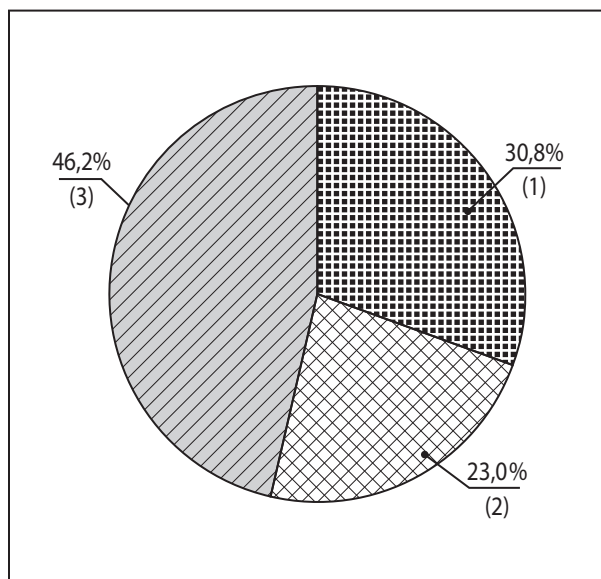
Теплопостачання Харківської області забезпечується 19 теплопостачальними підприємствами. Теплове навантаження працюючого устаткування складає 2750 Гкал/год.

Суттєвими є втрати теплової енергії по Харківській області, які різняться по стадіях процесу теплопостачання (рис. 7.3). В основному це пов'язано з довжиною та діаметром теплових мереж.

Аналіз сучасного стану систем теплопостачання Харківської області та м. Харкова свідчить про те, що значна їх частина експлуатується незадовільно, знаходиться в аварійному стані, частково зруйнована та потребує модернізації.

Постачання природного газу споживачам області здійснюється через 106 газорозподільних станцій, розташованих на внутрішньообласній газотранспортній мережі відводів від магістральних газопроводів I класу, через систему розподільчих газопроводів загальною протяжністю 15,7 тис. км.

Природний газ в регіоні поставляється майже 600 промисловим користувачам, понад 900 тися-

Рис. 7.3. Максимальне співвідношення втрат тепла у процесі теплопостачання:

1 – котельні; 2 – у теплових мережах; 3 – у споживачів

чам побутових абонентів і більше 3 тисяч комунально-побутових об'єктів. Щороку використовується близько 3 млрд куб. м природного газу.

На сьогодні стан газотранспортної системи характеризується вичерпаністю технічного ресурсу, зниженням експлуатаційних параметрів та моральним і фізичним зносом газопроводів, споруд та обладнання. ВАТ «Харківміськгаз», який здійснює постачання природного газу на території м. Харкова, має частку газопроводів (60% від загальної кількості на балансі підприємства), термін експлуатації яких перевищує 40 років, ВАТ «Харківгаз» (1,5%).

Для газопроводів Харківської області та м. Харкова характерно природне фізичне старіння металу труб та ізоляції. Становище ускладнюється тим, що 90% газопроводів знаходиться в зоні впливу блукаючих струменів.

Таким чином, завданнями, які спрямовані на поліпшення якості житлово-комунальних послуг і реформування кластера ЖКГ Харківської області, є такі:

- 1.3.1. Забезпечення беззбиткового функціонування підприємств ЖКГ.
- 1.3.2. Технічне переоснащення ЖКГ, скорочення споживання енергетичних та матеріальних ресурсів.
- 1.3.3. Створення конкурентного середовища на ринку обслуговування житла, котре досягається шляхом організації об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), управляючих компаній та залучення приватних підприємств до обслуговування житла.
- 1.3.4. Залучення інвестицій та співробітництво зі світовими фінансовими установами та донорськими організаціями.

Для вирішення поставлених вище завдань в регіоні необхідно реалізувати такі основні заходи:

1. Розробити та запропонувати інвестиційні проекти в «Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009 – 2014 роки» з метою їх включення та фінансування з Державного бюджету.
2. Затвердити та реалізувати регіональну цільову програму реформування та розвитку житлово-комунального господарства Харківської області до 2016 року.
3. Затвердити та реалізувати регіональну програму модернізації комунальної теплоенергетики Харківської області до 2016 року.
4. Затвердити та реалізувати регіональну програму реконструкції житлових будинків перших масових серій до 2016 року.

Реалізація наведених вище державних і регіональних цільових програм повинна включати, окрім інших, і такі інвестиційні проекти:

1. Регіональний пілотний проект «Комфортне та енергозберігаюче житло».
2. Реконструкція систем водопостачання в населених пунктах Харківської області з метою покращання водозабезпеченості населення якісною питною водою.
3. Реконструкція технічно зношених водоводів і водогінних систем м. Харкова.
4. Удосконалення системи мулового господарства каналізаційних очисних споруд м. Харкова. Етап 2. Створення комплексу утилізації осаду.
5. Будівництво тепломагістралі № 1 від ТЕЦ-5.
6. Інвестиційні проекти з реконструкції системи теплозабезпечення м. Харкова («Відновлення генеруючого обладнання на ТЕЦ-4»).

Стратегічна ціль 2. Харківська область – регіон сталого економічного розвитку (інноваційної економіки).

Операційна ціль 2.1. Відновлення кластера з виробництва й переробки сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування.

Передумови:

Харчування є однією з основних біологічних функцій життєзабезпечення організму, його росту, збереження здоров'я, високої працездатності всіх вікових груп населення, попередження виникнення та успішного лікування хвороб.

ВООЗ визначає тільки два фактори ризику щодо неінфекційних хвороб – режим харчування та фізичне навантаження.

Сьогодні занепокоєність світової спільноти викликає незадовільний стан харчування в більшості країн на фоні стійкої тенденції зростання населення та його потреб у продуктах харчування. Україна також належить до країн, в яких спостерігається порушення повноцінного харчування, яке зумовлене не тільки недостатнім споживанням харчових речовин, у першу чергу вітамінів, макро- та мікроелементів і повноцінних білків, але й нераціональним їх споживанням. Не є виключенням і Харківська область, в якій спостерігаються суттєві відхилення в харчуванні населення від рекомендованих МОЗ України норм раціонального харчування (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

**Відповідність фактичного раціону харчування населення Харківської області нормам,
рекомендованим МОЗ України**

Продукти харчування	Річне споживання продуктів харчування на одну особу, кг					
	Норма	Факт		Факт/норма, %		Факт 2009 р. до факту 2000 р., %
		2000 р.	2009 р.	2000 р.	2009 р.	
М'ясо та м'ясопродукти	83,0	42,0	61,2	50,6	73,7	145,7
Молоко та молокопродукти	380,0	208,8	210,0	54,9	55,3	100,6
Яйця, шт.	290,0	276,0	252,0	95,2	86,9	91,3
Риба та рибопродукти	20,0	16,8	21,6	84,0	108,0	128,6
Хлібобулочні продукти	101,0	122,4	102,0	121,2	101,0	83,3
Цукор	38,0	43,2	36,0	113,7	94,7	83,3
Олія	13,0	21,6	20,4	166,2	156,9	94,4
Картопля	124,0	111,6	90,0	90,0	72,6	80,6
Овочі та баштанові	161,0	127,2	115,2	79,0	71,6	90,6
Плоди та ягоди	90,0	32,4	40,8	36,0	45,3	125,9

Найбільший брак у раціоні харчування населення регіону, який може суттєво впливати на стан здоров'я та працездатність, спостерігається по таких продуктах: плоди та ягоди (54,7%); овочі та баштанові (28,4%); молоко (44,7%); картопля (27,4%); м'ясо (26,3%).

Власне виробництво в Харківській області в 2009 р. спроможне було задовольнити фактичне споживання та нормативну потребу населення: в плодах та ягодах – на 56,9% і 25,8% відповідно; м'ясі та м'ясопродуктах – на 48,0% і 35,4%; молоці та молокопродуктах – на 82,6% і 45,6%. При цьому експортно-орієнтоване виробництво пшениці та олії перекривало фактичне споживання та нормативну потребу населення Харківської області.

Таким чином, у агропромисловому комплексі Харківської області склалися структурні диспропорції між виробництвом сільськогосподарської продукції та нормативними потребами населення щодо раціонального харчування.

Невідповідність сільськогосподарського виробництва потребам населення в продуктах харчування визначає зростання завезення їх з інших регіонів та імпорту.

У 2009 р. виробництво м'яса в регіоні відносно 1990 р. скоротилось – 2,8 раза. Тенденція скорочення виробництва м'яса спостерігається в усіх категоріях господарств Харківської області, але найбільше падіння

відбулося в сільськогосподарських підприємствах. Головною причиною зниження виробництва м'яса в регіоні є стійка тенденція скорочення поголів'я худоби та птиці.

У Харківській області за період 1990 – 2009 рр. обсяги виробництва молока усіма категоріями господарств скоротилися в 2,6 раза.

Головною причиною зниження виробництва молока в регіоні було скорочення за цей період поголів'я корів у 4,2 раза, при зростанні удоїв тільки на 53,3%.

У Харківській області за період 1990 – 2009 рр. обсяги виробництва плодів і ягід зменшилися в 2,3 рази. Зменшення виробництва плодів та ягід у регіоні було обумовлено скороченням площі плодово-ягідних насаджень у 2,5 раза. Негативні зміни у виробництві м'яса та молока сільськогосподарськими підприємствами Харківської області, як і України в цілому, є наслідком кардинальних перетворень суспільно-економічних відносин на селі, які обумовлені перерозподілом площі сільськогосподарських угідь на користь господарств населення і відповідно зниження в загальній величині сільськогосподарського виробництва частки крупнотоварного та збільшення частки дрібнотоварного.

Одним із основних критеріїв розвитку агропромислового комплексу в провідних країнах світу є збалансованість виробничого потенціалу та його структурних елементів. Як правило, у розвинутих країнах світу виробничі потужності з переробки сільськогосподарської продукції та випуску харчових продуктів відповідають або перевищують масштаби сільськогосподарського виробництва.

Такі галузі переробки сільськогосподарської продукції та випуску харчових продуктів регіону, як м'ясна, молочна та плодово-ягідна, не забезпечують потреби населення відповідно до раціональних норм споживання.

Таким чином, завданнями, які спрямовані на відновлення кластера з виробництва й переробки сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування в Харківській області, є такі:

- 2.1.1. Збільшення виробництва м'яса, у першу чергу свинини, на індустріальній основі та у фермерських господарствах.
- 2.1.2. Збільшення виробництва молока на індустріальній основі та у фермерських господарствах.
- 2.1.3. Збільшення виробництва плодів та ягід у господарствах населення із залученням системи кооперації з їх реалізації.
- 2.1.4. Збільшення виробництва м'яса та м'ясних продуктів на підприємствах м'ясної промисловості.
- 2.1.5. Збільшення виробництва молока та молочних продуктів на підприємствах молочної промисловості.
- 2.1.6. Збільшення виробництва плодово-ягідної продукції на підприємствах харчової промисловості.

Для вирішення поставлених вище завдань в регіоні необхідно реалізувати такі заходи:

1. Розробити та реалізувати регіональну цільову програму зі збільшення виробництва свинини до 2020 р.
2. Розробити та реалізувати регіональну цільову програму зі збільшення виробництва молока до 2020 р.
3. Розробити та реалізувати регіональну цільову програму зі збільшення виробництва плодів та ягід до 2020 р.
4. Розробити та реалізувати регіональну цільову програму з переробки сільськогосподарської продукції, у першу чергу тваринництва, та випуску продуктів харчування до 2020 р.
5. Розробити та реалізувати програму розвитку та охорони земельних ресурсів в Харківській області до 2016 р.

Реалізація наведених вище регіональних програм повинна включати, крім інших, і такі інвестиційні проекти:

1. Національний проект «Село майбутнього» (поселення фермерських господарств) з повним циклом виробництва та переробки продукції тваринництва не менш як у двох районах регіону (Ізюмський та Первомайський).
2. Створення сучасних великотоварних молочних комплексів (на 600 – 2000 голів високопродуктивних корів) із використанням технології безприв'язного утримання тварин з цілорічною однотипною годівлею.

3. Будівництво сучасних комплексів по виробництву свинини із замкнутим циклом виробництва із застосуванням новітніх технологій (на 1200 і більше свиноматок)
4. Реконструкцію свинарських і молочно-товарних ферм у районах із залученням зовнішніх інвесторів або кредитних ресурсів.
5. Реконструкцію діючих або призупинених підприємств з переробки тваринницької продукції в районах із залученням зовнішніх інвесторів або кредитних ресурсів.

Операційна ціль 2.2. Підвищення енергозабезпечення та енергозбереження в економіці регіону.

Передумови:

Необхідною умовою енергетичної безпеки України та її регіонів є стаке енергозабезпечення економіки та споживачів соціальної сфери, що передбачає реалізацію єдиного системного підходу від видобування енергоресурсів, їх переробки, використання та постачання.

Всі генеруючі підприємства Харківської області входять до Об'єднаної енергетичної системи України, працюють за єдиним диспетчерським графіком НЕК «Укренерго», виробляють електричну енергію на замовлення ДП «Енергоринок», яка потрапляє в об'єднані електричні мережі.

Регіональний паливно-енергетичний комплекс не має замкнутого циклу виробництва, використання та споживання енергоносіїв.

Рівень споживання електричної енергії в Харківській області становить від 60 до 70% річного виробітку.

Газовидобувні та газотранспортивальні підприємства регіону користуються єдиною газотранспортною системою, по якій транспортується природний газ. При значних обсягах видобування природного газу рівень його споживання та використання в Харківській області не перевищує 35%.

На території регіону знаходяться 58 нафтогазоконденсатних родовищ, балансові запаси яких складають: природного газу – 320 млрд м³, видобувної нафти – 3,0 млн т, видобувного газового конденсату – 10,7 млн т.

Більшість родовищ має ступінь освоєння 78% і потребує подальших капітальних вкладень для інтенсифікації наявної ресурсної бази видобутку.

Нерозвідані ресурси (більше 6 млрд т у.п.) є основою для подальшого розвитку пошуково-розвідувальних робіт і нафтогазовидобутку.

Шебелинське відділення з переробки газового конденсату та нафти ДК «Укргазвидобування» – єдине підприємство в Україні, яке працює на вітчизняній сировині, усіх підрозділів ДК «Украгазвидобування» (ГПУ «Харківгазвидобування», ГПУ «Шебелинкагазвидобування», Апарат ДК «Укргазвидобування», ГПУ «Полтавагазвидобування», ГПУ «Львівгазвидобування»). Виробничі потужності підприємства розраховані на переробку 1 млн т сировини на рік, і ступінь переробки перевищує 96%. Водночас реалізація продукції відбувається на всій території України в мережі АЗС НАК «Нафтогаз України», причому річна потреба Харківської області в автомобільних бензинах не перевищує 100 тис. т, дизельного палива – 250 тис. т.

До основних найбільших споживачів вугілля в Харківській області відносяться Зміївська ТЕС ВАТ «Центр-енерго» з річним обсягом близько 2,5 млн т на рік та ДП «ТЕЦ-2 «Есхар», яка працює одним енергоблоком. Більше 90% котелень в регіоні працюють на природному газу. Обсяг споживання вугілля в 2008 р. в Харківській області склав 3,1 млн т. Зміївський район має найвищий ступінь викидів до атмосфери серед районів регіону – 98,3 тис. т саме через роботу Зміївської ТЕС на вугіллі. По інших районах Харківської області цей показник коливається від 0,6 до 14 тис. т.

Поклади вугілля в області представлені 6 родовищами кам'яного вугілля та 1 бурого. Промислові запаси кам'яного вугілля (кат. А + В + С) складають 1987,1 млн т, бурого (кат. А + В + С₁) – 390 млн т. Розробка родовищ кам'яного вугілля ускладнена несприятливими гірничо-геологічними умовами. Ново-Дмитрівське родовище бурого вугілля (Барвінківський район) також не розроблюється, хоча підготовлено до промислового освоєння.

Винятковий природний паливно-енергетичний потенціал Харківської області є реальною передумовою вирішення проблеми підвищення енергозабезпечення як регіону, так і країни в цілому. У табл. 7.2 наведено баланс основних типів енергоносіїв у Харківській області.

Таблиця 7.2

Порівняльний аналіз запасів, видобутку, переробки, споживання основних типів енергоносіїв у Харківській області

Тип енергоносія	Балансові запаси		Видобуток		Споживання		Переробка	Надлишок, недостатність (+, -)	Забезпеченість, років
	тис. т у. п.	питома вага, %	тис. т у. п.	питома вага, %	тис. т у. п.	питома вага, %	тис. т у. п.	тис. т у. п.	
Нафта, газовий конденсат	18590	0,9	274	2,7	603	9,1	1126	- 329	31
Природний газ	385816	18,8	9976	97,3	3560	53,9	0,0	6416	108
Вугілля	1645155	80,3	0	0	2443	37,0	0,0	- 2443	673
Усього	2049561	100	10250	100	6606	100	1125,8	3644	310

У Харківській області на поточний момент спостерігається перевищення споживання над видобутком нафти та кам'яного вугілля і навпаки – по природному газу. При незмінності тенденцій видобутку, що сформувалися на поточний момент, без урахування можливої зміни запасів нафти в регіоні вистачить на 31 рік, природного газу – на 108 років, а вугілля – на 673 роки.

Динаміка видобутку сирої нафти та газового конденсату в Харківській області за останні 5 років свідчить про сталу тенденцію його скорочення.

В умовах глобальної тенденції зростання енергоспоживання все більша увага приділяється видобуванню енергоносіїв з нетрадиційних джерел і використанню об'єктів альтернативної енергетики. До перших, як правило, відносять поклади нетрадиційного природного газу (метан вугільних покладів, сланцевий газ, газогідрати та ін.), яких не виявлено на території регіону, а до других – об'єкти альтернативної енергетики, економічно-прийнятний потенціал яких, згідно з оцінкою, наданою спеціалістами, не може розглядатись як адекватний постачальник альтернативних джерел традиційних енергоресурсів, тому що їх запаси не перевищують 1% від споживання базових енергоносіїв у регіоні (табл. 7.3).

Таблиця 7.3

Економічно-прийнятний потенціал виробництва енергії об'єктами альтернативної енергетики в Харківській області

Джерело альтернативної енергії	Потенціал виробництва енергії об'єктами альтернативної енергетики			
	електроенергія млн кВт · ч/рік	теплоенергія млн кВт · ч/рік	Разом	
			млн кВт · ч/рік	тис. т у. п./рік
Енергія сонця		0,026	0,026	
Енергія вітру	0,03		0,03	3,685
Енергія малих річок	0,14		0,14	17,199
Геотермальна енергія		0,001	0,001	0,122
Енергія біомаси	0,1	0,059	0,159	19,533
Некондиційні газові запаси	0,16	0,02	0,18	22,113
Тепло навколишнього довкілля		0,07	0,07	8,599
Інші альтернативні джерела	0,02	0,011	0,031	3,808
Усього	0,45	0,187	0,637	75,061

В останні роки як в Україні в цілому, так і в Харківській області спостерігається стійка тенденція зниження енергоємності суспільного виробництва, однак її рівень ще залишається вищим у 3 – 4 рази, ніж у розвинених країнах світу. При цьому зниження енергоємності економіки пов'язане в першу чергу не з впровадженням енергозберігаючих технологій та заходів, а з фізичним зниженням виробництва в промисловому комплексі регіону.

Висока енергоємність ВВП значною мірою визначає низьку конкурентоспроможність української продукції як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. Тому вирішення проблеми зниження енерговитрат у цих сферах соціально-економічної діяльності країни та її регіонів є однією з національних стратегічних задач.

Основний потенціал енергозбереження в Харківській області зосереджено в промисловості та житлово-комунальному господарстві (рис. 7.4).

У промисловості – це скорочення споживання електричної енергії шляхом модернізації обладнання та встановлення менш потужних двигунів та запровадження частотно-регульованих двигунів та перетворювачів струму.

В житлово-комунальному господарстві – це заміна двигунів насосів менш енергоємними, запровадження частотно-регульованих двигунів та перетворювачів струму, скорочення втрат в мережах (тепломережі, витоки з мереж водопостачання), підвищення коефіцієнту корисної дії теплогенеруючого обладнання, скорочення споживання теплової енергії кінцевими споживачами за рахунок впровадження енергозберігаючих заходів у приміщеннях (утеплення зовнішніх огорожуючих конструкцій, зменшення втрат через інфільтрацію).

Таким чином, завданнями, які спрямовані на підвищення енергозабезпечення та енергозбереження в економіці Харківської області, є такі:

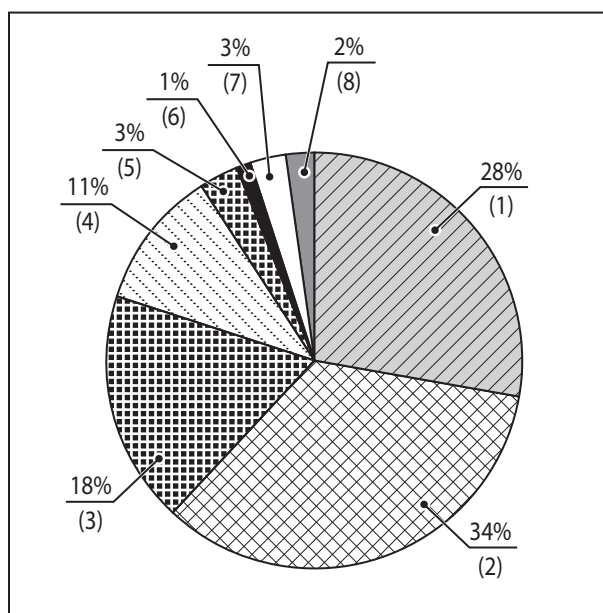
4.2.1. Зниження енергоємності ВРП.

4.2.2. Модернізація та реконструкція обладнання паливно-енергетичного комплексу.

4.2.3. Забезпечення проведення широкомасштабних пошуково-розвідувальних робіт та наروщування видобутку вуглеводнів.

Для вирішення поставлених вище завдань необхідно в регіоні реалізувати такі заходи:

1. Ініціювати розробку, затвердження та фінансування Державної програми реконструкції та модернізації теплоелектростанцій і теплоелектроцентралей до 2020 року.
2. Ініціювати розробку, затвердження та фінансування Державної програми розвитку паливної галузі до 2020 р.
3. Ініціювати розробку, затвердження та фінансування Державної програми оновлення газорозподільних газопроводів до 2020 р.
4. Розробити та реалізувати регіональну програму розвитку паливної галузі до 2020 р.

Рис. 7.4. Структура споживання електроенергії в Харківській області в 2008 р. за групами споживачів:

- 1 – промислові споживачі 750 кВА і вище;
 2 – промислові споживачі до 750 кВА;
 3 – непромислові споживачі; 4 – населення;
 5 – населені пункти; 6 – міський транспорт;
 7 – залізничний транспорт;
 8 – сільськогосподарські споживачі

5. Розробити та запропонувати інвестиційні проекти в Державну цільову економічну програму енерго-ефективності на 2010 – 2015 рр. з метою їх включення та фінансування з Державного бюджету.
6. Продовжувати реалізацію програми підвищення енергоефективності та зменшення споживання ресурсів по Харківській області на 2010 – 2014 рр.

Реалізація наведених вище державних і регіональних програм буде включати, крім інших, і такі інвестиційні проекти:

1. Національний проект «Альтернативне паливо» – створення в регіоні промислового комплексу з виробництва синтетичних рідких палив й інших нафтопродуктів.
2. Інвестиційні проекти АК «Харківобленерго».
3. Інвестиційні проекти Зміївської ТЕС ВАТ «Центренерго».
4. Інвестиційні проекти ПАТ «Харківська ТЕЦ-5».
5. Інвестиційні проекти ДК «Укргазвидобування».

Операційна ціль 2.3. Розвиток провідних промислових високотехнологічних інноваційних кластерів у регіоні.

Передумови:

У Харківській області частка машинобудування в загальному обсязі промислового виробництва в 2009 р. склала 17,8% при пороговому значенні економічної безпеки – не менше 25%. У той же час питома вага підприємств, які впроваджують інновації, у загальній чисельності промислових підприємств становила 15,0% при пороговому значенні не менше 50%, а питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції становила 4,7% при пороговому значенні – не менше 15%.

Експорт продукції промисловості сировинної та низького ступеню переробки із регіону в 2008 р. склав 51,1% при пороговому значенні економічної безпеки – не більше 40%.

У Харківській області кількість фахівців, які виконують науково-технологічні роботи, на 1 тис. жителів – 5,5 осіб, – також не відповідає пороговому значенню – не менше 9. Разом з тим і коефіцієнт винахідницької активності наявних фахівців – 340 одержаних охоронних документів на 1 млн осіб – знаходиться нижче порогового значення, яке має бути не менше 400.

Одним із ефективних засобів покращання ситуації в Харківській області з інноваційною діяльністю у промисловому секторі є розвиток промислових інноваційних кластерів.

Згідно з методичним підходом, який наведено в розділі 2, у Харківській області ідентифіковано п'ять основних промислових інноваційних кластерів (табл. 7.4).

Таблиця 7.4

Перелік і характеристика основних промислових високотехнологічних інноваційних кластерів, які підлягають подальшому розвитку в Харківській області

Кластер	Модель розвитку	Масштабність	Спрямованість за ринками збуту	Модель побудови та функціонування
Енергетичного машинобудування	Підтримуючого	Національний	На зовнішній та внутрішній ринки	Японська
Фармацевтичної промисловості	Наздоганяючого	Регіональний	На внутрішній ринок	Індійсько-китайська
Авіаційної промисловості	Підтримуючого	Національний	На зовнішній та внутрішній ринки	Японська
Нано- та біотехнологій	Випереджаючого	Національний	На зовнішній та внутрішній ринки	Італійська
Скляної та оптичної промисловості	Наздоганяючого	Національний	На внутрішній ринок	Індійсько-китайська

Наведені вище кластери різняться за моделлю розвитку, відмінні ознаки якої наведено в розділі 2. Так, до випереджаючого розвитку віднесено кластер нано- та біотехнологій. До підтримуючого розвитку – енергетичного машинобудування; авіаційної промисловості. До наздоганяючого розвитку відносяться кластери фармацевтичної і скляної та оптичної промисловості.

За масштабністю основні промислові високотехнологічні інноваційні кластери Харківської області належать до національних, за винятком фармацевтичного, який є регіональним.

За ринками збуту промислові інноваційні кластери регіону розподілилися таким чином: на внутрішній ринок (фармацевтичної і скляної та оптичної промисловості) та зовнішній і внутрішній ринки (енергетичного машинобудування; авіаційної промисловості; нано- та біотехнологій).

За моделлю побудови та функціонування основні промислові високотехнологічні інноваційні кластери Харківської області поділяються таким чином: японська (енергетичного машинобудування; авіаційної промисловості); італійська (нано- та біотехнологій); індійсько-китайська (фармацевтичної і скляної та оптичної промисловості).

Таким чином, завданнями, які спрямовані на подальший розвиток промислових високотехнологічних інноваційних кластерів в Харківській області, є такі:

- 2.3.1. Підвищення інноваційної активності підприємств.
- 2.3.2. Збільшення реалізації інноваційної продукції.
- 2.3.3. Збільшення експорту продукції високого ступеня переробки.
- 2.3.4. Стимулювання винахідницької активності.
- 2.3.5. Збільшення чисельності спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи.

Для вирішення поставлених вище завдань в регіоні необхідно реалізувати такі заходи:

1. Ініціювати розробку, затвердження та фінансування Державної програми розвитку машинобудування до 2016 р.
2. Ініціювати розробку, затвердження та фінансування Державної цільової програми розвитку авіабудування до 2016 р.
3. Ініціювати розробку, затвердження та фінансування Державної цільової програми розвитку енергетичного машинобудування до 2016 р.
4. Ініціювати розробку, затвердження та фінансування Державної цільової програми розвитку фармацевтичної промисловості до 2016 р.
5. Ініціювати розробку, затвердження та фінансування Державної цільової програми розвитку нано- та біотехнологій до 2016 р.

Реалізація наведених вище програм і заходів передбачає впровадження, крім інших, таких інвестиційних проектів:

1. Національний проект «Українсько-російський технопарк».
2. Національний проект створення технополісу в м. Харкові.

Операційна ціль 2.4. Розвиток транскордонного українсько-російського співробітництва в рамках єврорегіону «Слобожанщина».

Передумови:

Транскордонне співробітництво відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку суміжних територій сусідніх держав.

Харківська область має державний кордон загальної довжиною 315,8 км, межуючи з Белгородською областю Російської Федерації. Шість районів загальної площею 7,47 тис. кв. км (23,78 % площі області) є прикордонними. На цій території проживає 378 тис. мешканців області, що складає 13,05 % від загальної їх чисельності.

Із Харківської області в Російську Федерацію в 2009 р. було експортовано товарів на суму 508,5 млн дол., що становить 38,9% від загального обсягу експорту, а імпортовано – на 560,6 млн дол., або 38,6% від загального обсягу імпорту регіону.

У 2003 р. було підписано угоду про створення єврорегіону «Слобожанщина» між Харківською та Белгородською областями.

Функціонування єврорегіону «Слобожанщина» здійснюється за такими напрямками:

- всебічний економічний розвиток;
- регіональне та локальне територіальне планування;
- комунікації, транспорт і зв'язок;
- наука, нові технології та освіта;
- охорона здоров'я, спорт і туризм;
- поліпшення стану довкілля;
- ліквідація надзвичайних ситуацій, стихійного лиха та їх наслідків;
- сприяння розширенню контактів між мешканцями прикордонних територій, розвитку співпраці між установами й організаціями, а також суб'єктами господарської діяльності;
- полегшення процесу перетину кордону для людей та вантажів шляхом спрощення кордонних формальностей й сприяння відкриттю нових пунктів пропуску;
- сприяння якості життя населення шляхом зростання зайнятості;
- сприяння розвитку регіональної економіки шляхом поліпшення інфраструктури прикордонних районів.

Протягом 2011 – 2020 рр. транскордонне співробітництво в рамках єврорегіону «Слобожанщина» буде проводитися в три етапи:

На першому етапі (2011 – 2013 рр.) передбачається:

- створення вертикально та горизонтально інтегрованої системи транскордонного співробітництва в Харківській області;
- початок реалізації пріоритетних транскордонних проектів в рамках єврорегіону «Слобожанщина» при підтримці Виконавчого комітету Ради керівників прикордонних областей Республіки Білорусь, Російської Федерації та України й Секретаріату Ділової ради ТПП білорусько-російсько-українського прикордоння;
- створення Концепції системної інноваційної платформи «GEOTECHNOPOLIS» удовж осі «Харків – Белгород» з метою формування транскордонної агломерації європейського типу;
- створення на території Харківської області транскордонного україно-російського технопарку;
- створення інструментарію для ефективних комунікацій з потенційними інвесторами (інвестиційні паспорти області і районів, центр сприяння експорту);
- розробка брендів прикордонних районів області, розробка і початок впровадження програм з просування брендів районів;
- розробка нових механізмів державно-приватного партнерства і їхнє відпрацювання для розширення можливостей у фінансуванні важливих для області і єврорегіону «Слобожанщина» інфраструктурних проектів з боку зацікавлених українських і російських бізнесових структур.

На другому етапі (2014 – 2016 рр.) передбачається:

- проектне впровадження системної інноваційної платформи «GEOTECHNOPOLIS» удовж осі Харків – Белгород;

- усіляке поширення практики використання механізмів державно-приватного партнерства під час реалізації інфраструктурних проектів в Харківській області і євро регіоні «Слобожанщина».

На третьому етапі (2017 – 2020 рр.) передбачається:

- перехід на сталий збалансований розвиток Харківської області за рахунок випереджуючого розвитку прикордонних районів та формування регіональної інноваційної системи.

Завданнями, які спрямовані на розвиток транскордонного українсько-російського співробітництва в рамках євро регіону «Слобожанщина», є такі:

- 2.4.1. Збільшення зовнішньоторговельного обороту з Російською Федерацією.
- 2.4.2. Збільшення експорту високотехнологічної продукції в Російську Федерацію.
- 2.4.3. Скорочення розриву в соціально-економічному розвитку та інфраструктурному забезпеченні прикордонних районів Харківської області зі суміжними районами Белгородської області.

Для вирішення поставлених вище завдань у регіоні необхідно реалізувати такі заходи:

1. Підготувати програму розвитку транскордонного співробітництва Харківської області на 2011 – 2016 рр.
2. Забезпечити організаційно-технічну підтримку функціонування виконавчого комітету Ради керівників прикордонних областей Республіки Білорусь, Російської Федерації та України.
3. Підготувати Стратегію сталого розвитку євро регіону «Слобожанщина», як інтегровану стратегію територіального розвитку 6 прикордонних районів Харківської та 6 районів Белгородської областей.
4. Продовжити роботу з виконання міжрегіональної (міждержавної) екологічної програми з охорони та використання вод басейну р. Сіверський Донець.
5. Продовжити роботу з підготовки та реалізації Комплексного плану екологічного оздоровлення басейну р. Лопань.

Реалізація наведених вище програм і заходів передбачає, крім інших, впровадження таких інвестиційних проектів:

1. Національний проект «Брама Україна – Росія».
2. Створення митно-логістичного комплексу в рамках Прикордонної інтегрованої російсько-української логістичної системи.
3. Створення на території Харківської області українсько-російського технопарку.

Операційна ціль 2.5. Комплексний розвиток інфраструктури регіону та проведення Євро-2012.

Передумови:

Інфраструктура є складною системою комунікацій, об'єктів, споруджень, а також організацій та установ, що забезпечують життєдіяльність регіону.

Інфраструктура може стимулювати та стабілізувати територіальну та галузеву структуру господарства, прискорювати або сповільнювати процеси суспільного виробництва, поліпшувати умови життя населення.

Експертами Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) у співпраці з фахівцями фонду «Ефективне управління» було проведено розрахунок індексу конкурентоспроможності регіонів України в 2009 – 2010 рр. Згідно з інфраструктурною складовою цієї оцінки Харківська область серед 20-ти регіонів України зайняла 9-е місце (рис. 7.5).

Згідно з аналізом Харківська область найбільше відставала від інших регіонів України за такими напрямками стану інфраструктури: якість загальної інфраструктури, якість доріг та якість інфраструктури повітряних перевезень (табл. 7.5).

Рішенням УЄФА м. Харків було визначено одним із міст-претендентів на проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу.

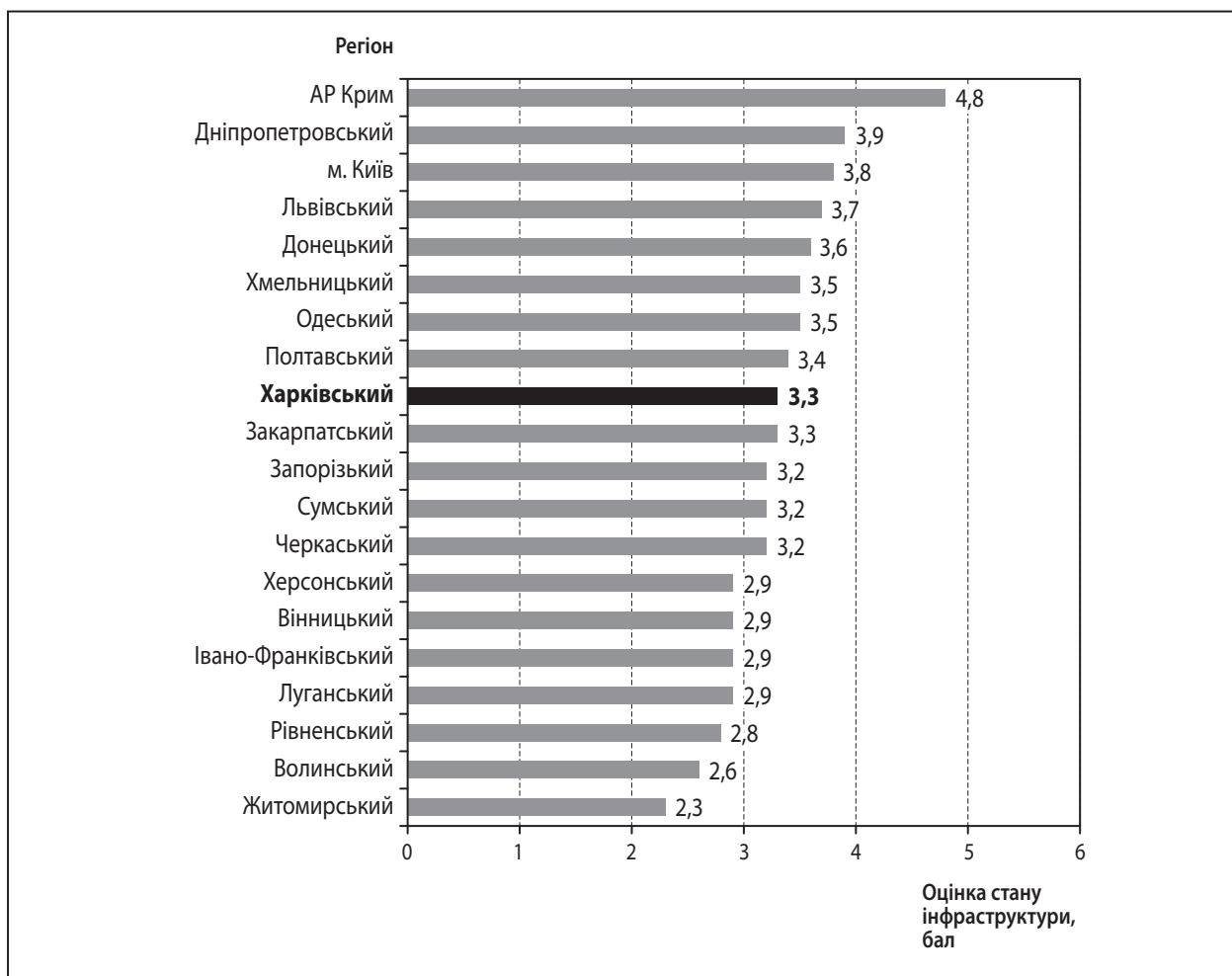

Рис. 7.5. Діаграма розподілу регіонів України за інфраструктурною складовою індексу глобальної конкурентоспроможності в 2009 – 2010 рр.

Таблиця 7.5

Окремі показники оцінки інфраструктурної складової індексу глобальної конкурентоспроможності Харківської області в 2009 – 2010 рр.

Показник	Ранг (серед 20 регіонів)	Бал	Середній бал по регіонах	Кращий регіон
Інфраструктура	9	3,3	3,3	4,8 АР Крим
Якість загальної інфраструктури	12	3,2	3,4	4,9 АР Крим
Якість доріг	15	1,9	2,4	4,9 АР Крим
Якість залізничної інфраструктури	2	5,8	4,7	6,1 АР Крим
Якість інфраструктури повітряних перевезень	9	3,2	3,0	5,7 АР Крим
Якість забезпечення електроенергією	7	4,4	4,3	5,3 АР Крим
Кількість телефонних ліній (на 100 осіб населення)	5	30	26,0	55,7 Київ

Згідно з вимогами УЄФА в Україні в цілому та в містах, приймаючих «Євро-2012», передбачені такі обов'язкові зміни в інфраструктурі:

- будівництво нових і реконструкція діючих стадіонів для проведення в Україні матчів фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу;
- будівництво нових, реконструкція та дооснащення діючих тренувальних баз для забезпечення тренувань команд-учасниць чемпіонату;
- проектування, будівництво, реконструкція та ремонт аеропортів;
- будівництво, реконструкція та ремонт залізниць;
- будівництво, реконструкція, капітальний і поточний ремонт за європейськими стандартами автомобільних доріг загального користування (міжміське сполучення);
- створення сучасних систем для забезпечення надання послуг громадського транспорту Києва, Донецька, Львова, Харкова та здійснення контролю за безпекою на дорогах, що ведуть до стадіонів;
- будівництво, реконструкція та переоснащення готелів, гуртожитків і прилеглих до них територій у Києві, Донецьку, Львові, Харкові;
- забезпечення надання необхідних медичних послуг належної якості та максимальної доступності;
- будівництво, реконструкція та ремонт ліній електропередачі;
- будівництво, реконструкція та створення у Києві, Донецьку, Львові, Харкові на прилеглих до них територіях і в населених пунктах, розташованих за маршрутами руху учасників чемпіонату і туристів, належної інфраструктури, розроблення спеціальних туристичних маршрутів;
- проведення робіт з реставрації та ремонту будівель театрів, музеїв, цирків, концертних організацій, бібліотек і вищих навчальних закладів, що є пам'ятками культурної спадщини, національних заповідників, парків культури та відпочинку в містах, де проводитимуться матчі чемпіонату, а також у містах і селах, розташованих на маршрутах руху учасників чемпіонату та туристів.

Таким чином, завданнями, які спрямовані на комплексний розвиток інфраструктури Харківської області та проведення Євро-2012, є такі:

2.5.1. Підготувати інфраструктуру для проведення Євро-2012 в м. Харкові згідно з вимогами УЄФА.

2.5.2. Випереджаючий розвиток дорожньої інфраструктури та повітряних перевезень регіону передбачає такі заходи:

1. Розробити та запропонувати інвестиційні проекти в «Державну програму розвитку міського електротранспорту на 2007 – 2015 рр.» з метою їх включення та фінансування з Державного бюджету.
2. Розробити та реалізувати регіональну цільову програму розвитку автомобільних доріг у сільській місцевості на період до 2016 р.
3. Продовжувати реалізацію Державної цільової програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу.
4. Продовжувати реалізацію обласної цільової Програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу.
5. Продовжувати реалізацію обласної програми будівництва та розвитку Харківського метрополітену на 2007 – 2012 рр.

Реалізація наведених вище державних і регіональних цільових програм передбачає, крім інших, впровадження таких інвестиційних проектів:

1. Реконструкція та розбудова міжнародного аеропорту м. Харків.
2. Будівництво 5-зіркового готелю в гольф-клубі «Superior Golf Hotel».
3. Будівництво тренувального центру на базі лікувально-оздоровчого центру СТГО «Південна залізниця».

Стратегічна ціль 3. Харківська область – регіон сталого екологічного розвитку (природозберігаючої економіки).

Операційна ціль 3.1. Зменшення накопичення відходів за рахунок їх комплексної утилізації та переробки.

Передумови:

Вирішення проблеми знешкодження й утилізації відходів у регіоні є однією з центральних у забезпеченні охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів. Відходи забруднюють ґрунт, води, повітря, займають під звалищами та відвалами значні площі.

В Україні найбільш поширеним способом поводження з побутовими відходами є складування на полігонах поховання.

На сьогоднішній день в Харківській області в наявності 94 санкціонованих полігонів і звалищ, із яких: 8 перевантажено відповідно до норм; 28 – не відповідають нормам екологічної безпеки. Крім того, у регіоні є 704 несанкціоновані полігони та звалища (табл. 7.6).

Таблиця 7.6

Кількість сміттєзвалищ по регіонах України

Регіон	Кількість санкціонованих полігонів та звалищ, од.	з них				Зачинені полігони та звалища, од.	Несанкціоновані полігони та звалища, од.
		перевантажені відповідно до норм		не відповідають нормам екобезпеки			
		од.	% до загальної кількості	од.	% до загальної кількості		
1	2	3	4	5	6	7	8
АРК	27	5	18,5	5	18,5	3	195
Вінницький	37	3	8,1	5	13,5	1	312
Волинський	24	5	20,8	14	58,3	1	829
Дніпропетровський	468	13	2,8	303	64,7	22	3504
Донецький	100	16	16,0	25	25,0	7	5005
Житомирський	483	11	2,3	83	17,2	58	84
Закарпатський	166	24	14,5	32	19,3	10	25
Запорізький	92	17	18,5	27	29,3	2	174
Івано-Франківський	27	2	7,4	4	14,8	1	51
Київський	388	9	2,3	34	8,8	0	153
Кіровоградський	24	7	29,2	7	29,2	45	54
Луганський	99	4	4,0	53	53,5	5	1109
Львівський	51	11	21,6	0	0,0	5	0
Миколаївський	28	5	17,9	0	0,0	0	57
Одеський	544	10	1,8	90	16,5	6	696
Полтавський	374	31	8,3	108	28,9	4	630
Рівненський	26	4	15,4	0	0,0	0	486
Сумський	210	5	2,4	21	10,0	12	806
Тернопільський	28	8	28,6	7	25,0	0	1840
Харківський	94	8	8,5	28	29,8	16	704
Херсонський	300	3	1,0	281	93,7	3	86
Хмельницький	36	10	27,8	8	22,2	3	189
Черкаський	22	6	27,3	2	9,1	0	127

Закінчення табл. 7.6

1	2	3	4	5	6	7	8
Чернівецький	106	3	2,8	1	0,9	5	138
Чернігівський	401	22	5,5	49	12,2	34	565
м. Київ	1	1	100,0	0	0,0	1	0
м. Севастополь	1	0	0,0	0	0,0	0	1442

У Харківській області документи, що посвідчують право користування земельними ділянками, мають лише 26 сміттєзвалищ, а позитивний висновок державної комісії отримали 19 з них. У регіоні щорічно утворюється понад 400 тис т твердих побутових відходів, які вивозяться на сміттєзвалища із загальною площею 2,2 тис га.

Завданням, яке спрямоване на зменшення накопичення відходів у Харківській області, є таке:

3.1.1. Зменшення кількості відходів I – III класів небезпеки в регіоні шляхом їх комплексної утилізації та переробки.

Для вирішення поставленого вище завдання в регіоні необхідно реалізувати такі заходи:

1. Розробити та запропонувати інвестиційні проекти в Державну програму поводження з твердими побутовими відходами в Україні з метою їх включення та фінансування з Державного бюджету.
2. Продовжувати реалізацію програми розвитку системи поводження з твердими побутовими відходами у м. Харкові на 2004 – 2013 рр.
3. Впроваджувати в містах регіону схеми роздільного збору та сортування твердих побутових відходів.

Реалізація наведених вище заходів передбачає, крім інших, і впровадження таких інвестиційних проєктів:

1. Будівництво сміттєпереробного заводу продуктивністю 150 тис. т в м. Харкові.
2. Будівництво підприємства з комплексної переробки твердих побутових відходів продуктивністю 10 тис. т на рік.

Операційна ціль 3.2. Покращання екологічної ситуації.

Передумови:

За даними Харківського обласного центру з гідрометеорології, який проводить спостереження за забрудненням атмосферного повітря в регіоні, індекс забруднення атмосфери за останні роки має тенденцію до зниження. У 2007 р. він становив 5,03 проти 11,26 у 1990 р.

За останні два роки в Харківській області зменшились обсяги викидів від стаціонарних джерел, але зросли від пересувних джерел, в основному, за рахунок автотранспорту. Харківська область знаходиться на 5-му місці серед інших регіонів України за кількістю викидів шкідливих речовин у повітря.

Традиційною проблемою регіону є нестача водних ресурсів та їх забрудненість. Харківська область знаходиться на 17-у місці серед інших регіонів України за таким показником, як обсяг забору води із природних водних об'єктів для використання в розрахунок на одну особу, та на 9-у місці за обсягом споживання свіжої води. За потужністю очисних споруд – на 5-у місці, після таких регіонів, як Донецький, Дніпропетровський, м. Київ, та Луганський. При цьому потужність очисних споруд в Харківській області в порівнянні з 1990 р. знизилась більш ніж 20%. За обсягами скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти регіон посідає 17 місце серед інших областей України.

Завданням, яке спрямоване на покращання екологічної ситуації в Харківській області, є таке:

3.2.1. Зниження викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря.

3.2.2. Зниження скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти.

Для вирішення поставленого вище завдання в регіоні необхідно реалізувати такі заходи:

1. Продовжувати реалізацію комплексної програми охорони навколишнього природного середовища Харківської області на 2007 – 2011 рр. та на подальшу перспективу до 2020 р.

2. Продовжувати реалізацію обласної програми «Ліси Харківської області на період 2007 – 2015 рр.».
3. Розробити та реалізувати регіональну програму покращення атмосферного повітря Харківської області до 2016 р.
4. Розробити та запропонувати інвестиційні проекти в Загальнодержавну програму «Питна вода» на 2006 – 2020 рр. з метою їх включення та фінансування з Державного бюджету.
5. Продовжити реалізацію програми «Питна вода Харківської області на 2006 – 2020 рр».
6. Розробити та реалізувати цільову програму збереження малих річок у Харківській області до 2016 р.

Розділ 8.

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОВІДНИХ КЛАСТЕРІВ ЕКОНОМІКИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Кластерний підхід до формування економіки є одним із найбільш ефективних для підвищення конкурентоспроможності розвитку території.

За галузевою спрямованістю, згідно з методичним підходом, що наведено в розділі 2, у Харківській області ідентифіковано за масштабністю дев'ять основних кластерних структур, які мають потенціал до розвитку: видобуток газу й нафти та їх переробка; виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування; легка промисловість; будівництво та випуск будівельних матеріалів; високотехнологічні виробництва; науково-освітній; охорони здоров'я; житлово-комунального господарства; транспортно-торгівельно-логістичний (табл. 8.1).

Наведені вище кластери різняться за моделлю розвитку, відмінні ознаки якої наведено в розділі 2. Так, до *випереджаючого розвитку* віднесено такі кластери: виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування; високотехнологічні виробництва; науково-освітній; охорони здоров'я. До *підтримуючого розвитку*: видобуток газу, нафти та їх переробка; легка промисловість; будівництво та випуск будівельних матеріалів; транспортно-торгівельно-логістичний. До *наздоганяючого розвитку* належить кластер житлово-комунального господарства.

За масштабністю провідні кластери Харківської області поділяються на національні (видобуток газу, нафти та їх переробка; високотехнологічні виробництва; науково-освітній); регіональні (виробництво й переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування; легка промисловість; будівництво та випуск будівельних матеріалів; охорони здоров'я; житлово-комунального господарства); транснаціональний (транспортно-торгівельно-логістичний).

Провідні кластери Харківської області поділяються і за ринками збуту продукції та послуг: на внутрішній ринок (видобуток газу, нафти та їх переробка; будівництво та випуск будівельних матеріалів; охорони здоров'я; житлово-комунального господарства); на зовнішній і внутрішній ринки (виробництво й переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування; легка промисловість; високотехнологічні виробництва; науково-освітній; транспортно-торгівельно-логістичний).

За моделлю побудови та функціонування провідні кластери Харківської області поділяються таким чином: пострадянська (видобуток газу, нафти та їх переробка); італійська (виробництво та переробка сільськогосподарської продукції; легка промисловість; будівництво та випуск будівельних матеріалів; транспортно-торгівельно-логістичний); японська (високотехнологічні виробництва; науково-освітній); індійсько-китайська (охорони здоров'я).

Розвиток провідних кластерів регіону потребує розробки та реалізації відповідних проектів різної масштабності (табл. 8.2).

Проекти, які спрямовані на розвиток провідних кластерів Харківської області, за своєю масштабністю повинні відповідати або перевищувати масштабність самих кластерів. Тільки в цьому разі можна забезпечити їх ефективний розвиток.

Таблиця 8.1

Перелік і характеристика провідних кластерів, які підлягають формуванню та розвитку в Харківській області

Кластер	Характеристика кластера			
	Модель розвитку	Масштабність	Спрямованість на ринки збуту	Модель побудови та функціонування
Видобуток газу й нафти та їх переробка	Підтримуючого розвитку	Національний	На внутрішній ринок	Пострадянська
Виробництво й переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування	Випереджаючого розвитку	Регіональний	На зовнішній і внутрішній ринки	Італійська
Легка промисловість	Підтримуючого розвитку	Регіональний	На зовнішній і внутрішній ринки	Італійська
Будівництво та випуск будівельних матеріалів	Підтримуючого розвитку	Регіональний	На внутрішній ринок	Італійська
Високотехнологічні виробництва	Випереджаючого розвитку	Національний	На зовнішній і внутрішній ринки	Японська
Науково-освітній	Випереджаючого розвитку	Національний	На зовнішній і внутрішній ринки	Японська
Охорони здоров'я	Випереджаючого розвитку	Регіональний	На внутрішній ринок	Індійсько-китайська
Житлово-комунального господарства	Наздоганяючого розвитку	Регіональний	На внутрішній ринок	Індійсько-китайська
Транспортно-торговельно-логістичний	Підтримуючого розвитку	Трансграничний	На зовнішній і внутрішній ринки	Італійська

Таблиця 8.2

Національні та регіональні проекти, які забезпечать розвиток провідних кластерів Харківської області

Кластер	Масштабність	Проект	Масштабність
Видобуток газу й нафти та їх переробка	Національний	Альтернативне паливо	Національний
Виробництво й переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування	Регіональний	Село майбутнього	Національний
		Депресивні території	Регіональний
Легка промисловість	Регіональний	Місто моди	Регіональний
Будівництво та випуск будівельних матеріалів	Регіональний	Доступне житло	Національний
Високотехнологічні виробництва	Національний	Україно-російський технопарк Технополіс у м. Харкові	Національний
Науково-освітній			
Охорони здоров'я	Регіональний	Здоров'я регіону	Регіональний
Житлово-комунального господарства	Регіональний	Комфортне та енергозберігаюче житло	Регіональний
Транспортно-торговельно-логістичний	Трансграничний	«Брама Україна – Росія»	Національний

Розділ 9.

ВНУТРІШНЬОРЕГІОНАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ТА ПОДОЛАННЯ ДЕПРЕСИВНОСТІ ТЕРИТОРІЙ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У Харківській області, як і в інших регіонах України, спостерігається тенденція до зростання диференціації соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць (районів і міст обласного підпорядкування), яка створює ряд проблем:

- уповільнення економічного зростання як регіону, так і країни, зумовлене необхідністю спрямовувати частину ресурсів на вирівнювання регіонального розвитку;
- зростання соціальної напруги в окремих частинах регіону.

Так, за середньомісячною заробітною платою працівників райони Харківської області різняться в 1,8 раза, а міста обласного підпорядкування – в 1,5 раза. За обсягом виробленої сільськогосподарської продукції на душу населення райони регіону різняться в 18,7 раза, а за обсягом виробленої промислової продукції на душу населення міста обласного підпорядкування – в 436,2 раза. За надходженням податків на одну особу райони Харківської області різняться в 70,1 раза, а міста обласного підпорядкування – в 10,0 разів.

Процес просторового структурування територій у відповідності до рівня їх диференціації описує теорія «центр-периферія». Серед основних моделей територіальної диференціації в рамках цієї теорії виділяють такі (рис. 9.1).

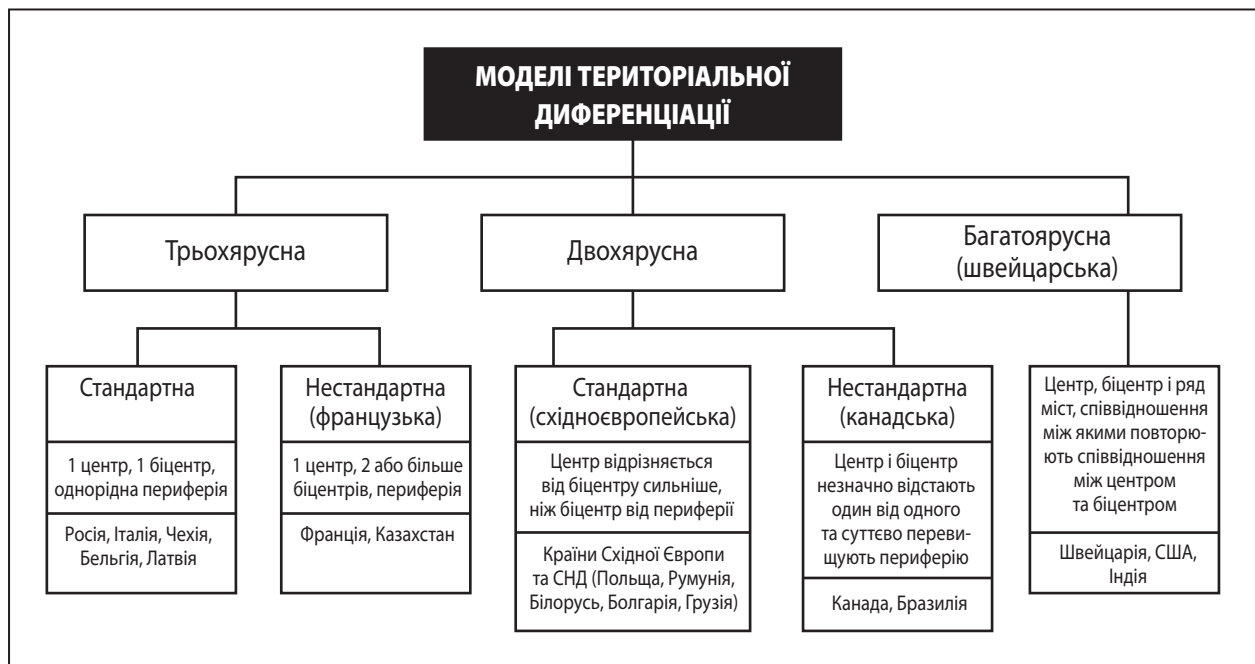

Рис. 9.1. Класифікація моделей розвитку територій за теорією «центр-периферія»

Порівняльну характеристику моделей розвитку територій за теорією «центр-периферія» наведено в табл. 9.1.

Таблиця 9.1

Порівняльна характеристика моделей розвитку територій за теорією «центр-периферія»

Модель	Особливості	Приклади
Стандартна трьохярусна модель	Чітке виділення одного центру та одного біцентру, від яких, у свою чергу, відрізняється більш-менш однорідна периферія. Спостерігається в більшості країн й територіальних утворень	Італія (Рим – Мілан) Чехія (Прага – Брно) Бельгія (Брюссель – Антверпен) Латвія (Рига – Даугавпілс)
Нестандартна трьохярусна модель (французька)	Чітке виділення центру та двох або більше претендентів на роль біцентру, які за рівнем розвитку значно відрізняються від периферії	Франція (Париж – Марсель; Ліон)
Стандартна двохярусна модель (східноєвропейська)	Центр відрізняється від біцентру суттєвіше, ніж біцентр від периферії. Потенціал зростання центру, сформований ще за часи планової економіки, непропорційно вищий, ніж всі інші точки території	Польща (Варшава – Лодзь) Румунія (Бухарест – Клуж – Напока) Білорусь (Мінськ – Гомель)
Нестандартна двохярусна модель (канадська)	Виділяються центр і периферія, які незначно відстають за рівнем розвитку один від одного і суттєво перевищують периферію. Характерна для великих за розміром територій	Канада (Монреаль – Торонто) Бразилія (Сан-Паулу – Ріо-де-Жанейро) Росія (Москва – Санкт-Петербург)
Багаторярусна модель (швейцарська)	Виділяються центр, біцентр і ряд міст, співвідношення між якими за чисельністю населення приблизно повторюють співвідношення між центром та біцентром	Швейцарія (Цюрих – Базель – Женева – Берн – Лозанія) США (Нью-Йорк – Чикаго – Лос-Анджелес – Філадельфія – Детройт) Індія (Калькутта – Бомбей – Делі – Мадрас – Хайдарабад)

Харківська область з точки зору теорії «центр-периферія» має таку структуру (рис. 9.2) і відноситься до двохярусної стандартної (східноєвропейської) моделі.

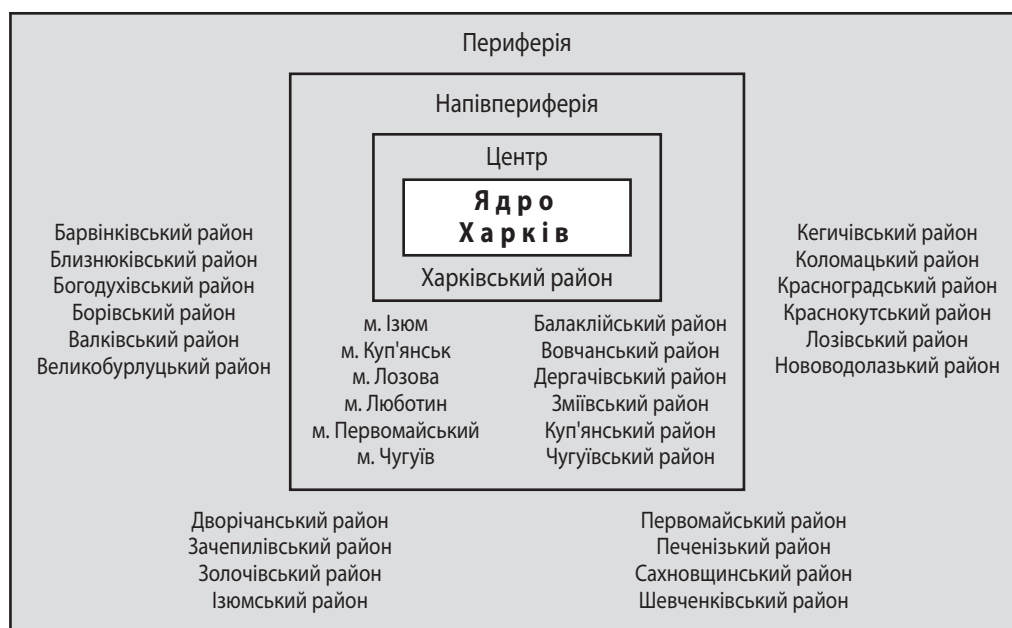

Рис. 9.2. Просторове структурування території Харківської області згідно з теорією «центр-периферія»

Для зменшення диференціації районів і міст обласного підпорядкування за соціально-економічним розвитком потрібно в першу чергу створити точки зростання в містах обласного підпорядкування.

Згідно з діючим законодавством здійснено оцінку депресивності міст обласного підпорядкування (табл. 9.2).

Таблиця 9.2

Визначення депресивних міст Харківської області

Місто	Рівень офіційного безробіття (2009 р.)		Ранг	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн (середнє за три роки)		Ранг	Сума рангів	Місце
	Значення	Відношення до середнього (має бути більше або дорівнювати 1,25)		Значення	Відношення до середнього (має бути менше або дорівнювати 0,75)			
м. Харків	0,83	0,29	7	1660,00	1,17	6	13	7
м. Ізюм	4,4	1,52	2	1158,33	0,82	2	4	2
м. Куп'янськ	2,71	0,94	4	1681,67	1,19	7	11	6
м. Лозова	3,56	1,23	3	1512,67	1,07	4 – 5	7,5	3
м. Люботин	1,85	0,64	5	1522,00	1,07	4 – 5	9,5	5
м. Первомайський	5,31	1,84	1	1133,33	0,80	1	2	1
м. Чугуїв	1,57	0,54	6	1247,67	0,88	3	9	4
Середнє	2,89			1416,52				

Таким чином, серед міст обласного підпорядкування до депресивних у першу чергу можна віднести м. Первомайський та м. Ізюм.

У Кабінеті Міністрів України знаходиться на затвердженні Постанова «Про надання статусу депресивних територій містам обласного значення, визначених депресивними у 2010 році». Згідно з Постановою статус депресивних територій передбачається надати таким містам обласного значення: Новий Розділ Львівської області строком на 5 років; Первомайський Харківської області строком на 7 років; Ізюм Харківської області строком на 7 років.

Після визначення міст обласного підпорядкування депресивними територіями в тримісячний термін розробляється програма подолання стану депресивності та затверджується в установленому законодавством порядку.

Структура програми подолання стану депресивності територій повинна мати такий вигляд:

- коротка характеристика регіону (за показниками, що характеризують економічний та соціальний розвиток);
- діагностика причин виникнення проблем у соціально-економічному розвитку регіону; зовнішньо-економічній діяльності; рівня розвитку малого бізнесу; інноваційної та інвестиційної активності; бюджетного забезпечення та банківського кредитування в регіоні;
- заходи з подолання депресивності у вигляді конкретних проектів, що мають на меті підвищення рівня соціального та економічного розвитку до середнього рівня по країні;
- визначення й затвердження обсягів фінансування (державний, місцевий бюджети, інші кошти);
- передбачений економічний, екологічний та соціальний ефект від реалізації проектів.

Для посилення синергетичного ефекту програми подолання стану депресивності м. Ізюм та м. Первомайський повинні включати й розвиток суміжних територій, у даному випадку відповідно Ізюмського та Первомайського районів. Таке поєднання міста та району забезпечить сировинною базою переробні підприємства депресивних міст і створить умови для збільшення споживчого попиту на готову продукцію. Для забезпечення реалізації програм з подолання депресивності м. Ізюм та м. Первомайський необхідно на їх території створити території пріоритетного розвитку, що збільшить надходження необхідних інвестицій.

Розділ 10.

МОДЕЛЮВАННЯ ТА ВИБІР СЦЕНАРІЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО 2020 РОКУ

Управління сталим розвитком регіону повинно базуватися на обґрунтованому прогнозі майбутнього. Наростаюча нестабільність і невизначеність зовнішнього середовища регіону визначають необхідність розрахунку декількох можливих варіантів сценаріїв його майбутнього.

Інструментом реалізації сценарного підходу до прогнозування можливих сценаріїв розвитку регіону є імітаційне моделювання. Із цілого різноманіття концепцій імітаційного моделювання системна динаміка (моделювання потоків) представляється найбільш адекватною для моделювання сценаріїв сталого розвитку регіону.

Для прогнозування сталого розвитку Харківської області до 2020 р. було змодельовано кілька сценаріїв: базовий; неінноваційний, інноваційний, розвитку малого підприємництва. Кожен із сценаріїв розроблявся в декількох реальних, помірних або оптимістичних варіантах (рис. 10.1).

Аналіз одержаних за допомогою імітаційного моделювання можливих сценаріїв розвитку Харківської області до 2020 р. показав, що перевага повинна бути віддана групі інноваційних оптимістичних сценаріїв (табл. 10.1). Тільки вони дозволять досягти сталого розвитку регіону. Серед цієї групи сценаріїв найбільш привабливим є оптимістичний комбінований, який передбачає пріоритетний розвиток аграрно-переробного комплексу та машинобудування. При цьому розвиток машинобудування дозволяє досягти більших результатів у довгостроковій перспективі, а розвиток сільського господарства та харчової промисловості створює можливості для отримання результатів у найближчий час і формування економічного базису для розвитку в подальшому машинобудування.

Запровадження інноваційних сценаріїв дозволяє підвищити й рівень науково-технічної складової сталого розвитку регіону завдяки підвищенню обсягів частки інноваційної продукції промисловості.

Наступними сценаріями за своєю результативністю є аграрно-переробні як в оптимістичному інноваційному сценарії, так і в неінноваційному. Завдяки ним досягається помірне поліпшення за всіма складовими сталого розвитку Харківської області. Ці сценарії потребують активізації всіх інвестиційно-інноваційних процесів, як це передбачено оптимістичними сценаріями.

Сценарій підтримки малого підприємництва не забезпечує таких результатів сталого розвитку Харківської області, як попередні сценарії, але він підвищує рівень зайнятості в регіоні.

У табл. 10.2 наведено показники інноваційного оптимістичного комбінованого сценарію сталого розвитку Харківської області до 2020 р.

Інноваційний оптимістичний комбінований сценарій прийнято як основний бажаний для реалізації в регіоні, тому що він найбільш відповідає умовам сталого розвитку Харківської області на період до 2020 р.

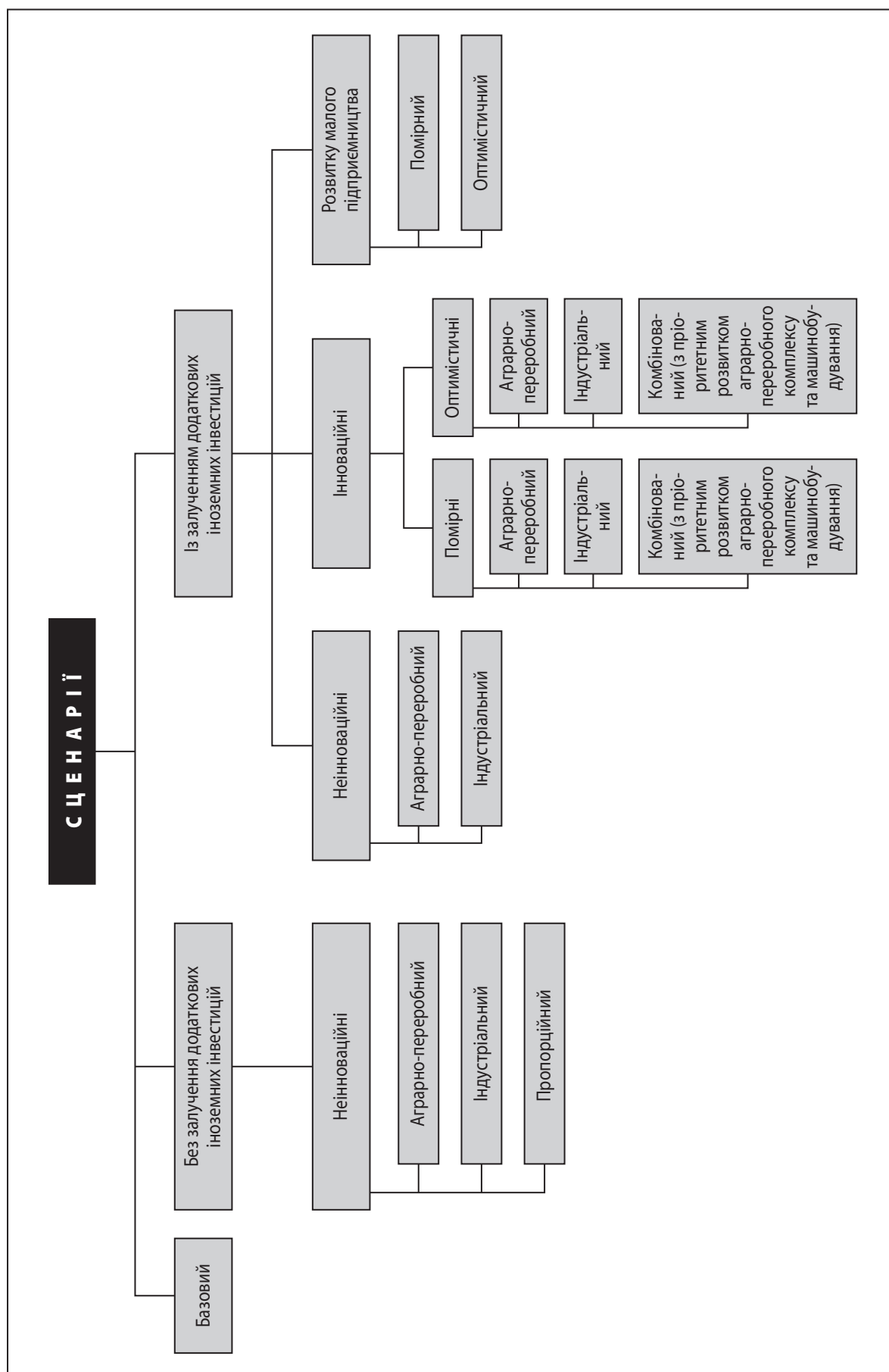

Рис. 10.1. Класифікація сценаріїв розвитку економіки Харківської області

Таблиця 10.1

Результуючі ранги пріоритетності вибору сценаріїв розвитку Харківської області до 2020 р.

Показник	Базовий сценарій	Неінноваційні сценарії					Інноваційні сценарії					
							помірні			оптимістичні		
		Аграрно-переробний	Індустріальний	Пропорційний	Аграрно-переробний	Індустріальний	Аграрно-переробний	Індустріальний	Комбінований	Аграрно-переробний	Індустріальний	Комбінований
		без додатко- вого залучен- ня іноземних інвестицій			з додатковим залученням іноземних інвестицій							
Макроекономічна												
ВРП, тис. грн	12	5	10	9	6	11	3	7	1	3	7	1
ВРП на одну особу, грн	5	5	5	5	5	5	3	11	1	3	11	1
Відношення темпу зростання ВРП до темпу зростання середньої заробітної плати, коеф.	3	3	3	3	3	3	9	1	11	9	1	11
Фінансова												
Обсяг трансфертів з Держбюджету, % до ВРП	12	5	10	9	6	11	3	7	1	3	7	1
Зовнішньоекономічна												
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	1	6	4	2	4	2	4	4	4	9	6	9
Інвестиційна												
Відношення інвестицій в основний капітал до ВРП, %	5	5	5	5	5	5	1	11	3	1	11	3
Питома вага іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	5	5	5	10	5	5	3	11	1	3	11	1
Науково-технологічна												
Питома вага інноваційної продукції, %	7	7	7	7	7	7	6	3	5	2	3	1
Виробнича												
Питома вага машинобудування в промисловому виробництві, %	5	5	5	5	5	5	11	1	3	11	1	3
Житлова												
Забезпеченість населення житлом, м² на одну особу	7	7	7	7	7	7	4	4	4	1	1	1
Демографічна												
Коефіцієнт природного приросту населення, осіб на 1 тис. наявного населення	4	4	4	4	4	4	4	4	4	1	1	1
Екологічна												
Викиди шкідливих речовин в атмосферу, т/км²	3	3	3	3	3	3	9	1	11	9	1	11
Відходи I – III ступенів небезпеки на підприємствах, т/км²	3	3	3	3	3	3	9	1	11	9	1	11
Сума рангів	72	63	71	72	63	71	74	68	65	64	62	55
Пріоритетність сценарію	10	3	8	10	3	8	12	7	6	5	2	1

Таблиця 10.2

**Основні показники інноваційного оптимістичного комбінованого сценарію сталого розвитку
Харківської області до 2020 р**

Показник	Порогове значення	Рік		Темп зростання, разів	Відношення до порогового значення
		2008	2020		
ВРП, тис. грн		59389000	105538800	1,777	
ВРП на одну особу, грн		20837,711	39707,359	1,906	
Відношення темпу зростання ВРП до темпу зростання середньої заробітної плати, коеф.	не менше 1	1,738	1,807	1,040	1,807
Відношення інвестицій в основний капітал до ВРП, %	не менше 25	25,891	25,438	0,983	1,018
Питома вага іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	від 20 до 30	34,392	35,014	1,018	0,857
Питома вага машинобудування в промисловому виробництві, %	не менше 25	14,906	25,965	1,742	1,039
Питома вага інноваційної продукції, %	не менше 15	6,273	16,0	2,551	1,067
Викиди шкідливих речовин в атмосферу, т/км ²	не більше 5	10,158	10,446	1,028	0,479
Відходи I – III ступенів небезпеки на підприємствах, т/км ²	не більше 1,1	3,805	5,004	1,315	0,220
Обсяг трансфертів з Держбюджету, % до ВРП	не більше 3	5,691	19,608	3,445	0,153
Забезпеченість населення житлом, м ² на одну особу	не менше 30	21,813	29,916	1,371	0,997
Коефіцієнт природного приросту населення, осіб на 1 тис. наявного населення	не менше 2,8	-5,360	-1,790		-0,639
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	не менше 1	0,630	0,720	1,140	0,720

Розділ 11.

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ДЕРЖАВНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ЦІЛЬОВІ ПРОГРАМИ Й УКЛАДАННЯ УГОДИ МІЖ КАБІНЕТОМ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ТА РЕГІОНОМ

Державна підтримка сталого розвитку регіону включає в себе: розробку та реалізацію державних і регіональних цільових програм та укладання угоди між Кабінетом Міністрів України та Харківською обласною радою.

Програмно-цільовий метод є ефективним механізмом використання коштів, у першу чергу бюджетних, та посилення відповідальності виконавців за досягнення наперед визначених цілей та конкретних резуль-

татів. Цей метод застосовується при складанні та виконанні бюджетів різного рівня через розробку та фінансування державних і регіональних цільових програм.

У табл. Б.1 (Додаток Б) наведено перелік основних державних цільових програм, які діють у Харківській області і в яких регіону необхідно взяти активну участь до їх закінчення, а у табл. В.1 (Додаток В) – перелік основних державних цільових програм, які потрібно ініціювати до розробки, затвердження та фінансування.

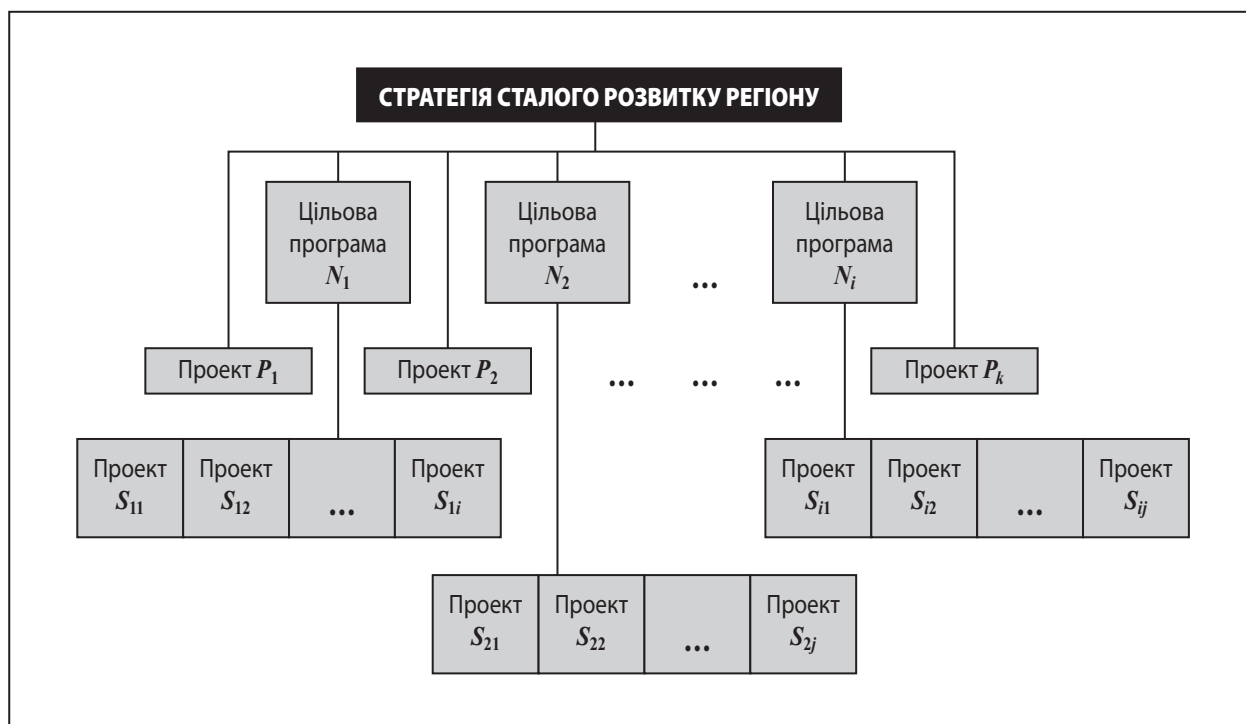
Кожна область, у свою чергу, розробляє та реалізує регіональні цільові програми, які спрямовані на вирішення проблем, що стоять перед нею.

У табл. Г.1 (Додаток Г) наведено перелік основних регіональних цільових програм, які діють у Харківській області та підлягають завершенню, а у табл. Д.1 (Додаток Д) – ті з них, які потребують розробки та реалізації.

Реалізація Стратегії сталого розвитку Харківської області та виконання державних і регіональних цільових програм може здійснюватися тільки за умови укладання угоди щодо регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України та Харківською обласною радою, як це передбачено чинним законодавством.

Для ефективної реалізації державних і регіональних цільових програм у регіоні необхідно програмно-цільовий підхід доповнити проектно-орієнтованим, який дозволяє конкретизувати передбачені у програмах заходи, забезпечує ефективне використання коштів і досягнення поставлених кінцевих цілей і результатів.

Концептуальну схему проектно-орієнтованого підходу до реалізації Стратегії сталого розвитку регіону наведено на рис. 11.1.

Рис. 11.1. Концептуальна схема проектно-орієнтованого підходу до реалізації Стратегії сталого розвитку регіону

Виконання кожної розробленої цільової програми сталого розвитку регіону має здійснюватися шляхом реалізації інвестиційних проектів, які входять до складу програми. Окрім інвестиційних проектів, що виконуються в рамках кожної цільової програми, у регіоні можуть бути реалізовані спеціальні проекти, які не входять до жодної із затверджених цільових програм, та тих, що знаходяться в процесі реалізації (табл. Є.1, Додаток Є).

Реалізацію інвестиційних проектів здійснюють професійні групи фахівців, які визначаються розпорядником бюджетних коштів або інвестором.

РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНІ

Ефективність інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні та її регіонах багато в чому залежить від організаційної структури управління. Саме органи управління є провідниками, фактичними виконавцями державної політики в інвестиційно-інноваційній діяльності. Від розподілу повноважень між ними та організації ефективної взаємодії залежить дієвість результатів інвестиційно-інноваційної діяльності.

На сьогоднішній день в Україні та її регіонах діє неефективна система державного управління інвестиційно-інноваційною діяльністю.

Однією з причин неефективності зазначеної системи управління є постійне й необґрунтоване її реформування, що призводить до відсутності компетенції у спеціалістів, які займаються цією сферою в державі.

Другою причиною, яка суттєво впливає на неефективність державного управління інвестиційно-інноваційною діяльністю, є розпорошення та дублювання функцій, особливо організаційних, між кількома центральними органами виконавчої влади.

Ще гірше стан справ із державним управлінням інвестиційно-інноваційною діяльністю в Україні на регіональному рівні. Фактично в регіонах відсутній орган державної влади, який би проводив узгоджену інвестиційно-інноваційну політику як на рівні держави в цілому, так і конкретного регіону. Представництва або філії центральних органів державної влади зі спеціальним статусом, які відповідають за реалізацію інвестиційно-інноваційної політики в Україні, або відсутні, або не спроможні за своїми функціональними повноваженнями сприяти залученню інвестицій у регіон і впровадженню інновацій.

Система управління інвестиційно-інноваційною діяльністю в Харківській області повинна мати такий вигляд (рис. 11.2).

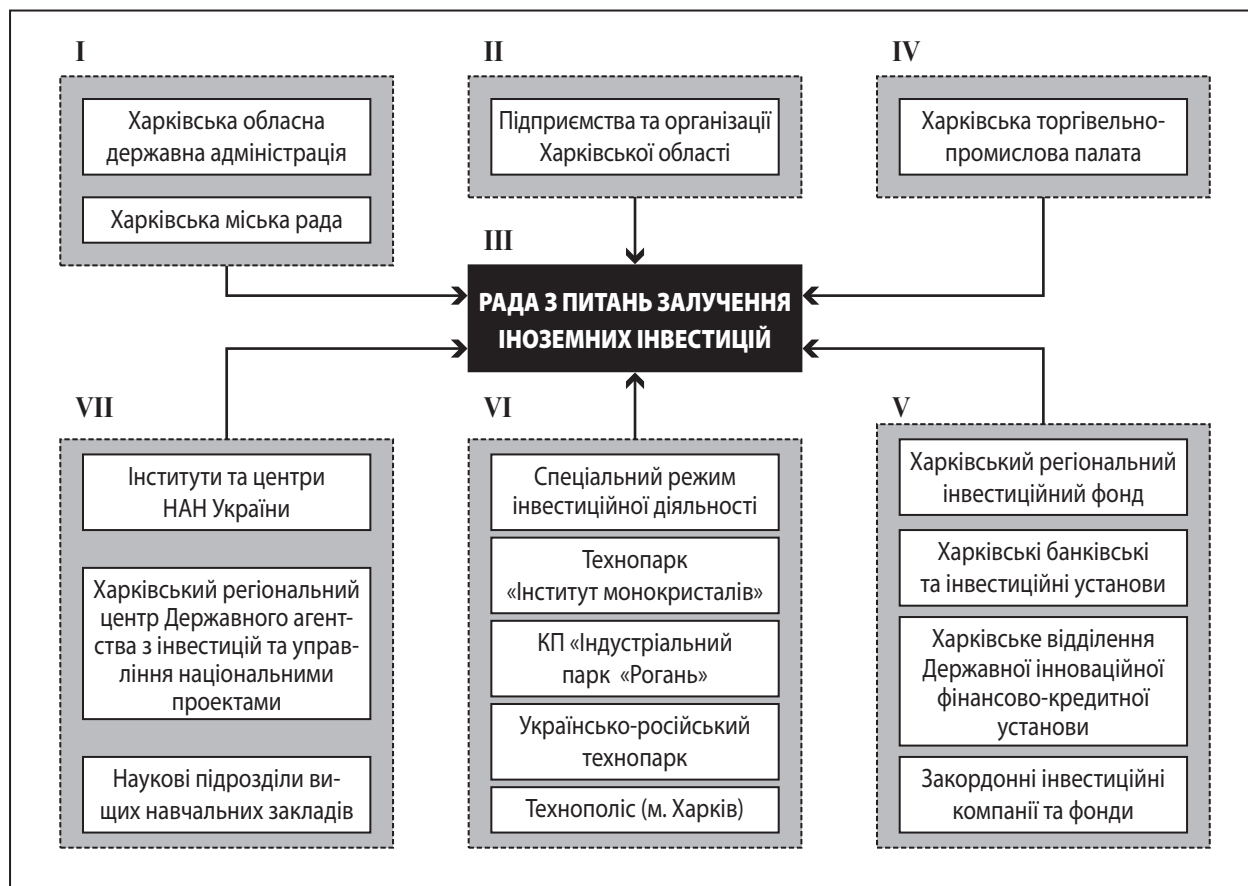

Рис. 11.2. Система управління інвестиційно-інноваційною діяльністю в Харківській області

Впровадження наведеної вище системи управління інвестиційно-інноваційною діяльністю на регіональному рівні з чітким розмежуванням повноважень буде сприяти збільшенню залучення інвестицій та ефективному впровадженню інновацій.

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНІ

Суттєву роль у забезпеченні інвестиційної привабливості й активізації інвестиційно-інноваційної діяльності в регіоні відіграє інституційне забезпечення, до якого, згідно з чинним законодавством в Україні, у першу чергу належать: спеціальні (вільні) економічні зони та території пріоритетного розвитку; технологічні парки; наукові парки та індустриальні парки.

Згідно із Законом України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова» на території м. Харкова запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності.

За весь період функціонування Радою з питань спеціального режиму інвестиційної діяльності на території міста затверджено 95 інвестиційних проектів загальною вартістю 485,6 млн дол. США (з них іноземних інвестицій – 93,0 млн дол. США).

Станом на 1 січня 2010 р. діють договори на реалізацію 19-и інвестиційних проектів загальною вартістю 166,41 млн дол. США, з них іноземні інвестиції складають 26,2% (43,6 млн дол. США).

Найбільше інвестицій в м. Харків через СРІД надійшло з країн ЄС – 76,4% від загального їх обсягу; Ізраїлю – 10,3%; Китаю – 9,5%, Росії – 2,0% та Туреччини – 1,0%.

Серед затверджених інвестицій через СРІД основні проекти сконцентровані в галузях машинобудування, харчової та поліграфічної промисловості, а серед фактично залучених інвестицій – в машинобудування та інші галузі.

В односторонньому порядку урядом України без відшкодування інвесторам збитків і розроблення відповідних компенсаційних механізмів був скасований пільговий режим інвестування в СРІДи.

У разі невідновлення пільгового статусу для підприємств – суб'єктів спеціального режиму інвестиційної діяльності на території м. Харкова прогноуються негативні наслідки: припинення подальшого фінансування інвестиційних проектів; втрати доходу від реалізації продукції в разі припинення діяльності підприємств; втрати бюджету через припинення реалізації інвестиційних проектів.

Таким чином, потрібно повернути пільговий режим інвестування в СРІДах, що дозволить поліпшити інвестиційний клімат міста та відновить довіру інвесторів до держави.

СРІД може стати першим етапом на шляху створення українсько-російського технопарку, а в майбутньому й технополісу.

РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ПОКРАЩАННЯ БІЗНЕС-КЛІМАТУ В РЕГІОНІ

Малий бізнес відіграє дуже важливу роль у соціально-економічному розвитку як Харківської області, так і України в цілому.

Мале підприємництво є специфічним сектором економіки України, розвиток якого сприяє вирішенню найважливіших завдань сталого розвитку, зокрема формуванню конкурентного середовища, насиченню ринків товарами та послугами, забезпеченню зайнятості населення тощо. Малий бізнес є найбільш масовою, динамічною та гнучкою формою організації підприємств.

Харківська область залежно від кількості малих підприємств на 10 тис. населення (83) у 2009 р. посіла 4 – 5-е місце серед регіонів України.

Залежно від частки реалізованої продукції малих підприємств у загальному обсязі реалізації продукції (робіт, послуг) у 2009 р. Харківська область займала 5-е місце серед регіонів України.

У регіоні більша частка малих підприємств працює в промисловості та секторі операцій з нерухомістю, у сфері здавання в найм та надання послуг користувачам в оптовій та роздрібній торгівлі.

Як свідчать результати опитувань, які були проведені по областях України експертами міжнародної фінансової корпорації (МФК), суттєвими перешкодами на шляху розвитку малого підприємництва в Україні є такі: система оподаткування та процедури отримання дозволів, здійснення перевірок, а також технічне регулювання, сертифікація та стандартизація (рис. 11.3).

Таким чином, покращання бізнес-клімату у регіоні повинно здійснюватися за такими напрямками:

- реформування системи оподаткування та адміністрування податків;
- реформування дозвільної системи;
- реформування контрольної системи;
- реформування системи технічного регулювання;
- покращання умов ліцензування;
- покращання умов експорту та митного регулювання;
- реформування реєстраційної системи;
- підвищення фінансового забезпечення.

У табл. Ж.1 Додатка Ж наведено основні заходи, які потрібно ініціювати на державному рівні або реалізувати на регіональному рівні.

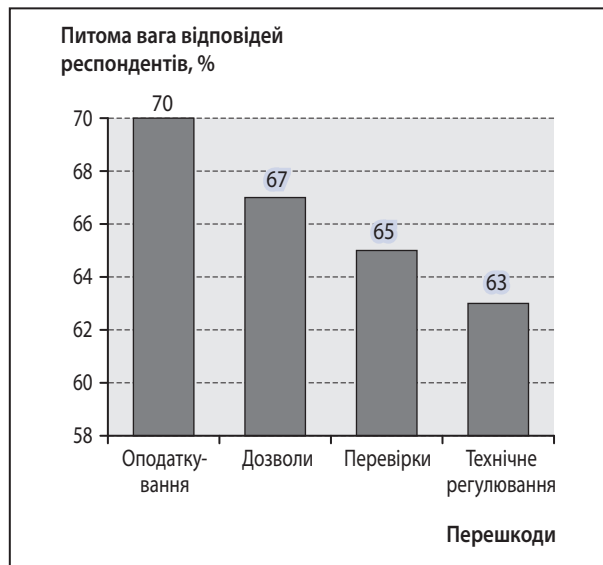

Рис. 11.3. Найобтяжливіші для підприємців України регуляторні перешкоди

СПІВПРАЦЯ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ НА ОСНОВІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Одним із напрямів реалізації проектів у рамках як державних, так і регіональних цільових програм може бути державно-приватне партнерство (ДПП).

Механізм співпраці держави та приватного бізнесу вперше був впроваджений наприкінці 70-х років ХХ століття у Великобританії. Найбільш розвиненими європейськими ринками проектів ДПП, окрім Великобританії, є Іспанія, Франція, Італія, Ірландія, Греція та Німеччина.

Перші проекти ДПП в країнах Центральної та Східної Європи з'явилися на початку 90-х років ХХ століття. Найбільш активно вони здійснювались в Угорщині.

В Україні в липні 2010 року був прийнятий Закон «Про державно-приватне партнерство». Цей Закон розроблено з метою визначення загальних засад співпраці між державою Україна, територіальними громадами та інвестором.

Згідно із Законом розвиток ДПП передбачається в таких галузях економіки:

- пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування;
- виробництво, транспортування й постачання тепла та розподіл і постачання природного газу;
- виробництво, розподіл і постачання електричної енергії;
- будівництво автострад, залізничного полотна, злітно-посадкових смуг аеродромів, портів, тунелів і метрополітенів та інших об'єктів інфраструктури;
- машинобудування;
- охорона здоров'я;
- туризм, рекреація, культура та спорт;
- переробка відходів;
- управління нерухомістю;
- збір, очищення та розподілення води.

ДПП може реалізовуватися в договірній формі без створення або шляхом створення юридичної особи. При реалізації ДПП у договірній формі можуть використовуватися умови договорів, зокрема: концесії, оренди державного майна, лізингу, угоди про розподіл продукції, на управління державним майном, про спільну діяльність; інших, не заборонених законодавством України.

Створення юридичної особи для реалізації ДПП здійснюється відповідно до законодавства України та договору. Вибір партнера в рамках ДПП здійснюється на конкурсних засадах.

Прикладом реалізації ДПП може бути співпраця приватного бізнесу з Інститутом загальної та невідкладної хірургії в рамках Регіональної програми допомоги дітям з уродженим пороком серця, Державною установою «Інститутом медичної радіології ім. С. П. Григор'єва Академії медичних наук України» або реконструкція стадіону «Металіст» та міжнародного аеропорту м. Харкова.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV (зі змінами та доповненнями) // www.rada.gov.ua
2. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1602-14>
3. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII / <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>
5. Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 р. № 2894-III / zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2894-14
6. Закон України «Про рослинний світ» від 09.04.1999 № 591-XIV / zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=591-14
7. Закон України «Про екологічну експертизу» від 09.02.1995 № 46/95-BP / <http://www.ecolife.org.ua/laws/ua/laws/1995/01.php>
8. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» № 334/94-BP від 28 грудня 1994 р. // www.rada.gov.ua.
9. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» / Відомості Верховної Ради України, № 50. – 1992. – С. 1502–1509.
10. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. № 2404-VI. – [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
11. Закон України «Про власність» від 22.08.1991 р. // База даних «Законодавство України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
12. Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19.06.1992 р. № 2482-XII. Документ 2482-12, остання редакція від 05.04.2005 р. // База даних «Законодавство України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
13. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.09.2001 р. № 2866-III // База даних «Законодавство України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
14. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 24 червня 2004 р. № 1875-IV // База даних «Законодавство України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
15. Закон України «Про загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004 – 2010 роки» від 24.06.2004 р. № 1869 – IV // База даних «Законодавство України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
16. Закон України «Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009 – 2014 роки» від 11.06.2009 № 1511 – VI(1511-17). – (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2009, № 47 – 48, ст. 720). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1869-15&p=1275544570492059>
17. Закон України «Про транскордонне співробітництво» № 1861-IV від 24.06.2004 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1861-15&n> – Назва з екрану.
18. Закон України «Про відходи». – [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=187%2F98-%E2%F0>
19. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». – [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12&p=1282391136023505>
20. Закон України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 р. № 161-IV (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 25, ст. 352). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/fpart76/idx76060.htm>
21. Закон України Про стимулювання розвитку регіонів (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3235-IV від 20.12.2005 р.) // Відомості Верховної Ради України, 2009 р., № 51, ст. 756.
22. Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 р. № 1506-VI// www.rada.gov.ua
23. Закон України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 № 803-XII (зі змінами та доповненнями). – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
24. Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова» від 11.05.2000 № 1714-III (зі змінами та доповненнями). – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
25. Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 № 991-XIV (в редакції від 01.02.2006 р.). – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

26. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності технологічних парків» (від 12.01.2006 № 3333). – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
27. Закон України «Про наукові парки» від 25.06.2009 № 1563-VI). – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
28. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV. – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
29. Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 р. № 143-V. – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
30. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності» від 16.01.2003 № 433-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 13, ст. 93). – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
31. Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» від 21.12.2000 р., № 2157-III. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
32. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» № 1359-XIV від 24.12.1999 / <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1359-14>
33. Постанова Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету від 26 квітня 2003 р. № 621. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Zakon1.rada.gov.ua>
34. Указ Президента України «Про концепцію державної регіональної політики» № 341/2001 від 25.09.2001 року № 341/2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001>
35. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2005 року» від 21.07.2006 року № 1001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=100-2006-4.EF>
36. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 634 «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки» / <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=634-2003-%EF>
37. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 997 «Про утворення Національної ради із сталого розвитку України» / <http://ovu.com.ua/articles/3500-pro-utvorenniya-natsionalnoyi-radi-iz-stalogo-rozvi>
38. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції кластеризації економіки України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>
39. Постанова Кабінету Міністрів від 31.07.1995 р. № 588 «Про порядок і діяльність об'єднань, які створюються співвласниками для управління, утримання й використання майна житлових будинків, що перебуває в загальному користуванні» // База даних «Законодавство України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
40. Постанова Кабінету Міністрів від 30.06.1995 р. № 216 «Про концепцію державної житлової політики» // База даних «Законодавство України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
41. Постанова Кабінету Міністрів від 29.01.1999 р. № 113 «Про затвердження програми проведення житлово-комунальної реформи 1999 – 2001 рр.» // База даних «Законодавство України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
42. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2002 – 2005 рр. та на період до 2010 р.» від 14.02.2002 р. № 139 // Міське господарство України. – 2002. – № 1. – С. 24–37.
43. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2006 року № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006%EF>.
44. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та Євро регіонів» від 29.04.2002 р. № 587. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>
45. Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності» від 24 вересня 1999 р. № 1756 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1369 (1369-2003-п) від 27.08.2003 р.). – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
46. Постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та спеціальних економічних зон» від 26.07.2000 № 1175 (із змінами та доповненнями). – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
47. Розпорядження Президента України «Питання створення технопарків та інноваційних структур інших типів» від 23 січня 1996 року № 17/96-рп. – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
48. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів» від 22.05.1996 № 549. – [Електронний ресурс] / Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

49. Постанова КМУ «Про програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997–1998 роки» від 29.01.1997 р., № 86. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
50. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 997 «Про утворення Національної ради із сталого розвитку України» /<http://ovu.com.ua/articles/3500-pro-utvorennya-natsionalnoyi-radi-iz-stalogo-rozvi>
51. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. N 880-р «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року» /http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR070880.html
52. Методика расчета экономической безопасности Украины, утвержденная приказом Министерства экономики Украины от 02.03.2007 г. № 60 // me.gov.ua
53. Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yur-info.org.ua/index.php?lang_id=1&menu_id=1805&article_id=274351#
54. Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку. – [Електронний ресурс] / Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29.07.2002 № 224. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.322.0>
55. Порядок здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів та міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення для визнання територій депресивними. – [Електронний ресурс] / Постанова КМУ від 2 березня 2010 р. № 235. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=235-2010-%EF>
56. Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів. – [Електронний ресурс] / Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 р. № 476. – Режим доступу: <http://www.ovu.com.ua/articles/1279-pro-zaprovadzhennya-otsinkimizhregionalnoyi-ta-vn>
57. Порядок розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання, субвенцій та коштів, що передаються до бюджету вищого рівня) та нормативів відрахувань від загальнодержавних податків і зборів на 2001 рік. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання, субвенцій та коштів, що передаються до бюджету вищого рівня) та нормативів відрахувань від загальнодержавних податків і зборів на 2001 рік» від 29 грудня 2000 р. № 1932. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_62/pg_gdnroe/pg7.htm
58. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки України. Затверджено Наказом Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. за № 123 // www.me.gov.ua

РІШЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ТА МІСЬКОЇ РАД

59. Перелік рішень обласної ради. – [Електронний ресурс] / Харківська обласна рада. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua/>
60. Рішення Харківської обласної Ради. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua/ukr/decisions/>
61. Рішення Харківської міської Ради. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/documentsession>

РІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ

62. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/declarat/summitdecl.htm>
63. Программа действий: Повестка дня на XXI век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. – Женева: Центр «За наше общее будущее», 1993. – 70 с.
64. Міжнародні екологічні угоди та конвенції / http://portal.cemu.kiev.ua/legislation/conventions2_ua.htm
65. Стамбульська декларація по населеним пунктам / http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_508
66. Містобудівна хартія Співдружності Незалежних Держав / zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi
67. Постановление Совета Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств от 19 октября 1995 г. «О проекте Программы по разработке концепции устойчивого развития для государств – участников СНГ». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bankzakonov.com/d2008/time77/lav77865.htm>
68. Документ-Стратегія ОБСЄ в галузі економічного та екологічного виміру (по состоянию на 27 марта 2007 года). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/fpart82/idx82943.htm>
69. Комюніке глав держав і урядів «Групи восьми» (По состоянию на 27 марта 2007 года). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/spart27/inx27372.htm>

СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

70. Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004 – 2015 роки «Шляхом Європейської інтеграції». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uspishnaukraina.com.ua/uk/nsa/151.html>
71. Стратегія розвитку України у період до 2020 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uspishnaukraina.com.ua/nsa/150.html>

72. Концепція економічного розвитку України на 2008 – 2015 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/docs/ua_economics_ua.pdf
73. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua>
74. Стратегія економічного і соціального розвитку Волинської області на 2004 – 2015 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voladm.gov.ua>
75. Стратегія економічного і соціального розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm.dp.gov.ua>
76. Стратегія економічного і соціального розвитку Івано-Франківської області до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sf.gov.ua>
77. Стратегія економічного і соціального розвитку Кіровоградської області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr-admin.gov.ua>
78. Стратегія економічного і соціального розвитку Миколаївської області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua>
79. Стратегія економічного і соціального розвитку Рівненської області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rv.gov.ua>
80. Стратегія економічного і соціального розвитку Херсонської області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.kherson.ua>
81. Стратегія економічного і соціального розвитку Хмельницької області на 2004 – 2015 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm.km.ua>
82. Стратегія регіонального розвитку Вінницької області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vin.gov.ua>
83. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.zp.ua>
84. Стратегія регіонального розвитку Луганської області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loga.gov.ua>
85. Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zhitomir-region.gov.ua>
86. Стратегія розвитку Львівщини до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loda.gov.ua>
87. Стратегія розвитку Полтавської області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm-pl.gov.ua>
88. Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.te.gov.ua>
89. Стратегія розвитку Черкаської області до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.ck.ua>
90. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua>
91. Стратегія соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state-gov.sumy.ua>
92. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2015 року: [Монографія] / [М. О. Кизим, О. М. Тищенко, А. Б. Аваков та ін.]. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2008. – 352 с.
93. Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cg.gov.ua>

ДЕРЖАВНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ЦІЛЬОВІ ПРОГРАМИ

94. Державна програма запобігання та лікування серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань на 2006 – 2010 роки затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 761. – [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>
95. Загальнодержавна програма боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 р., затверджена Законом України від 23 грудня 2009 р. № 1794-VI. – [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>
96. Державна програма «Дитяча онкологія» на 2006 – 2010 роки, затверджена Постановою від 19 липня 2006 р. КМУ № 983. – [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>
97. Державна програма розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини на період до 2011 року, затверджена Законом України від 22 січня 2010 р. № 1841-VI. – [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>

98. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена Постановою КМУ від 19 вересня 2007 р. № 1158 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=557-2009-%EF&new=1&p=1282064565501402>. – Назва з екрану.
99. Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, затверджена Постановою КМУ від 3 червня 2009 р. № 557. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=557-2009-%EF&new=1&p=1282064565501402>. – Назва з екрану.
100. Державна цільова економічна програма енергоефективності на 2010 – 2015 роки. Ухвалена Постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 р. № 243. Зі змінами в додатковій постанові № 587 від 14.07.2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=243-2010-%EF>
101. Комплексна державна програма енергозбереження України. Схвалена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 лютого 1997 р. № 148. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua/1.../FIN41650.html>
102. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / За ред. Гейця В. М. – К.: Наукова думка, 2008. – 384 с.
103. Кочкаров Р. А. Целевые программы: Инструментальная поддержка. – М.: ЗАО «Изд-во Экономика», 2007. – 223 с.
104. Кизим Н. А., Узунов В. В. Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны: Монография. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2007. – 204 с.
105. Програма розвитку і реформування житлово-комунального господарства Харківської області на 2003 – 2010 рр. / Кол. авт. під кер. Л. М. Шутенка, А. Л. Кравчука, В. Т. Семенова. – Х.: ХДАМГ, 2003. – 248 с.
106. Програма розвитку прикордонного співробітництва в Харківській області до 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua>. – Назва з екрану.
107. Програма підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергоресурсів по Харківській області на 2010 – 2014 роки. – Рішення LVIII сесії V скликання Харківської обласної ради № 1707 – V від 12. 06. 2010 р. – [Електронний ресурс] // Харківська міська рада. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/document/>
108. Програма охорони навколишнього природного середовища м. Харкова на 2008 – 2012 рр. – [Електронний ресурс] / Рішення Харківської обласної ради. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua/ukr/decisions/>
109. Програма розвитку системи поводження з твердими побутовими відходами в м. Харкові на 2004 – 2013 рр. – [Електронний ресурс] / Рішення Харківської обласної ради. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua/ukr/decisions/>
110. «Програма охорони навколишнього природного середовища м. Харкова на 2008 – 2012 рр.» (№ 249/08). – [Електронний ресурс] / Харків. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету / Про затвердження «Програми охорони навколишнього природного середовища м. Харкова на 2008 – 2012 рр.» (№ 249/08). – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/document/view/id/3685>
111. Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища Харківської області на 2007 – 2011 рр. та на подальшу перспективу до 2020 р. – [Електронний ресурс] / Государное управление охорони навколишнього природного середовища в Харківській області. – Режим доступу: <http://www.ecodepart.kharkov.ua>
112. Обласна програма «Питна вода Харківської області на 2006 – 2020 рр.». – [Електронний ресурс] / Харківська обласна рада. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua>
113. Обласна програма «Поводження з твердими побутовими відходами на 2005 – 2014 рр.». – [Електронний ресурс] / Харківська обласна рада. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua>
114. Обласна програма «Впровадження фітотехнологій для запобігання забруднення поверхневих вод на 2005 – 2015 рр.». – [Електронний ресурс] / Харківська обласна рада. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua>
115. Обласна програма «Ліси Харківської області» на період 2007 – 2015 рр. – [Електронний ресурс] / Харківська обласна рада. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua>
116. Програма «Формування національної екологічної мережі в Харківській області на 2002 – 2015 рр.». – [Електронний ресурс] / Харківська обласна рада. – Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua>
117. Програма економічного і соціального розвитку Харківської області на 2010 рік. Затверджено рішенням обласної ради від 03 лютого 2009 року № 1106-V (XXXVIII сесія V скликання). – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>
118. Регіональна програма розвитку малого підприємництва в Харківській області на 2001 – 2002 роки. Затверджено рішенням від 20.03.2001 р., XVI сесії XXIII скликання Харківської обласної ради. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>
119. Програма підтримки розвитку малого підприємництва в Харківській області на 2003 – 2004 роки. Затверджено рішенням XVI сесії XXIII скликання Харківської обласної ради від 20 березня 2001 року. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>
120. Програма сприяння розвитку малого підприємництва в Харківській області на 2005 – 2006 роки. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>

121. Програма сприяння розвитку малого підприємництва в Харківській області на 2007 – 2008 роки. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>
122. Рішення XLV сесії Харківської міської ради 5 скликання від 23.06.2010 р. № 180/10 «Про затвердження «Міської цільової програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу». – [Електронний ресурс] // Харківська міська рада. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/document/view/id/41197/>

ВІТЧИЗНЯНІ СТАТИСТИЧНІ ЗБІРНИКИ ТА ВЕБ-САЙТИ

123. Валовий регіональний продукт. – Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Заголовок з екрану. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
124. Головне управління статистики в Харківській області. – [Електронний ресурс] / Стат. інформація. – Режим доступу: http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/stat/stat_inf/navk_seredov/
125. Діяльність малих підприємств. Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 264 с.
126. Економічна активність населення за регіонами. – Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Заголовок з екрану. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
127. Експрес-випуск. Основні показники діяльності підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності Харківської області у 2008 році / Головне управління статистики у Харківській області, 2009.
128. Зведений бюджет України. Статистичний щорічник України / За ред. О. Г. Осауленка, 2009. – 566 с.
129. Навколишнє природне середовище. – [Електронний ресурс] / Головне управління статистики в Харківській області. – Режим доступу: http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/stat/stat_inf/navk_seredov.html
130. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2009. – 366 с.
131. Наявне населення. – Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Заголовок з екрану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
132. Офіційний веб-сайт «Державний комітет статистики України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.
133. Офіційний веб-сайт Головного управління статистики у Харківській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.
134. Регіони України / Статистичний щорічник за 2008 рік / Державний комітет статистики України. Ч. 2. За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2008. – 804 с.
135. Сільське господарство України (статистичний збірник за 2008 рік) / Державний комітет статистики України; О. М. Остапчук. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 370 с.
136. Сільське господарство України (статистичний збірник за 2009 рік) / Державний комітет статистики України; за редакцією О. М. Остапчук. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 375 с.
137. Соціальний захист населення України: Статистичний збірник / К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 128 с.
138. Статистичний бюлетень «Утворення, оброблення та утилізація небезпечних відходів за 2009 рік». – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010. – 116 с.
139. Статистичний збірник «Регіони України», 2009. Ч. I / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 370 с.
140. Статистичний збірник «Регіони України», 2009. Ч. II / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 760 с.
141. Статистичний щорічник України за 2003 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Вид-во «Консультант», 2004. – 632 с.
142. Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К.: Державний комітет статистики України, 2007. – 600 с.
143. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Під загальною редакцією О. Г. Осауленка. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 566 с.
144. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державний комітет статистики України; за редакцією О. Г. Осауленка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 566 с.
145. Харківська область у 2008 році (статистичний щорічник) / Головне управління статистики у Харківській області; за ред. М. Л. Чмихала. – Х.: ТОВ «Золоті сторінки», 2009. – 580 с.
146. Рейтинг регіонів у 2007 році за рівнем розвитку та підтримки малого підприємництва / Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua>

147. Стан економічної безпеки України в 1-му півріччі 2008 року. Випуск 10 // me.gov.ua
148. Моніторинг виконання місцевих бюджетів Харківської області за 2000 – 2009 рр. / Головне фінансове управління Харківської обласної державної адміністрації. – Х., 2009.
149. Моніторинг соціально-економічного розвитку України за 2008 рік / Департамент регіонального розвитку в Україні. – К., 2009. – 230 с.
150. Глобальная стратегия по питанию, физической нагрузке и здоровью // Сайт Всемирной организации здравоохранения. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.who.int/dietphysicalactivity/goals/ru/index.html>. – Название с экрана.
151. Доклад о развитии человека 2007/2008. Борьба с изменениями климата: человеческая солидарность в разделенном мире / Опубликовано для Программы развития ООН (ПРООН). – М.: Изд-во «Весь мир», 2007. – 386 с.
152. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/declarat/summitdecl.htm>

ІНОЗЕМНІ СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ТА ВЕБ-САЙТИ

153. United Nations Secretariat. Population Division // Population Newsletter. – 1996. – December. – № 62. – P. 34.
154. Human Development Report 2009. – [Электронный ресурс] / Human Development Report. – Режим доступа: <http://hdr.undp.org/en/reports/>
155. Report Economic Freedom of the World: 2009. – [Электронный ресурс] / Cato Institute. – Режим доступа: <http://www.cato.org/pubs/efw/map/index.php>
156. World Wealth Report 2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ml.com/media/113831.pdf>
157. Non-Observed Economy in National Account, Survey of country Practices / UN
158. National Statistics. URN 04/92.-29 August 2004. www.sbs.gov.au/analytics/snanistics/smeStats.php, www.statistics.gov.uk
159. Global Competitiveness Reports. – [Электронный ресурс] / World Economic Forum. – Режим доступа: <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/PastReports/index.htm>
160. Economic Freedom of the World: 2009 Annual Report. – [Электронный ресурс] / The Fraser Institute. – Режим доступа: <http://www.freetheworld.com/release.html>
161. Doing Business 2010. – [Электронный ресурс] / Doing Business – The World Bank Group. – Режим доступа: <http://www.doingbusiness.org/Downloads/>
162. Tax Misery & Reform Index 2009 [Электронный ресурс] / Forbes Magazine. – Режим доступа: <http://www.forbes.com/global/2009/0413/034-tax-misery-reform-index.html>
163. KPMG's Corporate and Indirect Tax Rate Survey 2009. – [Электронный ресурс] / KPMG. – Режим доступа: <http://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/KPMG-Corporate-Indirect-Tax-Rate-Survey-2009.pdf>
164. Key trends in human capital a global perspective 2008. – [Электронный ресурс] / Pricewaterhouse Coopers. – Режим доступа: <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/data-tables.jhtml>
165. KEI and KI Indexes 2009. – [Электронный ресурс] / The World Bank. – Режим доступа: http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp
166. World Investment Prospects Survey 2007 – 2009. – [Электронный ресурс] / United National Conference of Trade and Development. – Режим доступа: http://www.unctad.org/en/docs/wips2007_en.pdf
167. Sovereign Risk Monitor 2010. – [Электронный ресурс] / Credit Market Analysis. – Режим доступа: <http://www.cmavision.com/market-data>
168. Climate Change Performance Index 2010. – [Электронный ресурс] / Germanwatch. – Режим доступа: <http://www.germanwatch.org/klima/ccpi2010.pdf>
169. Climate Change Performance Index: Background and methodology. – [Электронный ресурс] / Germanwatch. – Режим доступа: <http://www.germanwatch.org/klima/ccpimeth.pdf>
170. Environmental Performance Index 2010 [Электронный ресурс] / SEDAC. – Режим доступа: <http://sedac.ciesin.columbia.edu/es/epi/downloads.html#summary>
171. The UBS World Emissions Index: Global Warming Index. – [Электронный ресурс] / UBS Investment Bank. – Режим доступа: [http://www.ubs.com/1/ShowMedia/about/corp_responsibility/commitment_strategy/reporting_assurance/reports?contentId=158012&name=Download%20UBS%202007%20Environmental%20Report%20\(pdf%20of%202007%20online%20report\).pdf](http://www.ubs.com/1/ShowMedia/about/corp_responsibility/commitment_strategy/reporting_assurance/reports?contentId=158012&name=Download%20UBS%202007%20Environmental%20Report%20(pdf%20of%202007%20online%20report).pdf)
172. Political Instability Index 2009/2010. – [Электронный ресурс] / The Economist. – Режим доступа: http://viewswire.eiu.com/site_info.asp?info_name=social_unrest_table&page=loads&r=0
173. The Worldwide Governance Indicators 2008. – [Электронный ресурс] / The World Bank. – Режим доступа: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>

174. Index Of State Weakness In The Developing World 2008. – [Електронний ресурс] / Brookings Institution. – Режим доступу: http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/reports/2008/02_weak_states_index/02_weak_states_index_indicator_scores_pullout.aspx
175. Failed States Index 2009. – [Електронний ресурс] / Foreign Policy. – Режим доступу: http://www.foreignpolicy.com/images/090624_2009_final_data.pdf
176. Failed States Index 2009. – [Електронний ресурс] / The Fund for Peace. – Режим доступу: http://www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=391&Itemid=548
177. Corruption Perceptions Index 2009. – [Електронний ресурс] / Transparency International. – Режим доступу: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009
178. Indicators Of Sustainable Development: Guidelines And Methodologies. – [Електронний ресурс] / UN Commission on Sustainable Development. – Режим доступу: <http://www.un.org/esa/sustdev/publications/indisd-mg2001.pdf>
179. Global Risks 2010. A Global Risk Network Report. – [Електронний ресурс] / World Economic Forum, 2010. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/pdf/globalrisk/globalrisk2010.pdf>
180. Global Competitiveness Reports. – [Електронний ресурс] / World Economic Forum. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/PastReports/index.htm>

НАУКОВІ ПРАЦІ

181. Форрестер Дж. Мировая динамика / Дж. Форрестер. – М.: Наука, 1976. – 168 с.
182. Медоуз Д. Л. Пределы роста. 30 лет спустя / Д. Л. Медоуз, Д. Х. Медоуз, Й. Рандерс. – М.: Академкнига, 2008. – 342 с.
183. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: Монографія / За ред. В. М. Гейця. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
184. Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт / С. Ф. Пятинкин, Т. П. Быкова. – Минск: Тесей, 2008. – 72 с.
185. Цихан Т. В. Кластерная теория экономического развития // Теория и практика управления. – 2003. – № 5. – С. 27 – 32.
186. Модели организации региональных промышленных кластеров: обзор международного опыта / Серия «Аналитические доклады». – Екатеринбург: Центр региональных экономических исследований экономического факультета УрГУ. – 2008. – № 2. – 41 с.
187. Тарасова Н. П. Индексы и индикаторы устойчивого развития / Н. П. Тарасова, Е. Б. Кручинина // Устойчивое развитие: природа – общество – человек: материалы междунар. конф. – М., 2006. – Т. 2. – С. 127 – 144. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ustoichivo.ru/i/docs/18/tarasova.pdf>
188. Стратегия и проблемы устойчивого развития России в XXI веке / Под ред. А. Г. Гранберга, В. И. Данилова-Данильяна, М. М. Циканова, Е. С. Шопхоева. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 414 с.
189. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: У 2 ч. / Міжнар. рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук.кер. М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. Аналіз – 2009. – 200 с.
190. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку: Монографія / У. Я. Садова. – Львів: ІРД НАН України, 2005. – 408 с.
191. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року: Монографія / Під заг. ред. Є. П. Кушнєрова. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. – 448 с.
192. Мікула Н. Євро регіони: досвід та перспективи. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
193. Линдгрэн М., Бандхольд Х. Сценарное планирование: связь между будущим и стратегией: Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2009. – 256 с.
194. Рингланд Д. Сценарное планирование для разработки бизнес-стратегии: Пер. с англ. – М.: ООО «ИД «Вильямс», 2008. – 560 с.
195. Карпов Ю. Имитационное моделирование систем. Введение в моделирование с AnyLogic 5. – СПб.: БХВ-Петербург, 2005. – 400 с.
196. Имитационное моделирование на GPSS/H. – СПб.: ГУАП, 2007. – 384 с.
197. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / За ред. Гейця В. М. – К.: Наукова думка, 2008. – 384 с.
198. Сторонянська І. З. Регіони України: пошук моделі конвергентного розвитку: [Монографія] / Сторонянська І. З. – Львів: Арал, 2008. – 142 с.

Додатки

ДОДАТОК А

Таблиця А.1

Індикативні значення часткових показників, які характеризують операційні цілі
сталого соціального розвитку Харківської області до 2020 р.

Частковий показник	Значення часткового показника				Рівень безпеки, %		
	порогове	2008 р. (факт)	2020 р. (прогноз)		2008 р. (факт)	2020 р. (прогноз)	
			песиміс- тичний	оптиміс- тичний		песиміс- тичний	оптиміс- тичний
Кількість вперше зареєстрованих випадків захворювань, осіб на 1000 населення	не більше 60	779	1463	158,6	7,7	4,1	37,8
Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до 1 року на 1000 народжених), осіб	не більше 1 – 2	9,4	7,6	3,9	21,3	26,1	51,4
Відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, разів	не менше 1,5 – 2	0,5	0,7	1,2	26,1	34,5	56,2
Коефіцієнт природного приросту населення, осіб на 1000 населення	не менше 2,8	-6,4	-4,0	-1,8	30,4	41,2	60,9
Споживання фруктів та ягід (у середньому за рік на особу), кг	не менше 90	46,8	66,2	73,9	52,0	73,6	82,1
Споживання овочів та баштанових (у середньому за рік на особу), кг	не менше 161	109,2	86,6	157,6	67,8	53,4	97,9
Споживання молока та молочних продуктів (у середньому за рік на особу), кг	не менше 380	270,0	352,5	380,0	71,1	92,7	100
Споживання картоплі (у середньому за рік на особу), кг	не менше 124	93,6	69,8	124,0	75,5	56,3	100
Споживання м'яса та м'ясопродуктів (у середньому за рік на особу), кг	не менше 83	66,0	83	83	79,5	100	100
Споживання яєць (у середньому за рік на особу), шт.	не менше 290	240,0	191,4	290	82,8	66,0	100
Забезпеченість населення житлом (у середньому на особу), м²	не менше 30	22,3	24,8	30,0	74,3	82,7	100
Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, разів	не менше 3	2,7	5,1	5,4	89,4	171,0	179,4
Частка витрат на харчування у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, %	не більше 50	53,6	44,4	40,5	93,3	112,5	123,4

Таблиця А.2

**Індикативні значення часткових показників, які характеризують операційні цілі
сталого економічного розвитку Харківської області до 2020 р.**

Частковий показник	Значення часткового показника				Рівень безпеки, %		
	порогове	2008 р. (факт)	2020 р. (прогноз)		2008 р. (факт)	2020 р. (прогноз)	
			песиміс- тичний	оптиміс- тичний		песиміс- тичний	оптиміс- тичний
Забезпечення виробництва риби та рибопродуктів, коеф.	не менше 1	0,018	0,012	0,5	1,8	1,2	50,0
Забезпечення виробництва фруктів та ягід, коеф.	не менше 1	0,372	0,390	1,0	37,2	39,0	100,0
Забезпечення виробництва м'яса та м'ясопродуктів, коеф.	не менше 1	0,432	0,219	1,0	43,2	21,9	100,0
Забезпечення виробництва молока та молочних продуктів, коеф.	не менше 1	0,649	0,423	1,0	64,9	42,3	100,0
Частка підприємств, що впроваджують інновації в загальній кількості промислових підприємств, %	не менше 50	11,5	8,1	50,0	23,0	16,1	100,0
Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції, %	не менше 15	7,4	3,8	15,0	49,3	25,0	100,0
Ступінь зносу основних засобів промисловості, %	не більше 35	81,8	51,5	35,0	42,8	68,0	100,0
Кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, осіб на 1000 жителів	не менше 9	5,6	4,3	9,0	62,3	48,1	100,0
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	не більше 30	45,7	43,5	30,0	65,7	68,9	100,0
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	не менше 1	0,63	0,486	0,72	63,0	48,6	72,0
Обсяг трансфертів з держбюджету, % до ВРП	не більше 3	5,7	27,3	19,6	52,8	9,1	15,3
Частка машинобудування в промисловому виробництві, %	не менше 25	15,6	10,6	25,0	62,6	46,1	100,0
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	від 20 до 30	41,6	15,1	35,0	72,1	50,5	71,4
Енергоємність ВВП, кг ум. пал. / грн	не більше 0,1	0,16	0,0004	0,10	71,9	241,5	100,0
Частка домінуючого паливного ресурсу в споживанні паливно-енергетичних ресурсів, %	не більше 30	51,7	42,5	30,0	58,0	70,5	100,0
Коефіцієнт винахідницької активності, кількість отриманих охоронних документів на 1 млн осіб	не менше 400	104,8	400	490	92,3	276,9	122,5
Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту (промисловості) у загальному обсязі експорту товарів, %	не більше 40	51,5	76,2	40,0	77,7	57,2	100,0

Таблиця А.3

Індикативні значення часткових показників, які характеризують операційні цілі
сталого екологічного розвитку Харківської області до 2020 р.

Частковий показник	Значення часткового показника				Рівень безпеки, %		
	порогове	2008 р. (факт)	2020 р. (прогноз)		2008 р. (факт)	2020 р. (прогноз)	
			песиміс- тичний	оптиміс- тичний		песиміс- тичний	оптиміс- тичний
Наявність відходів I – III класів небезпеки у сховищах і на території підприємств, т/км ²	1,1	3,3	24,4	5,0	33,3	4,5	22,0
Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел забруднення, т/км ²	5	9,9	12,1	10,5	50,4	41,3	47,6
Частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні, %	4,3	5,0	3,5	4,3	86,0	123,2	100,0

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Перелік основних державних цільових програм, що спрямовані на вирішення стратегічних та операційних цілей сталого розвитку Харківської області й можливо будуть фінансуватися з Державного бюджету України в наступні роки, в яких регіону потрібно взяти активну участь

Назва програми	Відповідальні за реалізацію програми	Строк подання
1. Сталий соціальний розвиток		
Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009 – 2013 рр. (Закон України № 1026-VI від 19.02.2009 р.)	Головне управління охорони здоров'я	Березень 2011 р.
Загальнодержавна програма імунопрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб на 2009 – 2015 рр. (Закон України № 1658-VI від 21.10.2009 р.)		
Загальнодержавна програма боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 р. (Закон України № 1794-VI від 23.12.2009 р.)		
Державна цільова програма «Цукровий діабет» на 2009 – 2013 рр. (Постанова КМУ № 877 від 19.08.2009 р.)		
Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла на 2010 – 2017 рр. (Постанова КМУ № 1249 від 11.11.2009 р.)	Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури	Березень 2011 р.
Державна цільова соціальна програма розвитку цивільного захисту на 2009 – 2013 рр. (Постанова КМУ № 156 від 25.02.2009 р.)	Головне управління з питань надзвичайних ситуацій	Березень 2011 р.
2. Сталий економічний розвиток		
Державна цільова економічна програма енергоефективності на 2010 – 2015 рр. (Постанова КМУ № 243 від 01.03.2010 р.)	Управління паливно-енергетичного комплексу	Березень 2011 р.
Загальнодержавна цільова науково-технічна космічна програма України на 2008 – 2012 рр. (Закон України № 608-VI від 30.09.2008 р.)	Головне управління промисловості, транспорту і зв'язку	Березень 2011 р.
Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. (Постанова КМУ № 1158 від 19.09.2007 р.)	Головне управління агро-промислового розвитку	Березень 2011 р.
Державна програма розвитку міського електротранспорту на 2007 – 2015 рр. (Постанова КМУ № 1855 від 29.12.2006 р.)	Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури	Березень 2011 р.
Загальнодержавна програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009 – 2014 роки (Закон України № 1869-IV від 24.06.2004 р. та № 1511-VI від 11.06.2009 р.)		
Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні (Закон України № 2751-III від 21.12.2000 р.)	Головне управління економіки	Березень 2011 р.
3. Сталий екологічний розвиток		
Загальнодержавна програма «Питна вода України» на 2006 – 2020 рр. (Закон України № 2455-IV від 03.03.2005 р.)	Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури	Березень 2011 р.
Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 рр. (Закон України № 1989-III від 21.09.2000 р.)	Державне управління охорони навколишнього середовища в Харківській області	Березень 2011 р.

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Перелік державних цільових програм, які потрібно ініціювати до розробки, затвердження та фінансування з Державного бюджету задля забезпечення реалізації Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 р.

Державна цільова програма	Відповідальні виконавці	Строк виконання
1. Сталий соціальний розвиток		
Загальнодержавна цільова соціальна програма «Здорова нація» до 2016 р.	Головне управління охорони здоров'я	Березень 2011 р.
Державна програма попередження та лікування серцево-судинних та судинно-мозкових хвороб до 2016 р.		
Загальнодержавна програма розвитку первинної медико-санітарної допомоги на принципах сімейної медицини до 2016 р.		
Державна програма підтримки сім'ї до 2016 р.	Управління у справах сім'ї, молоді та спорту	Березень 2011 р.
Державна комплексна програма профілактики злочинності до 2016 р.	Головне управління МВС України в Харківській області	Березень 2011 р.
2. Сталий економічний розвиток		
Державна програма розвитку машинобудування до 2016 р.	Головне управління промисловості, транспорту і зв'язку	Березень 2011 р.
Державна цільова програма розвитку авіабудування на період до 2016 р.		
Державна цільова програма розвитку енергетичного машинобудування на період до 2016 р.		
Державна програма реконструкції та модернізації теплоелектростанцій і теплоелектроцентралей до 2020 р.	Управління паливно-енергетичного комплексу	Березень 2011 р.
Державна програма розвитку паливної галузі до 2020 р.		
Державна програма оновлення розподільних газопроводів до 2020 р.		
Державна цільова програма розвитку фармацевтичної промисловості до 2016 р.	Управління фармації і фармацевтичної промисловості	Березень 2011 р.
Державна цільова програма розвитку нано- та біотехнологій до 2016 р.	Головне управління науки та освіти. Головне управління промисловості, транспорту і зв'язку	Березень 2011 р.
Державна програма розвитку сільського господарства до 2016 р.	Головне управління агро-промислового розвитку	Березень 2011 р.
Державна цільова програма розвитку харчової промисловості до 2016 р.		
Державна програма розвитку автомобільних доріг до 2016 р.	Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури	Березень 2011 р.
3. Сталий екологічний розвиток		
Державна цільова програма поводження з твердими побутовими відходами до 2016 р.	Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури	Березень 2011 р.

ДОДАТОК Г

Таблиця Г.1

Перелік основних регіональних цільових програм, які спрямовані на вирішення стратегічних та операційних цілей сталого розвитку Харківської області й фінансування яких доцільно здійснювати з обласного бюджету з 2012 року до їх закінчення

Регіональна цільова програма	Відповідальні виконавці	Строк виконання
1. Сталий соціальний розвиток		
Комплексна програма «Здоров'я Слобожанщини» (Рішення обласної ради від 03.02.2009 р. № 1105-V)	Управління охорони праці	Протягом року
Комплексна програма забезпечення молоді житлом до 2012 р. (Рішення обласної ради від 31.01.2006 р.)	Управління у справах сім'ї, молоді та спорту	Протягом року
2. Сталий економічний розвиток		
Програма забезпечення агропромислового комплексу області сільськогосподарською технікою виробництва підприємств м. Харкова та області на 2008 – 2015 рр. (Рішення обласної ради № 604-V від 28.02.2008 р.)	Головне управління агропромислового розвитку	Протягом року
Програма підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергоресурсів по Харківській області на 2010 – 2014 рр. (Рішення обласної ради № 1707-V від 12.06.2010 р.)	Управління паливно-енергетичного комплексу	Протягом року
Обласна цільова програма підготовки та проведення в Україні матчів фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу. (Рішення обласної ради від 15.09.2010 р. № 1804-V)	Головне управління економіки	Протягом року
3. Сталий екологічний розвиток		
Програма формування національної екологічної мережі в області на 2002 – 2015 рр. (Рішення обласної ради від 21.05.2002 р.)	Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Харківській області	Протягом року
Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища в Харківській області на 2009 – 2013 рр. та на перспективу до 2020 р. (Рішення XLVII сесії V скликання від 29.10.2009 р. № 1413-V)		
Програма «Ліси Харківської області» на період 2003 – 2015 рр. (Рішення обласної ради від 24.04.2003 р.)		
Програма «Питна вода Харківської області» на 2006 – 2020 рр. (Рішення обласної ради від 28.03.2006 р.)	Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури	Протягом року

ДОДАТОК Д

Таблиця Д.1

Перелік основних регіональних цільових програм, які потрібно розробити, затвердити та профінансувати в Харківській області починаючи з 2012 року

Регіональні цільові програми або підпрограми в комплексних програмах	Відповідальні виконавці	Строк виконання
1	2	3
1. Сталий соціальний розвиток		
Програма підтримки сім'ї на період до 2016 р.	Управління у справах сім'ї, молоді та спорту	Березень 2011 р.
Програма розвитку первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини на період до 2016 р.	Головне управління охорони здоров'я	Березень 2011 р.
Програма боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2015 р.		
Програма запобігання та лікування серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань на період до 2016 р.		
Програма протидії захворюванню на туберкульоз на період до 2016 р.		
Програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на період до 2016 р.		
Регіональна програма розвитку вторинної медико-санітарної допомоги до 2016 р.		
Регіональна програма боротьби з ендокринними захворюваннями до 2016 р.		
Програма соціального захисту населення Харківської області на період до 2016 р.	Головне управління Пенсійного фонду України в Харківській області	Березень 2011 р.
Програма зайнятості населення Харківської області на період до 2016 р.	Головне управління праці та соціального захисту	Березень 2011 р.
Регіональна комплексна програма профілактики злочинності в Харківській області до 2016 р.	Головне управління МВС України в Харківській області	Березень 2011 р.
Регіональна цільова програма розвитку цивільної оборони (цивільного захисту) Харківської області до 2016 р.	Головне управління з питань надзвичайних ситуацій	Березень 2011 р.
2. Сталий економічний розвиток		
Комплексна програма енергозбереження та енергоефективності на період до 2016 р.	Управління паливно-енергетичного комплексу	Березень 2011 р.
Регіональна програма розвитку паливної галузі до 2020 р.		
Цільова регіональна програма розвитку свинарства в Харківській області до 2016 р.	Головне управління агропромислового розвитку	Березень 2011 р.
Цільова регіональна програма розвитку молочного господарства в Харківській області до 2016 р.		

Закінчення табл. Д.1

1	2	3
Програма розвитку дорожнього комплексу в Харківській області на період до 2016 р.	Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури	Березень 2011 р.
Програма реформування й розвитку житлово-комунального господарства Харківської області до 2016 р.		
Регіональна програма модернізації комунальної теплоенергетики Харківської області до 2016 р.		
Регіональна програма реконструкції житлових будинків масових серій до 2016 р.		
Регіональна програма розвитку інвестиційної діяльності до 2016 р.	Головне управління економіки	Березень 2011 р.
Програма сприяння розвитку малого підприємництва в Харківській області на період до 2016 р.		
Програма вдосконалення функціонування роздрібних ринків Харківської області до 2016 р.		
Програма розвитку сфери побутового обслуговування населення до 2016 р.		
Програма розвитку транскордонного співробітництва Харківської області на 2011 – 2016 рр.	Головне управління зовнішньоекономічних зв'язків та міжнародних відносин	Березень 2011 р.
Програма розвитку експортного потенціалу Харківської області та підвищення конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках до 2016 р.		
Програма інформатизації Харківської області «Електронна Харківщина» на 2011 – 2013 рр.	Управління у справах преси та інформації	Березень 2011 р.
Програма розвитку інформаційного простору Харківської області на 2011 – 2015 рр.		
Програма розвитку сфери освіти Харківської області до 2016 р.	Головне управління науки та освіти.	Березень 2011 р.
Регіональна програма розвитку сфери послуг вищої освіти в Харківській області на період до 2016 р.		
3. Сталий екологічний розвиток		
Програма поводження з твердими побутовими відходами в Харківській області на період до 2016 р.	Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури	Березень 2011 р.
Програма покращення стану атмосферного повітря Харківської області до 2016 р.	Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Харківській області	Березень 2011 р.
Програма розвитку та охорони земельних ресурсів у Харківській області до 2016 р.		
Програма збереження малих річок у Харківській області до 2016 р.		

ДОДАТОК Є

Таблиця Є.1

Перелік основних національних і регіональних проектів, які підлягають розробці та впровадженню в Харківській області до 2020 року

Проект	Масштабність	Відповідальні за підготовку	Термін підготовки
Село майбутнього	Національний	Головне управління економіки. НДЦ ІПР НАН України. Ветеринарна академія	Березень 2011 р.
Альтернативне паливо	Національний	Управління паливно-енергетичного комплексу. ДП «Гіпрококс». НДЦ ІПР НАН України	Лютий 2011 р.
Доступне житло	Національний	Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури. Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури. Харківська національна академія міського господарства	Лютий 2011 р.
«Брама Україна – Росія»	Національний	Головне управління зовнішньоекономічних зв'язків та міжнародних відносин	Березень 2011 р.
Українсько-російський технопарк			Лютий 2011 р.
Технополіс у м. Харкові	Національний	Головне управління економіки	Лютий 2011 р.
Депресивні території	Регіональний	Головне управління економіки. НДЦ ІПР НАН України. Міські та районні адміністрації (м. Ізюм, м. Первомайський, Ізюмський район, Первомайський район)	Лютий 2011 р.
Комфортне та енергозберігаюче житло	Регіональний	Головне управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури. Харківська національна академія міського господарства	Лютий 2011 р.
Здоров'я регіону	Регіональний	Головне управління охорони здоров'я	Лютий 2011 р.
Місто моди	Регіональний	Головне управління промисловості, транспорту і зв'язку	Березень 2011 р.

ДОДАТОК Ж

Таблиця Ж.1

Напрямки покращання бізнес-клімату в Харківській області та заходи з їх реалізації, які потрібно ініціювати на державному рівні або реалізувати на регіональному рівні

Напрями покращання бізнес-клімату	Заходи
1	2
Реформування системи оподаткування та адміністрування податків	Продовжувати подальше удосконалення Податкового кодексу в таких напрямках: 1. Спрощення процедури адміністрування податків. 2. Стимулювання податками впровадження інновацій та енергозбереження. 3. Розширення податкової бази місцевих податків та зборів. 4. Стимулювання розвитку малого підприємництва
Реформування дозвільної системи в Україні	1. Віднести до виключної компетенції Кабінету Міністрів України повноваження на прийняття нормативних актів, які регулюють порядок видачі дозволів. Законодавчо закріпити обов'язкові уніфіковані вимоги до змісту нормативних актів, котрі визначають правові аспекти видачі дозволів. 2. Прийняття Закону «Про перелік дозволів» завершить реформування дозвільної системи на законодавчому рівні та вдосконалив дозвільну процедуру, зробивши її більш прозорою та чіткою. 3. Шляхом прийняття Закону «Про перелік документів дозвільного характеру» закріпити єдиний для всіх відомств перелік дозвільних документів. 4. Необхідна інвентаризація обов'язкових технічних вимог із метою їх скорочення, спрощення та поновлення. Особливо це стосується тих вимог, виконання яких є необхідною умовою для початку роботи підприємства. 5. Запровадити можливість використання декларативного принципу більшості дозвільних органів, передбачити можливість одержання дозволів за декларативним принципом для 80 – 90% усіх підприємств (відповідно до практики країн ЄС). 6. Скасувати дозволи інформативного характеру, не пов'язані з суспільною безпекою. Так, через прийняття поправок до відповідних законів необхідно скасувати торговий патент та дозвіл на розміщення об'єктів торгівлі і сфери послуг. 7. Визначити правову природу і порядок взаємостосунків суб'єктів господарювання, уповноважених законодавством на участь у здійсненні дозвільних процедур, із заявниками влади чи/та місцевого самоврядування, котрі залучені до процесу видачі рішень. Посилити відповідальність посадових осіб дозвільних органів та адміністраторів. Створити служби інформування про процедури, строки та документи, необхідні для отримання дозволу. 8. Розвивати регіональні центри «в одне вікно», визначити єдині підстави для відмови у видачі документів дозвільного характеру, їх анулювання, призупинення, переоформлення, порядку їх функціонування. 9. Запровадити ризик-менеджмент у сфері видачі документів дозвільного характеру
Реформування системи контролю в Україні	1. Прийняти єдиний закон, який встановлює засади та принципи проведення перевірок – Закон України «Про захист прав суб'єктів підприємницької діяльності при здійсненні державного контролю й нагляду у сфері господарської діяльності». 2. Законодавчо закріпити уніфіковані вимоги до змісту нормативних актів, які регулюють процедури перевірок. 3. Повноваження на прийняття нормативних актів, які регулюють процедури перевірок, віднести до компетенції Кабінету Міністрів України. 4. Переглянути технічні норми та вимоги органів контролю з метою їх спрощення та усунення застарілих вимог та норм. Норми затвердити постановою Кабінету Міністрів України.

Продовження табл. Ж.1

1	2
	5. Запровадити систему проведення перевірок на основі оцінки рівня і видів ризиків для безпеки та здоров'я, пов'язаних з проведенням того чи іншого виду підприємницької діяльності. Завершити впровадження ризик-менеджменту, який має базуватися на класифікації підприємств по групах з метою визначення періодичності проведення перевірок у відповідності: ■ з видами й характером діяльності підприємств; ■ зі ступенем ризику діяльності підприємств для безпеки життя й здоров'я населення й навколишнього середовища; ■ з результатами попередніх перевірок. 6. Розробити і затвердити єдині процедури проведення та оформлення результатів перевірок, встановлення порядку прийняття рішень за наслідками перевірок. Встановити терміни й порядок оскарження рішень суб'єктів, які перевіряють. 7. Чітко встановити права та обов'язки інспекторів під час перевірки та підприємств, які перевіряють. Надати підприємцям більше широких повноважень для захисту своїх прав при проведенні перевірок. 8. Обмежити повноваження посадових осіб контролюючих органів, установити відповідальність цих організацій за невиконання обов'язків посадовими особами. 9. Запровадити в органах контролю, які здійснюють перевірки, контрольні списки запитань, за якими буде проводитись перевірка. 10. Розглянути можливість наближення до європейських стандартів і скасувати практику перерахування частини штрафів на рахунки органів контролю. Скасувати планування штрафних надходжень під час бюджетного процесу. 11. Переглянути нормативну базу на предмет наявності застарілих, бюрократичних, важко виконуваних і безпідставно дорогих вимог. Органам контролю переглянути та скоротити кількість нормативно-правових актів, усунути норми та вимоги, які дублюються різними відомствами. Розробити критерії контролю результатів, а не засобів їх досягнення. Органам контролю привести свої нормативно-правові акти у відповідність до Закону про державний контроль. 12. Скоротити кількість контролюючих органів і переглянути їхні функції для усунення дублювання. Кабінет Міністрів України та Верховна Рада України повинні переглянути повноваження та скороти кількість органів державної влади, наділених правом здійснення контролю у сфері господарської діяльності. Це можна зробити шляхом консолідації контролюючих органів. 13. Забезпечити вільний і безоплатний доступ до всіх вимог, дотримання яких перевіряється контролюючими органами. 14. Заборонити контролюючим органам використовувати кошти, що надходять у результаті накладення санкцій на підприємство, для фінансування своєї поточної діяльності
Реформування системи технічного регулювання в Україні	1. Прискорити розробку й прийняття технічних регламентів для скорочення переліку товарів, що підлягають обов'язковій сертифікації в Україні, з метою приведення цього переліку у відповідність до стандартів ЄС. Забезпечити їх однозначність і прозорість, залучаючи до процесу виробників, ділову та галузеві асоціації. 2. Запровадити нові технічні регламенти з підтвердження відповідності необхідних для введення в дію нових законів «Про стандартизацію», «Про акредитацію» та «Про підтвердження відповідності». 3. Скасувати вимоги щодо обов'язковості стандартів та зазначення на вітчизняному товарі назви нормативних документів, яким повинна відповідати вітчизняна продукція. Для реалізації цієї рекомендації необхідно внести зміни до Закону України «Про захист прав споживачів». 4. Скасувати обов'язкову сертифікацію для товарів з низьким ступенем ризику, для харчової продукції та для всіх видів послуг. Впровадити технічні регламенти, які визначають вимоги до безпечності продукції. Для виконання цієї рекомендації необхідно внесення змін до Наказу Держспоживстандарту № 28 «Про затвердження Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні». 5. Запровадити нову систему ринкового нагляду, яка забезпечить контроль за відповідністю готової продукції основним вимогам щодо її безпечності. Нова система повинна замінити існуючу обтяжливу систему тотального контролю діяльності підприємства: від процесу розробки продукту до його виробництва та продажу. Для виконання цієї рекомендації має бути прийнято новий Закон про ринковий нагляд та скасовано Декрет Кабінету Міністрів України «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» від 8 квітня 1993 року.

Закінчення табл. Ж.1

1	2
Реформування системи ліцензування в Україні	6. Реформувати структуру Держспоживстандарту, розділивши його на декілька незалежних органів. Цей крок необхідний для уникнення конфлікту інтересів, властивого теперішній системі технічного регулювання в Україні, а також для приведення української системи у відповідність із європейською. 1. Привести нормативні акти щодо ліцензійних умов, які досі не узгоджені, у відповідність до вимог Закону «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». 2. Скоротити види діяльності, що ліцензуються. 3. Підвищити рівень контролю за дотриманням органами, що видають ліцензії, встановлених процедур ліцензування. 4. Створити доступні інформаційні бази даних, які міститимуть вичерпну інформацію про органи ліцензування, обов'язкові документи для одержання ліцензії, ліцензійні умови, вартість процесу. 5. Конкретизувати критерії змісту й форми документів, що вміщені в спеціальний додатковий встановлений урядом перелік документів для окремих видів ліцензій.
Покращення умов експорту та митного регулювання	1. Провести гармонізацію митних правил і документів відповідно до міжнародних та європейських стандартів. 2. Встановити чіткі, послідовні та прозорі процедури проходження митного очищення та митних перевірок. Розробити й запровадити плани поетапного спрощення процедур експорту та зменшення кількості необхідних документів. 3. Розмежувати функції регулювання митних процедур між окремими державними органами та позбавити прав регіональні митниці щодо встановлення власних правил. 4. Упорядкувати процедури відшкодування ПДВ. 5. Визначити одним із пріоритетів у діяльності торгово-економічних місій при посольствах України за кордоном сприяння просуванню експорту підприємств малого й середнього бізнесу. Активізувати роботу торгових відділів посольств України за кордоном. Визначити зростання експорту України до окремих країн як основний індикатор успішності такої роботи. 6. Розглянути можливість поширення баз даних про імпортерів для українських експортерів
Реформування реєстраційної системи в Україні	1. Узгодити реєстраційні процедури кожного органу, залученого до процесу реєстрації, а також забезпечити внесення відповідних змін до нормативних документів і внутрішніх інструкцій. 2. Забезпечити докладне висвітлення процедур реєстрації в засобах масової інформації та Інтернеті, підготувати й розповсюдити матеріали. 3. Проаналізувати та узгодити з чинним законодавством, зокрема з Цивільним і Господарським кодексами, положень закону про реєстрацію громадських об'єднань, фінансових закладів, профспілок, про ліквідацію підприємств, а також про надання довідок на платній та безоплатній основі, про нотаріальне засвідчення документів та ін.
Підвищення фінансової забезпеченості в Україні	1. Впровадити програмний підхід до розробки механізмів фінансової підтримки розвитку малого підприємництва, що створить реальну основу для оптимізації джерел формування фінансових ресурсів суб'єктів малого підприємництва. 2. Національному банку України потрібно знайти спосіб підвищення стабільності через вплив на базові поведінкові стимули банківської системи – як, наприклад, поліпшення корпоративного управління банками. 3. Розробити та впровадити акти щодо стимулювання банківського сектора у сфері відновлення кредитної, інвестиційної діяльності. 4. Спростити умови отримання кредитів, зниження вимог щодо застави. 5. Прийняти нормативні акти, які стимулюватимуть розвиток лізингу, венчурного фінансування, кооперації малих і великих підприємств тощо

СПИСОК РОЗРОБНИКІВ

ЗАГАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО:

Добкін Михайло Маркович, голова Харківської обласної державної адміністрації, кандидат юридичних наук

Чернов Сергій Іванович, голова Харківської обласної ради, кандидат наук з державного управління, заслужений працівник сільського господарства України

Сапронов Юрій Анатолійович, заступник голови Харківської обласної державної адміністрації, депутат Харківської обласної ради

Кернес Геннадій Адольфович, Харківський міський голова

НАУКОВА РЕДАКЦІЯ:

Кизим Микола Олександрович, директор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України

Пономаренко Володимир Степанович, ректор Харківського національного економічного університету, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

КООРДИНАТОР:

Головне управління економіки Харківської обласної державної адміністрації

У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ БРАЛИ УЧАСТЬ:

Авершин Сергій Володимирович, начальник Головного управління економіки Харківської обласної державної адміністрації

Алексейчук Віталій Володимирович, заступник голови Харківської обласної державної адміністрації

Андрєєв Сергій Юрійович, генеральний директор Комунального підприємства «Харківські теплові мережі», кандидат наук з державного управління

Бабаєв Володимир Миколайович, перший заступник голови Харківської обласної державної адміністрації, доктор наук з державного управління, професор, академік Міжнародної інженерної академії

Бабич Євген Миколайович, депутат Харківської міської ради, кандидат хімічних наук

Бакіров Віль Савбанович, ректор Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, доктор соціологічних наук, професор

Бандурка Олександр Маркович, голова постійної комісії з правових питань, регуляторної політики, законності, громадського порядку, боротьби з корупцією та злочинністю Харківської обласної ради, доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, академік Міжнародної інженерної академії, заслужений юрист України

Безрученко Володимир Олександрович, голова постійної комісії з питань молодіжної політики, спорту, туризму та підготовки до Євро-2012 Харківської обласної ради

Без'язичний Василь Федорович, начальник Управління паливно-енергетичного комплексу Харківської обласної державної адміністрації, заслужений енергетик України

Белова Людмила Олександрівна, депутат Харківської обласної ради

Бобирєва Вікторія Володимирівна, начальник управління фармації і фармацевтичної промисловості Харківської обласної державної адміністрації

Бовдуй Іван Петрович, голова Барвінківської районної державної адміністрації, депутат Харківської обласної ради

Бойко Валерій Володимирович, директор Інституту загальної та невідкладної хірургії Національної Академії медичних наук України, доктор медичних наук, професор

Бойко Юрій Володимирович, Голова Правління Всеукраїнського громадського об'єднання «Успішна Україна», член Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України

Бубенко Павло Трохимович, директор Північно-Східного наукового центру НАН і МОН України, доктор економічних наук, професор

Вінник Анатолій Іванович, секретар постійної комісії з питань забезпечення прав людини, свободи слова та інформації

Галацан Олександр Вікторович, начальник Головного управління охорони здоров'я Харківської обласної державної адміністрації, кандидат наук з державного управління

Горошко Вадим Олександрович, депутат Харківської обласної ради

Грищенко Володимир Олександрович, член Адміністративної Ради Міжнародної організації праці

Гуренко Юрій Олександрович, начальник Головного управління промисловості, транспорту і зв'язку Харківської обласної державної адміністрації

Давтян Олександр Саркісович, голова постійної комісії з питань забезпечення прав людини, свободи слова та інформації Харківської обласної ради

Добкін Михайло Маркович, голова Харківської обласної державної адміністрації, кандидат юридичних наук

Добкін Дмитро Маркович, депутат Харківської обласної ради

Донський Олександр Михайлович, голова постійної комісії з питань екології, надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків Харківської обласної ради

Дорошенко Сергій Миколайович, перший заступник начальника Головного управління житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури Харківської обласної державної адміністрації

Дудка Олександр Олексійович, директор КП «Індустріальний парк «Рогань» Харківської обласної ради

Дулуб Валентин Григорович, заступник голови Харківської обласної державної адміністрації

Дулуб Лідія Миколаївна, голова постійної комісії з питань науки, освіти, культури, історичної спадщини, духовності та національних меншин Харківської обласної ради

Захуцька Олена Володимирівна, начальник Головного управління праці та соціального захисту населення Харківської обласної державної адміністрації

Збукар Віталій Павлович, голова Харківської районної державної адміністрації, депутат Харківської обласної ради

Золотарьов Володимир Михайлович, генеральний директор ЗАТ «Завод «Південкабель», кандидат технічних наук, доцент, академік інженерної Академії наук України, депутат Харківської міської ради

Зубрич Ігор Олександрович, начальник Головного управління агропромислового розвитку Харківської обласної державної адміністрації

Казакова Вікторія Сергіївна, голова постійної комісії з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства та соціального захисту населення Харківської обласної ради, кандидат фармацевтичних наук

Камаса Михайло Юрійович, радник заступника голови Харківської обласної державної адміністрації Сапронова Ю. А. на громадських засадах

Карпенко Володимир Геннадійович, проректор Харківської медичної академії післядипломної освіти, доктор медичних наук, професор

Кацуба Володимир Михайлович, голова Дергачівської районної державної адміністрації, депутат Харківської обласної ради

Квартенко Роман Олексійович, начальник Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Харківській області

Кизим Микола Олександрович, директор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України

Кірюхін Олексій Михайлович, в. о. співголови виконкому Ради керівників прикордонних областей Республіки Білорусь, Російської Федерації та України, кандидат географічних наук, член-кореспондент Академії технологічних наук України

Кривцов Олександр Станіславович, перший заступник Харківського міського голови

Коваленко Олександр Миколайович, в. о. Генерального директора комунального підприємства каліграфічного господарства «Харківкомуночиствод», кандидат технічних наук, Лауреат державної премії України в області науки і техніки

Корінько Іван Васильович, в. о. генерального директора Комунального підприємства «Виробничо-технологічне підприємство «Вода», доктор технічних наук, професор, заслужений працівник сфери послуг України

Кузнєцов Дмитро Павлович, начальник управління культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації

Ландсман Вадим Аркадійович, заступник голови Харківської обласної державної адміністрації

Лісовий Володимир Миколайович, ректор Харківського національного медичного університету, доктор медичних наук, професор, член-кореспондент НАМН України, заслужений лікар України

Лобойченко Володимир Васильович, голова Чугуївської районної державної адміністрації, депутат Харківської обласної ради

Мазоренко Дмитро Іванович, ректор Харківського національного технічного університету сільськогосподарства ім. Петра Василенка, кандидат технічних наук, професор

Маренич Вікторія Михайлівна, начальник управління у справах преси та інформації Харківської обласної державної адміністрації, заслужений журналіст України

Мартинів Михайло Данилович, начальник Головного управління МВС України в Харківській області, генерал-майор міліції, депутат Харківської обласної ради

Медведев Андрій Олегович, депутат Харківської обласної ради

Михайлов Габріел Миколайович, депутат Харківської міської ради

Мураєв Євген Володимирович, голова Зміївської районної державної адміністрації, депутат Харківської обласної ради

Муригін Микола Олексійович, голова Красноградської районної державної адміністрації, депутат Харківської обласної ради

Назаров Євген Олександрович, директор Харківської філії АТ «Брокбізнесбанк», заслужений економіст України

Немикіна Людмила Петрівна, голова постійної комісії з питань бюджету Харківської обласної ради

Овсянніков Сергій Іванович, начальник Головного фінансового управління Харківської обласної державної адміністрації, заслужений економіст України

Овчаренко Сергій Іванович, голова постійної комісії з питань аграрної політики, земельних відносин та природокористування Харківської обласної ради

Парамонов Андрій Олександрович, начальник управління капітального будівництва Харківської обласної державної адміністрації

Пасієшвілі Нана Мірабівна, головний лікар Комунальної установи охорони здоров'я «Спеціалізований міський клінічний пологовий будинок №5 м. Харкова»

Перепелиця Дмитро Іванович, начальник Головного управління у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської обласної державної адміністрації, депутат Харківської міської ради

Полівенок Ігор Вікторович, завідувач відділенням кардіохірургії та невідкладної кардіології Інституту загальної та невідкладної хірургії Національної Академії медичних наук України, кандидат медичних наук

Пономаренко Володимир Степанович, ректор Харківського національного економічного університету, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Потапов Євген Євгенович, депутат Харківської обласної ради

Пузік Володимир Кузьмич, ректор Харківського аграрного університету ім. В. В. Докучаєва, професор, доктор сільськогосподарських наук, член-кореспондент Української академії аграрних наук

Рабінович Михайло Самуїлович, начальник управління містобудування та архітектури Харківської обласної державної адміністрації

Росоха Володимир Омелянович, начальник Головного управління з питань надзвичайних ситуацій Харківської обласної державної адміністрації, кандидат психологічних наук, доцент, професор

Савін Євген Євгенович, заступник голови Харківської обласної державної адміністрації, депутат Харківської міської ради

Сапронов Юрій Анатолійович, заступник голови Харківської обласної державної адміністрації, депутат Харківської обласної ради

Семенов Владлен Трохимович, проректор Харківської національної академії міського господарства, кандидат архітектури, професор

Сімсон Едуард Альфредович, Президент консалтингової групи «Українські інформаційні системи»

Столбовий Іван Михайлович, голова Балаклійської районної державної адміністрації, депутат Харківської обласної ради

Суботін Віктор Георгійович, голова постійної комісії з питань соціально-економічного розвитку регіону, інвестицій, міжнародного та міжрегіонального співробітництва Харківської обласної ради, кандидат економічних наук, заслужений економіст України

Тітов Микола Ілліч, голова постійної комісії з питань розвитку місцевого самоврядування, адміністративно-територіального устрою, регламенту та депутатської діяльності Харківської обласної ради, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

Товажнянський Леонід Леонідович, ректор Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», доктор технічних наук, почесний академік Академії педагогічних наук України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки

Усенко Олег Вікторович, депутат Харківської обласної ради

Фатєєв Михайло Іванович, заступник Харківського міського голови – директор Департаменту економіки та комунального майна Харківської міської ради

Федак Богдан Степанович, головний лікар Харківської обласної клінічної лікарні

Харченко Олександр Михайлович, голова правління ВАТ «Трест «Жилбуд-1»

Хома Василь Васильович, заступник голови Харківської обласної державної адміністрації – керівник апарату Харківської обласної державної адміністрації

Чернов Сергій Іванович, голова Харківської обласної ради, кандидат наук з державного управління, заслужений працівник сільського господарства України

Чехунов Микола Васильович, голова постійної комісії з питань спільної власності територіальних громад області Харківської обласної ради, кандидат економічних наук, заслужений працівник сфери послуг України

Чечельницький Сергій Георгійович, Головний архітектор м. Харкова

Чугунов Ігор Якович, директор Науково-дослідного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Шаповал Євген Володимирович, депутат Харківської міської ради

Шаповал Роман Володимирович, начальник Головного управління освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації

Шаповалов Олег Володимирович, голова постійної комісії з питань паливно-енергетичного комплексу, житлово-комунального господарства, промисловості, будівництва, транспорту, шляхів і зв'язку Харківської обласної ради

Шевчук Анатолій Купріянович, перший заступник Голови Об'єднання профспілок Харківської області

Шурма Ігор Михайлович, заступник голови Харківської обласної державної адміністрації, депутат Харківської обласної ради

Шутенко Леонід Миколайович, ректор Харківської національної академії міського господарства, доктор технічних наук, професор

Підписано до друку 20.12.2010 р. Формат 64 × 84/8. Папір офсетний. Гарнітура Mugiad Pro. Друк різнографічний.
Ум.-друк. арк. 13,0. Обл.-вид. арк. 16,9. Наклад 150 прим. Зам. № 504.

Видавничий Дім «ІНЖЕК»

61001, м. Харків, пр. Гагаріна, 20. Тел. (057) 703-40-21, 703-40-01.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої діяльності ДК № 2265 від
18.08.2005 р.

Надруковано у типографії ВД «ІНЖЕК». 61001, м. Харків, пр. Гагаріна, 20.
E-mail: inzhek@vl.kharkov.ua; www.inzhek.kharkov.ua